

Регистрационный № 4188-Ж

№ 4, октябрь - декабрь 2011

Основан в 1997 году

Выходит 4 раза в год

Ғылыми журнал

И. Жансүгіров атындағы
Жетісу мемлекеттік университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Жетысуского государственного университета
им. И. Жансугурова

Научный журнал

Бас редакторы - главный редактор

Ә.Е. Бектұрғанов

ректор, доктор юридических наук, профессор

Редакция алқасы – Редакционная коллегия:

главный редактор – ректор, доктор юр. наук, профессор

А.Е. Бектурганов

зам. главного редактора – д.ф/м.н., профессор Д.Н. Нургабыл
ответственный секретарь – М.К. Бисенкулов

Члены редколлегии:

Л.К. Еркинбаева – д.ю.н., профессор
Е.Ш. Дусипов – д.ю.н., профессор
К.Б. Бопаев – д.ф.м.н., профессор
Г.Б. Блеутаева – д.э.н., профессор
Ш.Г. Гуллыев – д.и., профессор
Р.К. Дюсембинова – д.п.н., профессор
С.М. Сеитова – д.п.н., доцент
Н.Н.Смаил – д.м.н., профессор
Т.С. Сыдыков – д.ф.н., профессор
К. Калиаскарұлы – д.ф.н., профессор
А.С. Бахтаулова – к.б.н., доцент
М.К. Бисенкулов – к.ф.н., профессор
Е.С. Андасбаев – д.т.н. профессор
К.Б. Сарбасова – к.ф.н., доцент
Н.К. Байгабатова – к.и.н. доцент

**Регистрационное свидетельство издания № 4188-Ж выдано
Министерством информации и общественного согласия
Республики Казахстан от 12 сентября 2003 г.**

**Международный центр ISSN в Париже зарегистрировал
журнал «Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік
университетінің хабаршысы» под номером
ISSN 1813-1123**

МАТЕМАТИКА, ФИЗИКА, ИНФОРМАТИКА И ИХ ПРИЛОЖЕНИЯ

УДК 517.928.2

Д.Н. Нургабыл, Д. Бектегенкызы

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г.Талдыкорган

ПРЕДЕЛЬНЫЙ ПЕРЕХОД В СИНГУЛЯРНО ВОЗМУЩЕННОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧЕ С ГРАНИЧНЫМИ СКАЧКАМИ

Бұл жұмыста бастапқы мәнінде секірісі бар ерекше ауытқыған шекаралық есеп шешімінің асимптотикалық өзгерісі зерттелген.

The article deals with asymptotic action of a singularly perturbed boundary value problem with an initial jump.

Постановка задачи. В [1,2] было исследовано асимптотическое поведение решения сингулярно возмущенной краевой задачи для дифференциальных уравнений устойчивого типа. В данной статье исследуется краевая задача для дифференциальных уравнений третьего порядка с малым параметром при старшей производной, в случае вырождения коэффициента при второй производной.

Итак, рассмотрим уравнение

$$L_\varepsilon y \equiv \varepsilon y''' + B(t)y' + C(t)y = F(t). \tag{1}$$

Определим решение уравнения (1) граничными условиями

$$y'(0, \varepsilon) = a_1, \quad y(1, \varepsilon) = a_2, \quad y'(1, \varepsilon) = a_3, \tag{2}$$

где $\varepsilon > 0$ – малый параметр, $a_1, a_2, a_3 - const$.

Предположим, что:

1) $B(t), C(t) \in C^3([0,1]), F(t) \in C^1([0,1]); -B(t) > 0$ при $t \in [0,1];$

2) $a_1 - \frac{\tilde{N}}{\tilde{A}} a_2 \exp\left(\int_0^1 \frac{C(x)}{B(x)} dx\right) + \frac{\tilde{N}}{\tilde{A}} \int_0^1 \frac{F(s)}{B(s)} \exp\left(\int_0^s \frac{C(x)}{B(x)} dx\right) ds + \frac{F}{B} \neq 0,$

$a_3 B(1) + a_2 C(1) - F(1) \neq 0;$

Наша цель – разработать общий алгоритм исследования асимптотического поведения решения сингулярно возмущенной краевой задачи с граничными скачками, при помощи которого осуществляются:

- алгоритм построения аналитического представления, доказательство существования и единственности решений сингулярно возмущенных и вырожденных краевых задач для линейных дифференциальных уравнений третьего порядка;

- алгоритм получения асимптотических оценок решений общих сингулярно возмущенных краевых задач для линейных дифференциальных уравнений высшего порядка;
- формулировка правил выбора граничных условий для вырожденных уравнений;
- выяснение вопроса наличия неравномерной сходимости, определение роста производных по малому параметру.

Фундаментальная система решений. Так же, как и в [1,2] убеждаемся, что однородное уравнение

$$L_\varepsilon y \equiv \varepsilon y''' + B(t)y' + C(t)y = 0 \quad (3)$$

при достаточно малых $\varepsilon > 0$ имеет фундаментальную систему решений $y_1(t, \varepsilon), y_2(t, \varepsilon), y_3(t, \varepsilon)$, достаточно гладких и удовлетворяющих на $[0,1]$ соотношениям

$$y_1^{(q)}(t, \varepsilon) = u_1^{(q)}(t) + O(\sqrt{\varepsilon}), \quad y_2^{(q)}(t, \varepsilon) = \frac{1}{\sqrt{\varepsilon}^q} e^{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2(x) dx} [u_2(t)\mu_2^q(t) + O(\sqrt{\varepsilon})],$$

$$y_3^{(q)}(t, \varepsilon) = \frac{1}{\sqrt{\varepsilon}^q} e^{-\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_t^1 \mu_3(x) dx} [u_3(t)\mu_3^q(t) + O(\sqrt{\varepsilon})], \quad q = 0, 1, 2. \quad (4)$$

Здесь: $\mu_2 = -\sqrt{B(t)}$, $\mu_3 = \sqrt{B(t)}$, $u_k(t)$ - функции, определяемые из линейных дифференциальных уравнений первого порядка.

Для определителя Вронского $W(t, \varepsilon)$ фундаментальной системы решений $y_1(t, \varepsilon), y_2(t, \varepsilon), y_3(t, \varepsilon)$ уравнения (3) в силу (4) справедлива

$$W(t, \varepsilon) = \frac{u_1(s)u_2(s)u_3(s)}{\sqrt{\varepsilon}^3} e^{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \left(\int_0^s \mu_2(x) dx + \int_1^s \mu_3(x) dx \right)} \mu_2(s)\mu_3(s)(\mu_3(s) - \mu_2(s))(1 + O(\sqrt{\varepsilon})) \neq 0 \quad (5)$$

Построение вспомогательных функций. Введем начальную и граничные функции.

Определение 1.1. Функция $K(t, s, \varepsilon)$, определенная при $0 \leq s, t \leq 1$, называется начальной функцией уравнения (3), если она по t удовлетворяет однородному уравнению (3) и при $t = s$ начальным условиям

$$K^{(j)}(s, s, \varepsilon) = 0, \quad j = \overline{0, n-2}, \quad K^{(n-1)}(s, s, \varepsilon) = 1.$$

Следуя работе [3], получаем, что справедлива следующая теорема.

Теорема 1. Пусть выполнено условие 1). Тогда при достаточно малых ε начальная функция $K(t, s, \varepsilon)$ при $0 \leq s, t \leq 1$, существует, единственна и выражается формулой:

$$K(t, s, \varepsilon) = W(t, s, \varepsilon) / W(s, \varepsilon),$$

где $W(t, s, \varepsilon)$ - определитель 3-го порядка, получаемый из вронскиана $W(s, \varepsilon)$ заменой 3-ой строки на фундаментальную систему решений $y_1(t, \varepsilon), y_2(t, \varepsilon), y_3(t, \varepsilon)$ уравнения (3).

Разложим функцию $K(t, s, \varepsilon)$ в виде суммы $K(t, s, \varepsilon) = K_0(t, s, \varepsilon) + K_1(t, s, \varepsilon)$:

$$K_0(t, s, \varepsilon) = \frac{P_0(t, s, \varepsilon)}{W(s, \varepsilon)}; \quad K_1(t, s, \varepsilon) = \frac{P_1(t, s, \varepsilon)}{W(s, \varepsilon)}. \quad (6)$$

где $P_0(t, s, \varepsilon), P_1(t, s, \varepsilon)$ - определители, которые получаются из $W(s, \varepsilon)$ заменой 3-ой строки строками: $y_1(t, \varepsilon), y_2(t, \varepsilon), 0; 0, 0, y_3(t, \varepsilon)$, соответственно.

Заметим, что $K_0(t, s, \varepsilon), K_1(t, s, \varepsilon)$ являются непрерывными функциями t и s вместе с производными до 3-го порядка включительно, и как функции переменной t удовлетворяют однородному уравнению (3).

Из (6) с учетом (4) и (5) для $K_0^{(q)}(t, s, \varepsilon)$ и $K_1^{(q)}(t, s, \varepsilon)$ получаем следующие асимптотические формулы при $\varepsilon \rightarrow 0$:

$$K_0^{(q)}(t, s, \varepsilon) = \varepsilon \left(\frac{u_1^{(q)}(t)}{u_1(s)B(s)} - \frac{u_2(t)\mu_2^q(t) \exp\left(\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_s^t \mu_2(x) dx\right)}{\sqrt{\varepsilon}^q u_2(s)\mu_2(s)(\mu_3(s) - \mu_2(s))} + O\left(\sqrt{\varepsilon} + \frac{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_s^t \mu_2(x) dx}{\sqrt{\varepsilon}^q}\right) \right),$$

$$K_1^{(q)}(t, s, \varepsilon) = \varepsilon \left(\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}^q} \frac{u_3(t)\mu_3^q(t) e^{-\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_t^s \mu_3(x) dx}}{u_3(s)\mu_3(s)(\mu_3(s) - \mu_2(s))} + O\left(\sqrt{\varepsilon} + \frac{\sqrt{\varepsilon}}{\sqrt{\varepsilon}^q} e^{-\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_t^s \mu_3(x) dx}\right) \right). \quad (7)$$

Введем в рассмотрение граничные функции [3]

$$\Phi_i(t, \varepsilon) = \frac{J_i(t, \varepsilon)}{J(\varepsilon)}, \quad i = 1, 2, 3, \quad (8)$$

где $J(\varepsilon)$ - определитель, элементы которого составлены на основе фундаментальной системы решений уравнения (3), причем

$$J(\varepsilon) = \begin{vmatrix} y_1'(0, \varepsilon) & y_2'(0, \varepsilon) & y_3'(0, \varepsilon) \\ y_1(1, \varepsilon) & y_2(1, \varepsilon) & y_3(1, \varepsilon) \\ y_1'(1, \varepsilon) & y_2'(1, \varepsilon) & y_3'(1, \varepsilon) \end{vmatrix} = -\frac{\mu_2(0)\mu_3(1)}{(\sqrt{\varepsilon})^2} u_3(1)u_2(0)u_1(1)(1 + O(\sqrt{\varepsilon})) \neq 0, \quad (9)$$

$J_i(t, \varepsilon) = -$ определитель, полученный из $J(\varepsilon)$ заменой i -ой строки на строку $y_1(t, \varepsilon)$, $y_2(t, \varepsilon)$, $y_3(t, \varepsilon)$.

Принимая во внимание (9) и раскладывая определители $J_i(t, \varepsilon)$ по элементам i -ой строки, из (8) получаем следующие асимптотические формулы при $\varepsilon \rightarrow 0$:

$$\begin{aligned} \Phi_1^{(q)}(t, \varepsilon) &= \frac{\sqrt{\varepsilon}}{\sqrt{\varepsilon}^q} \frac{u_2(t)\mu_2^q(t)}{u_2(0)\mu_2(0)} e^{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2(x) dx} - \\ &- \frac{\sqrt{\varepsilon}^2}{\sqrt{\varepsilon}^q} \frac{u_1'(1)u_2(t)\mu_2^q(t)}{u_1(1)u_2(0)\mu_2(0)\mu_3(1)} e^{\frac{1}{\varepsilon} \int_0^t \mu_2(x) dx} + O\left(\frac{\sqrt{\varepsilon}^3}{\sqrt{\varepsilon}^q} e^{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2(x) dx}\right), \\ \Phi_2^{(q)}(t, \varepsilon) &= \frac{u_1^{(q)}}{u_1(1)} - \frac{\sqrt{\varepsilon}}{(\sqrt{\varepsilon})^q} \cdot \frac{u_2(t)\mu_2^q(t)}{u_2(0)\mu_2(0)} \cdot \frac{u_1'(0)}{u_3(1)} \cdot e^{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2(x) dx} - \\ &- \frac{\sqrt{\varepsilon}}{\sqrt{\varepsilon}^q} \frac{u_1'(1)u_3(t)\mu_3^q(t) e^{-\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_3(x) dx}}{u_1(1)u_3(1)\mu_3(1)} + O\left(\sqrt{\varepsilon} + \frac{(\sqrt{\varepsilon})^2 e^{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2(x) dx}}{\sqrt{\varepsilon}^q} + \frac{(\sqrt{\varepsilon})^2 e^{-\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_3(x) dx}}{\sqrt{\varepsilon}^q}\right) \\ \Phi_3^{(q)}(t, \varepsilon) &= \sqrt{\varepsilon} \left[\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}^q} \frac{u_3(t)\mu_3^q(t)}{u_3(1)\mu_3(1)} \exp\left(-\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_3(x) dx\right) + \right. \\ &+ \frac{u_1^{(q)}(t)}{u_1(1)\mu_3(1)} - \frac{\sqrt{\varepsilon}}{\sqrt{\varepsilon}^q} \frac{u_1(0)u_2(t)\mu_2^q(t)}{u_1(1)\mu_3(1)u_2(0)\mu_2(0)} \exp\left(\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2(x) dx\right) + \\ &\left. + O\left(\sqrt{\varepsilon} + \frac{\sqrt{\varepsilon}}{\sqrt{\varepsilon}^q} e^{-\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_3(x) dx} + \frac{\sqrt{\varepsilon}^2}{\sqrt{\varepsilon}^q} e^{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2(x) dx}\right) \right] \end{aligned} \quad (10)$$

Теорема. Пусть выполнены условия 1)-2). Тогда неоднородная краевая задача (1), (2) имеет единственное решение, которое выражается формулой

$$y(\varepsilon) = a_1 \Phi_1(t, \varepsilon) + a_2 \Phi_2(t, \varepsilon) + a_3 \Phi_3(t, \varepsilon) + \Phi_1(t, \varepsilon) \frac{1}{\varepsilon} \int_0^1 K_1(0, s, \varepsilon) F(s) ds -$$

$$\begin{aligned}
 & -\Phi_2(t, \varepsilon) \frac{1}{\varepsilon} \int_0^1 K_0(1, s, \varepsilon) F(s) ds - \Phi_3(t, \varepsilon) \frac{1}{\varepsilon} \int_0^1 K'_0(1, s, \varepsilon) F(s) ds + \\
 & + \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_0(t, s, \varepsilon) F(s) ds + \frac{1}{\varepsilon} \int_1^t K_1(t, s, \varepsilon) F(s) ds.
 \end{aligned} \tag{11}$$

Доказательство. Для доказательства теоремы непосредственной проверкой достаточно убедиться, что функция, заданная по формуле (11), удовлетворяет всем условиям определения решения краевой задачи (1), (2). Ее единственность следует из (9). Теорема доказана.

Рассмотрим формулу (11). Учитывая (7),(10), получим для (11) на отрезке $0 \leq t \leq 1$ следующее асимптотическое представление:

$$\begin{aligned}
 y^{(q)}(t, \varepsilon) &= \int_0^t \frac{u_1^{(q)}(t) F(s) ds}{B(s) u_1(s)} + a_2 \frac{u_1^{(q)}(t)}{u_1(1)} - \frac{u_1^{(q)}(t)}{u_1(1)} \cdot \int_0^1 \frac{u_1(1) F(s)}{u_1(s) B(s)} ds + \\
 &+ \frac{\sqrt{\varepsilon}}{(\sqrt{\varepsilon})^q} F(t) \left(\frac{\mu_2^q(t)}{\mu_2^2(t)} - \frac{\mu_3^q(t)}{\mu_3^2(t)} \right) \cdot \frac{1}{\mu_3(t) - \mu_2(t)} \frac{\sqrt{\varepsilon}}{\sqrt{\varepsilon}^q} \frac{u_2(t) \mu_2^q(t)}{u_2(0) \mu_2(0)} \exp \left(\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2 dx \right) \cdot \\
 &\cdot \left[- \frac{F(0)}{\mu_2(0) (\mu_3(0) - \mu_2(0))} + a_1 - a_2 \frac{u_1'(0)}{u_3(1)} + \frac{F(0)}{\mu_3(0) (\mu_3(0) - \mu_2(0))} + \frac{u_1'(0)}{u_3(1)} \int_0^1 \frac{u_1(1) F(s)}{u_1(s) B(s)} ds \right] + \\
 &+ \frac{\sqrt{\varepsilon}}{\sqrt{\varepsilon}^q} \frac{u_3(t) \mu_3^q(t)}{u_3(1) \mu_3(1)} \exp \left(- \frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_t^1 \mu_3(x) dx \right). \tag{12}
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 & \left[\frac{F(1)}{\mu_3(1) (\mu_3(1) - \mu_2(1))} - a_2 \frac{u_1'(1)}{u_1(1)} + a_3 - \frac{u_1'(1)}{u_1(1)} \int_0^1 \frac{u_1(1) F(s)}{u_1(s) B(s)} ds - \int_0^1 \frac{u_1'(1) F(s)}{u_1(s) B(s)} ds - \frac{F(1)}{\mu_2(1) (\mu_3(1) - \mu_2(1))} \right] + \\
 & + O \left(\frac{\sqrt{\varepsilon} + \frac{\sqrt{\varepsilon}^2}{\sqrt{\varepsilon}^q} e^{\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_0^t \mu_2(x) dx}}{\sqrt{\varepsilon}^q} + \frac{\sqrt{\varepsilon}^2}{\sqrt{\varepsilon}^q} e^{-\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}} \int_t^1 \mu_3(x) dx} \right).
 \end{aligned}$$

Теперь определим вырожденную задачу. Из (12) приходим к выводу, что начальное условие для решения вырожденного уравнения можно получить из (1),(2) в виде

$$B(t) \bar{y}'(t) + C(t) \bar{y} = F(t), \quad \bar{y}(1) = a_2. \tag{13}$$

Решение задачи (13) представимо в виде

$$\bar{y}(t) = a_2 \cdot e^{-\int_1^t \frac{C(x)}{B(x)} dx} + \int_t^1 \frac{F(s)}{B(s)} e^{-\int_s^t \frac{C(x)}{B(x)} dx} ds, \quad \bar{y}(t) = a_2 \cdot \frac{u_1(t)}{u_1(1)} + \int_1^t \frac{u_1(t) F(s)}{u_1(s) B(s)} ds \quad (14)$$

Тогда в силу условия 2) на основании (13) и (14) получаем

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(t, \varepsilon) = \bar{y}(t), \quad 0 \leq t \leq 1, \quad \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y'(t, \varepsilon) = \bar{y}'(t), \quad 0 < t < 1,$$

$$\Delta_0 = y'(0, \varepsilon) - \bar{y}'(0) = a_1 - \frac{\tilde{N}(0)}{B(0)} a_2 e^{\int_0^1 \frac{C(x)}{B(x)} dx} + \frac{F(0)}{B(0)} + \frac{C(0)}{B(0)} \int_0^1 \frac{F(s)}{B(s)} e^{\int_0^s \frac{C(x)}{B(x)} dx} ds \neq 0.$$

$$\Delta_1 = y'(1, \varepsilon) - \bar{y}'(1) = a_3 - \frac{F(1)}{B(1)} + \frac{C(1)}{B(1)} a_2 \neq 0,$$

$$y''(1, \varepsilon) = O\left(\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}}\right), \quad y''(0, \varepsilon) = O\left(\frac{1}{\sqrt{\varepsilon}}\right).$$

Отсюда следует, что в точках $t = 0, t = 1$ решение задачи (1), (2) обладает явлением граничных скачков первого порядка, что является одной из особенностей исследуемой задачи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kasymov K.A., D.N.Nurgabul. Asymptotic Estimates of the Solution of a Singularly Perturbed Boundary Value Problem with an Initial Jump for Linear Differential Equations // Differential Equations. MAIK Nauka/Interperiodica. Russia, -2004. -vol. 40, no 5, pp. 641-651.
2. Касымов К.А., Нургабыл Д.Н. Асимптотическое поведение решений линейных сингулярно возмущенных общих неразделенных краевых задач, имеющих начальный скачок // Украинский математический журнал. Киев, -2003. -Т. 55, №11. - С 1496-1508.
3. Нургабыл Д.Н. Построение решения сингулярно возмущенной краевой задачи, имеющей начальный скачок // Вестник Кыргызского государственного Национального университета. -2001. -Т.3., №.6. - С.173-177.

УДК 517.928.2

Д.Н. Нургабыл, Г. Молдакулова

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г.Талдыкорган

КРАЕВАЯ ЗАДАЧА ДЛЯ ЛИНЕЙНОЙ НЕОДНОРОДНОЙ СИСТЕМЫ С МАЛЫМ ПАРАМЕТРОМ ПРИ ПРОИЗВОДНЫХ

В работе исследуется явление начального скачка нормальной системы линейных дифференциальных уравнений с малым параметром при производных.

The article deals with the effect of initial jump of normal system of linear differential equations with small parameters by derivatives.

Постановка задачи. Рассмотрим систему дифференциальных уравнений с малым параметром при производных

$$\varepsilon \frac{dz}{dt} = a_{11}z + a_{12}y + F_1(t), \tag{1}$$

$$\varepsilon \frac{dy}{dt} = a_{21}z + a_{22}y + F_2(t),$$

с краевыми условиями

$$L_1 z = \delta_{10}z \Big|_{\varepsilon=0} + \delta_{11}z \Big|_{\varepsilon=1} = b_1, \tag{2}$$

$$L_2 y = \delta_{20}y \Big|_{\varepsilon=0} + \delta_{21}y \Big|_{\varepsilon=1} = b_2,$$

где ε - малый положительный параметр, $\delta_i, b_i, a_{ij} - \text{const}$.

Если в системе уравнений (1) формально положить $\varepsilon = 0$, то получится вырожденная система

$$\begin{aligned} a_{11} \cdot \bar{z} + a_{12} \cdot \bar{y} + F_1(t) &= 0, \\ a_{21} \cdot \bar{z} + a_{22} \cdot \bar{y} + F_2(t) &= 0, \end{aligned} \tag{3}$$

Возникает вопрос: при каких условиях решение $z \Big|_{\varepsilon=0}, y \Big|_{\varepsilon=0}$ задачи (1), (2) будет стремиться при $\varepsilon \rightarrow 0$ к решению системы (3)? Этому вопросу, а также вопросу построения решения $z \Big|_{\varepsilon=0}, y \Big|_{\varepsilon=0}$ задачи (1), (2) и будет посвящена настоящая статья.

Для решения этих вопросов сформулируем требования для коэффициентов уравнения (1) и краевых условий (2):

1. $F_1 \Big|_{\varepsilon=0}, F_2 \Big|_{\varepsilon=0} \in G^1 \Big|_{\varepsilon=0}, J = [0, 1]$
2. $|A| = a_{11} \cdot a_{22} - a_{12} \cdot a_{21} \neq 0$;
3. $\delta_{10} \cdot \delta_{20} \neq 0$;

4. характеристическое уравнение

$$\lambda^2 - (a_{11} + a_{22})\lambda + a_{11} \cdot a_{22} - a_{12} \cdot a_{21} = 0,$$

по переменной λ имеет два различных отрицательных корня: $\lambda = \lambda_1$, $\lambda = \lambda_2$.

Построение общего решения однородной системы. Рассмотрим соответствующую (1) однородную систему линейных дифференциальных уравнений с малым параметром при производных

$$\begin{aligned} \varepsilon \frac{dz}{dt} &= a_{11}z + a_{12}y, \\ \varepsilon \frac{dy}{dt} &= a_{21}z + a_{22}y. \end{aligned} \tag{4}$$

Будем искать решение системы (2.3) в следующем виде:

$$z = \alpha \cdot e^{\frac{\lambda \cdot t}{\varepsilon}}, \quad y = \beta \cdot e^{\frac{\lambda \cdot t}{\varepsilon}},$$

где α, β, λ подлежат определению.

Справедлива

Лемма 1. Пусть выполнены условия 1) и 4). Тогда столбцы

$$\begin{pmatrix} z_1 \\ y_1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \alpha_1 \cdot e^{\frac{\lambda_1 \cdot t}{\varepsilon}} \\ \beta_1 \cdot e^{\frac{\lambda_1 \cdot t}{\varepsilon}} \end{pmatrix}, \quad \begin{pmatrix} z_2 \\ y_2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \alpha_2 \cdot e^{\frac{\lambda_2 \cdot t}{\varepsilon}} \\ \beta_2 \cdot e^{\frac{\lambda_2 \cdot t}{\varepsilon}} \end{pmatrix}$$

образуют фундаментальную систему решений системы (4), где λ_1, λ_2 — решения характеристического уравнения из условия 4), а (α_1, β_1) и (α_2, β_2) — решения системы

$$\begin{cases} (a_{11} - \lambda)\alpha + a_{12}\beta = 0, \\ a_{21}\alpha + (a_{22} - \lambda)\beta = 0. \end{cases} \tag{5}$$

Следовательно, всякое решение системы (4) имеет вид:

$$\begin{aligned} z &= c_1 \cdot \alpha_1 e^{\frac{\lambda_1 \cdot t}{\varepsilon}} + c_2 \cdot \alpha_2 e^{\frac{\lambda_2 \cdot t}{\varepsilon}} \\ y &= c_1 \cdot \beta_1 e^{\frac{\lambda_1 \cdot t}{\varepsilon}} + c_2 \cdot \beta_2 e^{\frac{\lambda_2 \cdot t}{\varepsilon}} \end{aligned} \tag{6}$$

Формула (6) дает общее решение системы уравнений (4).

Построение решения неоднородной системы. Формула (6) дает возможность найти частное решения системы. С этой целью частное решение системы (1) будем искать в виде

$$z = c_1 \langle \cdot \rangle \alpha_1 e^{\lambda_1 \frac{t}{\varepsilon}} + c_2 \langle \cdot \rangle \alpha_2 e^{\lambda_2 \frac{t}{\varepsilon}}, \quad y = c_1 \langle \cdot \rangle \beta_1 e^{\lambda_1 \frac{t}{\varepsilon}} + c_2 \langle \cdot \rangle \beta_2 e^{\lambda_2 \frac{t}{\varepsilon}}, \quad (7)$$

где $c_1 \langle \cdot \rangle$, $c_2 \langle \cdot \rangle$ подлежат определению. Применяя метод Лагранжа, находим, что частное решение системы (1) представимо в виде

$$z = \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_{11} \langle \cdot, s, \varepsilon \rangle F_1 \langle \cdot \rangle ds + \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_{12} \langle \cdot, s, \varepsilon \rangle F_2 \langle \cdot \rangle ds, \quad (8)$$

$$y = \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_{21} \langle \cdot, s, \varepsilon \rangle F_1 \langle \cdot \rangle ds + \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_{22} \langle \cdot, s, \varepsilon \rangle F_2 \langle \cdot \rangle ds,$$

где

$$W \langle \cdot, \varepsilon \rangle = \begin{vmatrix} \alpha_1 e^{\lambda_1 \frac{t}{\varepsilon}} & \alpha_2 e^{\lambda_2 \frac{t}{\varepsilon}} \\ \beta_1 e^{\lambda_1 \frac{t}{\varepsilon}} & \beta_2 e^{\lambda_2 \frac{t}{\varepsilon}} \end{vmatrix} = e^{\frac{(\lambda_1 + \lambda_2)t}{\varepsilon}} (\alpha_1 \beta_2 - \alpha_2 \beta_1) \neq 0 \quad (9)$$

$$K_{11} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle = \frac{W_{11} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle}{W \langle \cdot, \varepsilon \rangle}, \quad K_{12} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle = \frac{W_{12} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle}{W \langle \cdot, \varepsilon \rangle}, \quad (10)$$

$$K_{21} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle = \frac{W_{21} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle}{W \langle \cdot, \varepsilon \rangle}, \quad K_{22} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle = \frac{W_{22} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle}{W \langle \cdot, \varepsilon \rangle},$$

определитель $W_{1k} \langle \cdot, s, \varepsilon \rangle$ получается из вронскиана $W \langle \cdot, \varepsilon \rangle$ заменой k-ой строки

строкой $\alpha_1 \exp\left(\lambda_1 \frac{t}{\varepsilon}\right)$, $\alpha_2 \exp\left(\lambda_2 \frac{t}{\varepsilon}\right)$, а определитель $W_{2k} \langle \cdot, s, \varepsilon \rangle$

получается из вронскиана $W \langle \cdot, \varepsilon \rangle$ заменой k-ой строки строкой $\beta_1 \exp\left(\lambda_1 \frac{t}{\varepsilon}\right)$,

$\beta_2 \exp\left(\lambda_2 \frac{t}{\varepsilon}\right)$.

Из (10) с учетом (9) будем иметь

$$K_{11} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle = \frac{1}{\alpha_1 \beta_2 - \alpha_2 \beta_1} \left[\alpha_1 \beta_2 e^{\frac{\lambda_1(t-s)}{\varepsilon}} - \alpha_2 \beta_1 e^{\frac{\lambda_2(t-s)}{\varepsilon}} \right],$$

$$K_{12} \langle \cdot, t, \varepsilon \rangle = \frac{1}{\alpha_1 \beta_2 - \alpha_2 \beta_1} \left[\alpha_1 \alpha_2 e^{\frac{\lambda_2(t-s)}{\varepsilon}} - \alpha_2 \alpha_1 e^{\frac{\lambda_1(t-s)}{\varepsilon}} \right], \quad (11)$$

$$K_{21} \llbracket t, \varepsilon \rrbracket = \frac{1}{\alpha_1 \beta_2 - \alpha_2 \beta_1} \left[\beta_1 \beta_2 e^{\frac{\lambda_1(t-s)}{\varepsilon}} - \beta_2 \beta_1 e^{\frac{\lambda_2(t-s)}{\varepsilon}} \right],$$

$$K_{22} \llbracket t, \varepsilon \rrbracket = \frac{1}{\alpha_1 \beta_2 - \alpha_2 \beta_1} \left[\alpha_1 \beta_2 e^{\frac{\lambda_2(t-s)}{\varepsilon}} - \alpha_2 \beta_1 e^{\frac{\lambda_1(t-s)}{\varepsilon}} \right].$$

Построение решения краевой задачи. Предварительно рассмотрим определитель 2-го порядка $J(\varepsilon)$, элементы которого составлены на основе фундаментальной системы решений уравнения (4) и краевых условий (2):

$$J(\varepsilon) = \begin{vmatrix} L_1 z_1 & L_1 z_2 \\ L_2 y_1 & L_2 y_2 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} \delta_{10} \cdot \alpha_1 + \delta_{11} \cdot \alpha_1 \cdot e^{\frac{\lambda_1}{\varepsilon}} & \delta_{10} \cdot \alpha_2 + \delta_{11} \cdot \alpha_2 \cdot e^{\frac{\lambda_2}{\varepsilon}} \\ \delta_{20} \cdot \beta_1 + \delta_{21} \cdot \beta_1 \cdot e^{\frac{\lambda_1}{\varepsilon}} & \delta_{20} \cdot \beta_2 + \delta_{21} \cdot \beta_2 \cdot e^{\frac{\lambda_2}{\varepsilon}} \end{vmatrix} =$$

$$= \delta_{10} \cdot \delta_{20} \cdot \bar{J} + O \left(e^{\frac{\lambda_1}{\varepsilon}} + e^{\frac{\lambda_2}{\varepsilon}} \right), \quad \bar{J} = \alpha_1 \beta_2 - \alpha_2 \beta_1.$$

Теперь введем на рассмотрение граничные функции [1,2].

Определение. Функции $\Phi_{ik}(t, \varepsilon)$, $i, k = 1, 2$ называются граничными функциями краевой задачи (1), (2), если они удовлетворяют однородному уравнению (4) и краевым условиям:

$$L_i \Phi_{ik} = \sum_{j=0}^1 \delta_{ij} \Phi_{ik} = \begin{cases} 1, & k = i, \quad i, k = 1, 2, \\ 0, & k \neq i, \quad i, k = 1, 2, \end{cases} \quad (12)$$

Справедлива

Теорема 1. Пусть выполнены условия 1)-4). Тогда при достаточно малых $\varepsilon > 0$ граничные функции $\Phi_{ik}(t, \varepsilon)$, $i, k = 1, 2$ на отрезке $[0, 1]$ существуют, единственны и выражаются формулой:

$$\Phi_{ik}(t, \varepsilon) = J_{ik}(t, \varepsilon) / J(\varepsilon), \quad i, k = 1, 2, \quad (13)$$

где $J_{1j} \llbracket \varepsilon \rrbracket$ - определитель, полученный из $J(\varepsilon)$ заменой j -ой строки

строкой $\alpha_1 \cdot e^{\frac{\lambda_1 t}{\varepsilon}}$, $\alpha_2 \cdot e^{\frac{\lambda_2 t}{\varepsilon}}$, а $J_{2j} \llbracket \varepsilon \rrbracket$ - получается из $J(\varepsilon)$ заменой j

-ой строки строкой $\beta_1 \cdot e^{\frac{\lambda_1 t}{\varepsilon}}$, $\beta_2 \cdot e^{\frac{\lambda_2 t}{\varepsilon}}$.

Рассмотрим сингулярно возмущенную задачу (1), (2).

Теорема 2. Пусть выполнены условия 1)-4). Тогда при достаточно малых $\varepsilon > 0$ решение y, z краевой задача (1), (2) на отрезке $[0, 1]$ существуют, единственно и выражается формулой

$$z = b_1 \cdot \hat{O}_{11}(\epsilon) + b_2 \cdot \hat{O}_{12}(\epsilon) - \hat{O}_{11}(\epsilon) \delta_{11} \sum_{j=0}^1 \frac{1}{\epsilon} \int_0^1 K_{11+j}(\epsilon, s, \epsilon) F_{1+j}(\epsilon) ds - \hat{O}_{12}(\epsilon) \delta_{21} \sum_{j=0}^1 \frac{1}{\epsilon} \int_0^1 K_{21+j}(\epsilon, s, \epsilon) F_{1+j}(\epsilon) ds + \frac{1}{\epsilon} \int_0^t K_{11}(\epsilon, s, \epsilon) F_1(\epsilon) ds + \frac{1}{\epsilon} \int_0^t K_{12}(\epsilon, s, \epsilon) F_2(\epsilon) ds. \quad (14)$$

$$y = b_1 \cdot \hat{O}_{21}(\epsilon) + b_2 \cdot \hat{O}_{22}(\epsilon) - \hat{O}_{21}(\epsilon) \delta_{11} \sum_{j=0}^1 \frac{1}{\epsilon} \int_0^1 K_{11+j}(\epsilon, s, \epsilon) F_{1+j}(\epsilon) ds - \hat{O}_{22}(\epsilon) \delta_{21} \sum_{j=0}^1 \frac{1}{\epsilon} \int_0^1 K_{21+j}(\epsilon, s, \epsilon) F_{1+j}(\epsilon) ds + \frac{1}{\epsilon} \int_0^t K_{21}(\epsilon, s, \epsilon) F_1(\epsilon) ds + \frac{1}{\epsilon} \int_0^t K_{22}(\epsilon, s, \epsilon) F_2(\epsilon) ds.$$

Доказательство. Решение $y(t, \epsilon)$ краевой задачи (1), (2) будем искать в виде

$$z = c_1 \hat{O}_{11}(\epsilon) + c_2 \hat{O}_{12}(\epsilon) + \frac{1}{\epsilon} \int_0^t K_{11}(\epsilon, s, \epsilon) F_1(\epsilon) ds + \frac{1}{\epsilon} \int_0^t K_{12}(\epsilon, s, \epsilon) F_2(\epsilon) ds. \quad (15)$$

$$y = c_1 \hat{O}_{21}(\epsilon) + c_2 \hat{O}_{22}(\epsilon) + \frac{1}{\epsilon} \int_0^t K_{21}(\epsilon, s, \epsilon) F_1(\epsilon) ds + \frac{1}{\epsilon} \int_0^t K_{22}(\epsilon, s, \epsilon) F_2(\epsilon) ds$$

где c_i -неизвестные постоянные. Непосредственной проверкой можно убедиться, что функции $y(t, \epsilon)$, $z(t, \epsilon)$, определяемые формулой (15), являются решением уравнения (1). Для определения c_i подставим (15) в краевые условия (2). Тогда с учетом краевых условий (12) однозначно получим

$$c_1 = b_1 - \delta_{11} \sum_{j=1}^2 \frac{1}{\epsilon} \int_0^1 K_{1j}(1, s, \epsilon) F_j(s) ds, \quad c_2 = b_2 - \delta_{21} \sum_{j=1}^2 \frac{1}{\epsilon} \int_0^1 K_{2j}(1, s, \epsilon) F_j(s) ds, \quad (16)$$

Подставляя (16) в (15), получаем (14). Таким образом, решение задачи (1), (2) существует, единственно и представимо в виде (14). Теорема доказана.

Поведение решения краевой задачи. Изучим асимптотическое поведение решения задачи (1), (2) при $\epsilon \rightarrow 0$. С этой целью оценим граничные функции $\hat{O}_{ij}(\epsilon)$ при $\epsilon \rightarrow 0$. Из (10) при достаточно малых $\epsilon > 0$ имеем

$$\hat{O}_{11}(\epsilon) = \frac{\delta_{20}(\alpha_1 \cdot \beta_2 - \alpha_2 \cdot \beta_1)}{J} + O\left(e^{\frac{\lambda_1}{\epsilon}} + e^{\frac{\lambda_2}{\epsilon}}\right),$$

$$\hat{O}_{12}(\epsilon) = \frac{\delta_{10}(\alpha_1 \cdot \alpha_2 - \alpha_1 \cdot \alpha_2)}{J} + O\left(e^{\frac{\lambda_1}{\epsilon}} + e^{\frac{\lambda_2}{\epsilon}}\right), \quad (17)$$

$$\hat{O}_{21}(\mathbf{Q}, \varepsilon) = \frac{\delta_{20}(\beta_1 \cdot \beta_2 - \beta_2 \cdot \beta_1)}{J} + O\left(e^{\frac{\lambda_1}{\varepsilon}} + e^{\frac{\lambda_2}{\varepsilon}}\right),$$

$$\hat{O}_{22}(\mathbf{Q}, \varepsilon) = \frac{\delta_{10}(\alpha_1 \cdot \beta_2 - \alpha_2 \cdot \beta_1)}{J} + O\left(e^{\frac{\lambda_1}{\varepsilon}} + e^{\frac{\lambda_2}{\varepsilon}}\right),$$

$$\hat{O}_{ij}(\mathbf{Q}, \varepsilon) = O\left(\frac{1}{\varepsilon}\right).$$

С этой целью, используя представления (11), предварительно вычислим интегралы из (14):

$$\begin{aligned} & \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_{12}(\mathbf{Q}, s, \varepsilon) \mathbf{F}_2(\mathbf{Q}) ds = \\ & = \frac{\alpha_1 \alpha_2}{J} \left[\frac{F_2(\mathbf{Q})}{\lambda_1} + \frac{F_2(\mathbf{Q}) e^{\frac{\lambda_1 t}{\varepsilon}}}{\lambda_1} - \frac{F_2(\mathbf{Q})}{\lambda_2} + \frac{F_2(\mathbf{Q}) e^{\frac{\lambda_2 t}{\varepsilon}}}{\lambda_2} + O(\varepsilon) \right]; \\ & \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_{11}(\mathbf{Q}, s, \varepsilon) \mathbf{F}_1(\mathbf{Q}) ds = \frac{1}{J} \left[\frac{\alpha_1 \beta_2}{\lambda_1} F_1(\mathbf{Q}) e^{\frac{\lambda_1 t}{\varepsilon}} - \frac{\alpha_1 \beta_2}{\lambda_1} F_1(\mathbf{Q}) \right. \\ & \quad \left. + \frac{\alpha_2 \beta_1}{\lambda_2} F_1(t) - \frac{\alpha_2 \beta_1}{\lambda_2} F_1(0) e^{\frac{\lambda_2 t}{\varepsilon}} + O(\varepsilon) \right], \\ & \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_{21}(\mathbf{Q}, s, \varepsilon) \mathbf{F}_1(\mathbf{Q}) ds = \frac{\beta_1 \beta_2}{J} \left[-\frac{F_1(\mathbf{Q})}{\lambda_1} + \frac{F_1(\mathbf{Q}) e^{\frac{\lambda_1 t}{\varepsilon}}}{\lambda_1} + \right. \\ & \quad \left. + \frac{F_1(t)}{\lambda_2} + \frac{F_1(0)}{\lambda_2} e^{\frac{\lambda_2 t}{\varepsilon}} + O(\varepsilon) \right], \\ & \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t K_{22}(\mathbf{Q}, s, \varepsilon) \mathbf{F}_2(\mathbf{Q}) ds = \frac{\alpha_1 \beta_2}{\lambda_2 J} \left[-F_2(\mathbf{Q}) + F_2(\mathbf{Q}) e^{\frac{\lambda_2 t}{\varepsilon}} \right] + \\ & \quad + \frac{\alpha_2 \beta_1}{\lambda_1 J} \left[F_2(\mathbf{Q}) + F_2(\mathbf{Q}) e^{\frac{\lambda_1 t}{\varepsilon}} + O(\varepsilon) \right], \end{aligned} \tag{18}$$

$$\begin{aligned}
 & \frac{1}{\varepsilon} \int_0^1 K_{21}(s, \varepsilon) F_1(s) ds = \\
 & = \frac{\beta_1 \beta_2}{\bar{J}} \left[-\frac{F_1(0)}{\lambda_1} + \frac{F_1(0) e^{\frac{\lambda_1}{\varepsilon}}}{\lambda_1} - \frac{F_1(1)}{\lambda_2} + \frac{F_1(1) e^{\frac{\lambda_2}{\varepsilon}}}{\lambda_2} + O(\varepsilon) \right] \\
 & \frac{1}{\varepsilon} \int_0^1 K_{22}(s, \varepsilon) F_2(s) ds = \frac{\alpha_1 \beta_2}{\lambda_2 \bar{J}} \left[F_2(1) e^{\frac{\lambda_2}{\varepsilon}} - F_2(1) \right] + \\
 & + \frac{\alpha_2 \beta_1}{\lambda_1 \bar{J}} \left[F_2(0) - F_2(0) e^{\frac{\lambda_1}{\varepsilon}} + O(\varepsilon) \right], \\
 & \frac{1}{\varepsilon} \int_0^1 K_{11}(1, s, \varepsilon) F_1(s) ds = \\
 & = -\frac{\alpha_1 \beta_2}{\lambda_1 \bar{J}} F_1(1) + \frac{\alpha_2 \beta_1}{\lambda_2 \bar{J}} F_1(1) + O(\varepsilon), \\
 & \frac{1}{\varepsilon} \int_0^1 K_{12}(1, s, \varepsilon) F_2(s) ds = \\
 & = -\frac{\alpha_1 \alpha_2 F_2(1)}{\lambda_2 \bar{J}} + \frac{\alpha_1 \alpha_2 F_2(1)}{\lambda_1 \bar{J}} + O(\varepsilon).
 \end{aligned}$$

Теперь, используя оценки (17), (18) из (14), получаем

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} z(t, \varepsilon) = \frac{1}{\bar{J}} \left(\frac{\alpha_2 \beta_1}{\lambda_2} - \frac{\alpha_1 \beta_2}{\lambda_1} \right) F_1(0) + \frac{1}{\bar{J}} \left(\frac{\alpha_1 \alpha_2}{\lambda_1} - \frac{\alpha_1 \alpha_2}{\lambda_2} \right) F_1(1), \quad 0 < t \leq 1, \quad (19)$$

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(t, \varepsilon) = \frac{1}{\bar{J}} \left(\frac{\beta_1 \beta_2}{\lambda_2} - \frac{\beta_1 \beta_2}{\lambda_1} \right) F_1(0) + \frac{1}{\bar{J}} \left(\frac{\alpha_2 \beta_1}{\lambda_1} - \frac{\alpha_1 \beta_2}{\lambda_2} \right) F_2(1), \quad 0 < t \leq 1,$$

где $\bar{J} = \alpha_1 \beta_2 - \alpha_2 \beta_1$.

В силу теоремы Виета из условий 2), 4) и из (5) находим

$$\lambda_1, \lambda_2 = a_{11} \cdot a_{22} - a_{12} \cdot a_{21} = |A|, \quad (20)$$

$$\begin{aligned} \alpha_2 \beta_1 \lambda_1 - \alpha_1 \beta_2 \lambda_2 &= -a_{22} \bar{J}, & \alpha_1 \alpha_2 \lambda_2 - \alpha_1 \alpha_2 \lambda_1 &= a_{12} \bar{J}, \\ \beta_1 \beta_2 \lambda_1 - \beta_1 \beta_2 \lambda_2 &= a_{21} \bar{J}, & \alpha_2 \beta_1 \lambda_2 - \alpha_1 \beta_2 \lambda_1 &= -a_{11} \bar{J}. \end{aligned} \quad (21)$$

С учетом (20), (21) предельные функции из (19) примут вид:

$$\begin{aligned} \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} z(t, \varepsilon) &= -\frac{a_{22} \cdot F_1 \langle \rangle}{\lambda_1 \cdot \lambda_2} + \frac{a_{12} \cdot F_2 \langle \rangle}{\lambda_1 \cdot \lambda_2}, & 0 < t \leq 1, \\ \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(t, \varepsilon) &= \frac{a_{21} \cdot F_1 \langle \rangle}{\lambda_1 \cdot \lambda_2} - \frac{a_{11} \cdot F_2 \langle \rangle}{\lambda_1 \cdot \lambda_2}, & 0 < t \leq 1. \end{aligned} \quad (22)$$

Пусть выполнено условие 2) и 3). Тогда система (3) имеет единственное решение, и это решение представимо в виде

$$\bar{z} = \frac{a_{12} F_2 - a_{22} F_1}{a_{11} a_{22} - a_{12} a_{21}}, \quad y = \frac{a_{21} F_1 - a_{11} F_2}{a_{11} a_{22} - a_{12} a_{21}}, \quad (23)$$

Из (22) и (23) получаем, что решение $z \langle \varepsilon \rangle, y \langle \varepsilon \rangle$ задачи (1), (2) будет стремиться при $\varepsilon \rightarrow 0$ к решению системы (3):

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} z(t, \varepsilon) = \frac{a_{12} \cdot F_2 \langle \rangle - a_{22} \cdot F_1 \langle \rangle}{a_{11} \cdot a_{22} - a_{12} \cdot a_{21}} = \bar{z} \langle \rangle, \quad 0 < t \leq 1,$$

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(t, \varepsilon) = \frac{a_{21} \cdot F_1 \langle \rangle - a_{11} \cdot F_2 \langle \rangle}{a_{11} \cdot a_{22} - a_{12} \cdot a_{21}} = \bar{y} \langle \rangle, \quad 0 < t \leq 1,$$

причем

$$\begin{aligned} \Delta_z &= \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} z(0, \varepsilon) - \bar{z}(0) = \delta_{20} \left[b_1 + \frac{\delta_{10} a_{22} F_1 \langle \rangle - \delta_{11} a_{12} F_2 \langle \rangle}{a_{11} a_{22} - a_{12} a_{21}} \right] - \\ &\quad - \frac{a_{22} \cdot F_2 \langle \rangle - a_{22} \cdot F_1 \langle \rangle}{a_{11} a_{22} - a_{12} a_{21}}, \end{aligned} \quad (24)$$

$$\begin{aligned} \Delta_y &= \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(0, \varepsilon) - \bar{y}(0) = \delta_{10} \left[b_2 + \frac{\delta_{21} a_{11} F_2 \langle \rangle - \delta_{20} a_{21} F_1 \langle \rangle}{a_{11} a_{22} - a_{12} a_{21}} \right] - \\ &\quad - \frac{a_{21} F_1 \langle \rangle - a_{11} F_2 \langle \rangle}{a_{11} a_{22} - a_{12} a_{21}}. \end{aligned} \quad (25)$$

Таким образом, компоненты $z \langle \varepsilon \rangle, y \langle \varepsilon \rangle$ решения задачи (2.1) обладают явлениями скачка нулевого порядка, причем величины скачков определяются формулами (2.43) и (2.46).

ЛИТЕРАТУРА

1. K.A. Kasymov, D.N.Nurgabul. Asymptotic Behavior of Solutions of Linear Singularly Perturbed General Separated Boundary-Value Problems with Initial Jump// Ukrainian Mathematical Journal. Vol. 55, No. 11, 2003. pp. 1777-1792.
2. K.A. Kasymov, D.N.Nurgabul. Asymptotic Estimates of Solution of a Singularly Perturbed Boundary Value Problem with an Initial Jump for Linear Differential Equations//Differential Equations, Vol.40, No.5, 2004, pp. 641-651.

ӘОҚ 512.56

Ж.А. Омаров, Қ. Д. Тұрғанбаева

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

АЛТЫ ЭЛЕМЕНТТІ ТОРЛАРДЫҢ ИДЕАЛДАР ТОРЛАРЫ

*В данной работе построены диаграммы всех 6-элементных решеток.
In this work includes all 6-elements of diagrams.*

Г.Биркгофтың [1] «Теория решеток» кітабында барлық 6 элементті торлардың диаграммаларын салу есебі келтірілген. Ол есеп [2] ғылыми еңбекте толық шешілген. Ендігі біздің мақсатымыз осы торлардың идеалдарын құру болатын.

$I \leq L$ ішкі торы L торының идеалы деп аталады, егер кез-келген $i \in I$ және кез-келген $a \in L$ үшін $a \wedge i \in I$ шарты орындалса.

1) L_1^6 торы үшін қиылысу кестесін құрайық.

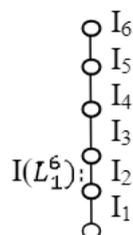
1-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	2	2	2	2
3	1	2	3	3	3	3
4	1	2	3	4	4	4
5	1	2	3	4	5	5
6	1	2	3	4	5	6

1-кестені пайдаланып берілген L_1^6 торының барлық идеалдарын табайық. Олар:

$$\begin{aligned}
 I_1 &= \{1\}, & I_4 &= \{1,2,3,4\}, \\
 I_2 &= \{1,2\}, & I_5 &= \{1,2,3,4,5\}, \\
 I_3 &= \{1,2,3\}, & I_6 &\simeq L_1^6
 \end{aligned}$$

Енді осы идеалдарды $I(L_1^6)$ – идеалдар торын саламыз (2-сурет):

2-сурет

2) L_2^6 торына қажетті қиылысу кестесін құрайық.

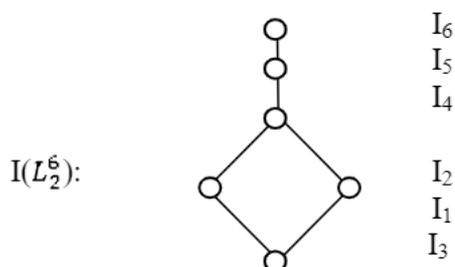
2-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	2	2	2
3	1	1	3	3	3	3
4	1	2	3	4	4	4
5	1	2	3	4	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы кестенің көмегімен берілген тордың барлық идеалдарын анықтайық. Олар:

$$\begin{aligned} I_1 &= \{1\}, & I_4 &= \{1,2,3,4\}, \\ I_2 &= \{1,2\}, & I_5 &= \{1,2,3,4,5\}, \\ I_3 &= \{1,2,3\}, & I_6 &\cong L_2^6. \end{aligned}$$

Осы идеалдаран $I(L_1^6)$ - идеалдар торының диаграммасын саламыз (2-сурет).

2-сурет

L_3^6 торы үшін қиылысу кестесін құрайық:

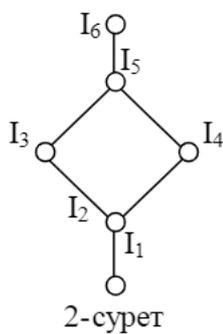
3-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	2	2	2	2
3	1	2	3	2	3	3
4	1	2	3	4	4	4
5	1	2	3	4	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы 3-кестені пайдаланып L_3^6 торының барлық идеалдарын анықтаймыз. Олар:

$$\begin{aligned} I_1 &= \{1\}, & I_4 &= \{1,2,4\}, \\ I_2 &= \{1,2\}, & I_5 &= \{1,2,3,4,5\}, \\ I_3 &= \{1,2,3\}, & I_6 &= \{1,2,3,4,5,6\} \cong L_2^6 \text{ (1,2 суреттер)}. \end{aligned}$$

Сонда $I(L_3^6)$ идеалдар торы мына түрде болады:

3) L_4^6 торы үшін келесі қиылысу кестесін құрайық:

4-кесте

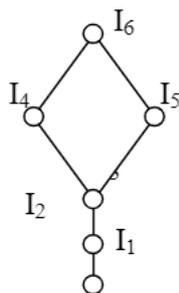
\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	2	2	2	2
3	1	2	3	3	3	3
4	1	2	3	4	3	4
5	1	2	3	3	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы 4-кесте бойынша берілген тордың барлық идеалдарын табуға болады:

$$\begin{aligned} I_1 &= \{1\}, \\ I_2 &= \{1,2\}, \\ I_3 &= \{1,2,3\}, \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} I_4 &= \{1,2,3,4\}, \\ I_5 &= \{1,2,3,5\}, \\ I_6 &\simeq L_4^6. \end{aligned}$$

Сонымен,

2-сурет

4) L_5^6 торы үшін қиылысу кестесін құрайық:

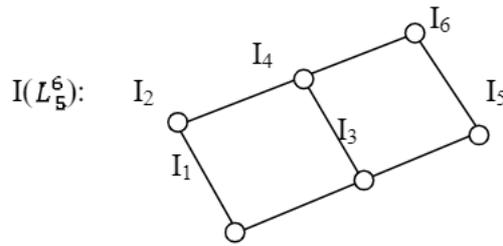
5-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	2	1	2
3	1	1	3	3	3	3
4	1	2	3	4	3	4
5	1	1	3	3	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы кестенің көмегімен L_5^6 торының барлық идеалдарын анықтайық. Олар:

$$\begin{aligned} I_1 &= \{1\}, & I_4 &= \{1,2,3,4\}, \\ I_2 &= \{1,2\}, & I_5 &= \{1,3,5\}, \\ I_3 &= \{1,3\}, & I_6 &\cong L_5^6. \end{aligned}$$

Осыдан $I(L_5^6)$ идеалдар торын құрамыз (2-сурет):

2-сурет

5) L_6^6 торы үшін қиылысу кестесін құрамыз:

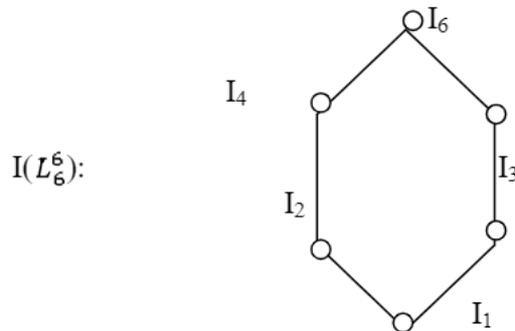
6-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	2	1	2
3	1	1	3	1	3	3
4	1	2	1	4	1	4
5	1	1	3	1	5	5
6	1	2	3	4	5	6

6-кестені пайдаланып берілген тордың барлық идеалдарын анықтаймыз. Олар:

$$\begin{aligned} I_1 &= \{1\}, & I_4 &= \{1,2,4\}, \\ I_2 &= \{1,2\}, & I_5 &= \{1,3,5\}, \\ I_3 &= \{1,3\}, & I_6 &\cong L_6^6. \end{aligned}$$

Сонымен,

2-сурет

6) L_7^6 торының идеалдар торын салу үшін оның қиылысу кестесін құрамыз және пайдаланамыз.

7-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	2	2	1	2
3	1	2	3	3	1	3
4	1	2	3	4	1	4
5	1	1	1	1	5	5
6	1	2	3	4	5	6

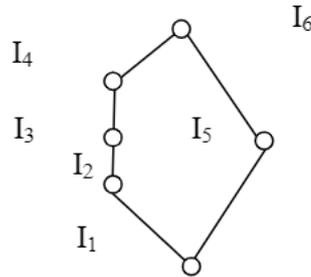
Сонда:

$$\begin{aligned} I_1 &= \{1\}, \\ I_2 &= \{1,2\}, \\ I_3 &= \{1,2,3\}, \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} I_4 &= \{1,2,3,4\}, \\ I_5 &= \{1,5\}, \\ I_6 &\cong L_7^6. \end{aligned}$$

Сонымен,

$I(L_7^6)$:

2-сурет

7) L_8^6 торы үшін қиылысу кестесін құрайық:

8-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	2	2	2
3	1	1	3	1	3	3
4	1	2	1	4	4	4
5	1	2	3	4	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы 8-кесте бойынша берілген тордың барлық идеалдарын табайық.

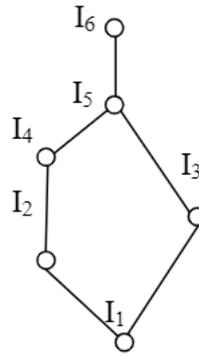
Олар:

$$\begin{aligned} I_1 &= \{1\}, \\ I_2 &= \{1,2\}, \\ I_3 &= \{1,3\}, \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} I_4 &= \{1,2,4\}, \\ I_5 &= \{1,2,3,4,5\}, \\ I_6 &\cong L_8^6. \end{aligned}$$

Осыдан:

$I(L_8^6)$:

2-сурет

8) L_9^6 торы үшін қиылысу кестесі мына түрде:

9-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	2	2	2	2
3	1	2	3	3	2	3
4	1	2	3	4	2	4
5	1	2	2	2	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы кестені пайдаланып L_9^6 торының барлық идеалдарын табамыз. Олар:

$$I_1 = \{1\},$$

$$I_2 = \{1, 2\},$$

$$I_3 = \{1, 2, 3\},$$

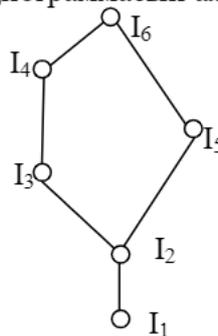
$$I_4 = \{1, 2, 3, 4\},$$

$$I_5 = \{1, 2, 5\},$$

$$I_6 = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\} \cong L_9^6.$$

Осыдан $I(L_9^6)$ диаграммасын аламыз (2-сурет).

$I(L_9^6)$:

2-сурет.

9) L_{10}^6 торының қиылысу кестесін құрайық.

10-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	1	2	2
3	1	1	3	1	3	3
4	1	1	1	4	1	4
5	1	2	3	1	5	5
6	1	2	3	4	5	6

10-кесте бойынша L_{10}^6 торының идеалдарын анықтайық.

Олар:

$$I_1 = \{1\},$$

$$I_2 = \{1,2\},$$

$$I_3 = \{1,3\},$$

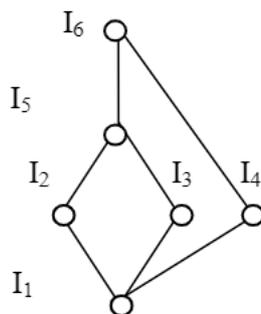
$$I_4 = \{1,4\},$$

$$I_5 = \{1,2,3,5\},$$

$$I_6 \cong L_{10}^6.$$

Енді осы идеалдардың $I(L_{10}^6)$ торын құрамыз (2-сурет).

$I(L_{10}^6)$:

2-сурет

10) L_{11}^6 торы үшін қиылысу кестесін құрайық:

11-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	2	2	1	2
3	1	2	3	2	1	3
4	1	2	2	4	1	4
5	1	1	1	1	5	5
6	1	2	3	4	5	6

11-кесте бойынша L_{11}^6 торының барлық идеалдарын есептейік. Олар:

$$I_1 = \{1\},$$

$$I_2 = \{1,2\},$$

$$I_3 = \{1,2,3\},$$

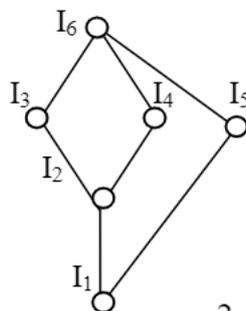
$$I_4 = \{1,2,4\},$$

$$I_5 = \{1,5\},$$

$$I_6 \cong L_{11}^6.$$

Осылардан $I(L_{11}^6)$ диаграммасын аламыз (2-сурет).

$I(L_{11}^6)$:

2-сурет

11) L_{12}^6 торының қиылысу кестесін құрайық.

12-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	1	1	2
3	1	1	3	1	3	3
4	1	1	1	4	1	4
5	1	1	3	1	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы кестені пайдаланып L_{12}^6 торының барлық идеалдарын анықтайық. Олар:

$$I_1 = \{1\},$$

$$I_2 = \{1, 2\},$$

$$I_3 = \{1, 3\},$$

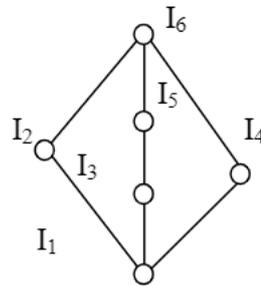
$$I_4 = \{1, 4\},$$

$$I_5 = \{1, 3, 5\},$$

$$I_6 \cong L_{12}^6.$$

Енді осы торлардан жиын-теориялық « \subseteq » ішкі жиын реттеу қатынасы бойынша $I(L_{12}^6)$ идеалдар құрамыз (2-сурет).

$I(L_{12}^6)$:

2-сурет

12) L_{13}^6 торы үшін қиылысу кестесін құрайық:

13-кесте

\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	1	2	2
3	1	1	3	1	3	3
4	1	1	1	4	4	4
5	1	2	3	4	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы кестені пайдаланып берілген тордың барлық идеалдарын табайық. Олар:

$$I_1 = \{1\},$$

$$I_2 = \{1, 2\},$$

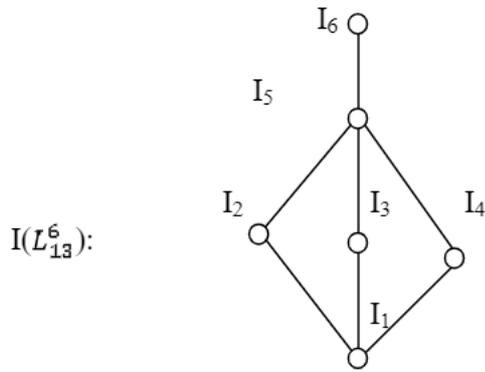
$$I_3 = \{1, 3\},$$

$$I_4 = \{1, 4\},$$

$$I_5 = \{1, 2, 3, 4, 5\},$$

$$I_6 \cong L_{13}^6.$$

Сонында осы идеалдардан $I(L_{13}^6)$ идеалдар торын құрамыз (2-сурет).

2-сурет

13) L_{14}^6 торы үшін қиылысу кестесін құрайық:

14-кесте

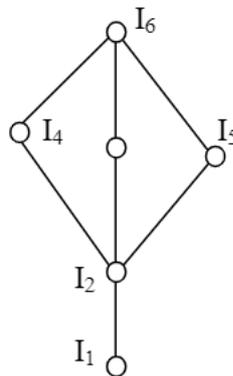
\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	2	2	2	2
3	1	2	3	2	2	3
4	1	2	2	4	2	4
5	1	2	2	2	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы кестені пайдаланып L_{14}^6 торының барлық идеалдарын табамыз. Олар:

$$\begin{aligned}
 I_1 &= \{1\}, & I_4 &= \{1,2,4\}, \\
 I_2 &= \{1,2\}, & I_5 &= \{1,2,5\}, \\
 I_3 &= \{1,2,3\}, & I_6 &= \{1,2,3,4,5,6\}.
 \end{aligned}$$

Осы идеалдардан L_{14}^6 торын құрамыз (2-сурет).

$I(L_{14}^6)$: I_3

2-сурет

L_{15}^6 торы үшін қылысу кестесін құрмыз:

15-кесте

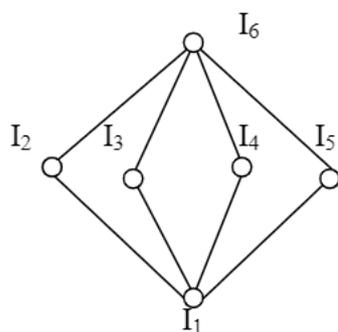
\wedge	1	2	3	4	5	6
1	1	1	1	1	1	1
2	1	2	1	1	1	2
3	1	1	3	1	1	3
4	1	1	1	4	1	4
5	1	1	1	1	5	5
6	1	2	3	4	5	6

Осы кесте бойынша идеалдарды анықтайық. Олар:

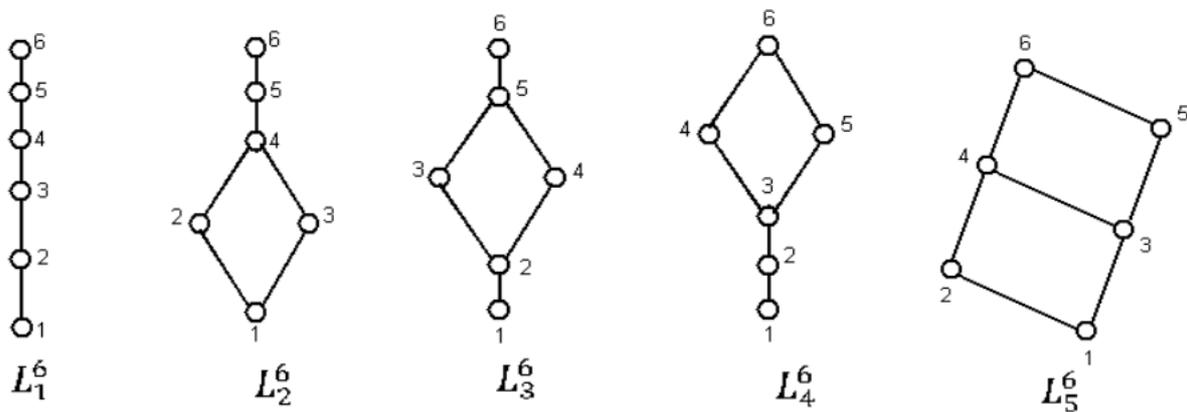
$$\begin{aligned} I_1 &= \{1\}, \\ I_5 &= \{1,5\}, \\ I_6 &\simeq L_{14}^6. \end{aligned}$$

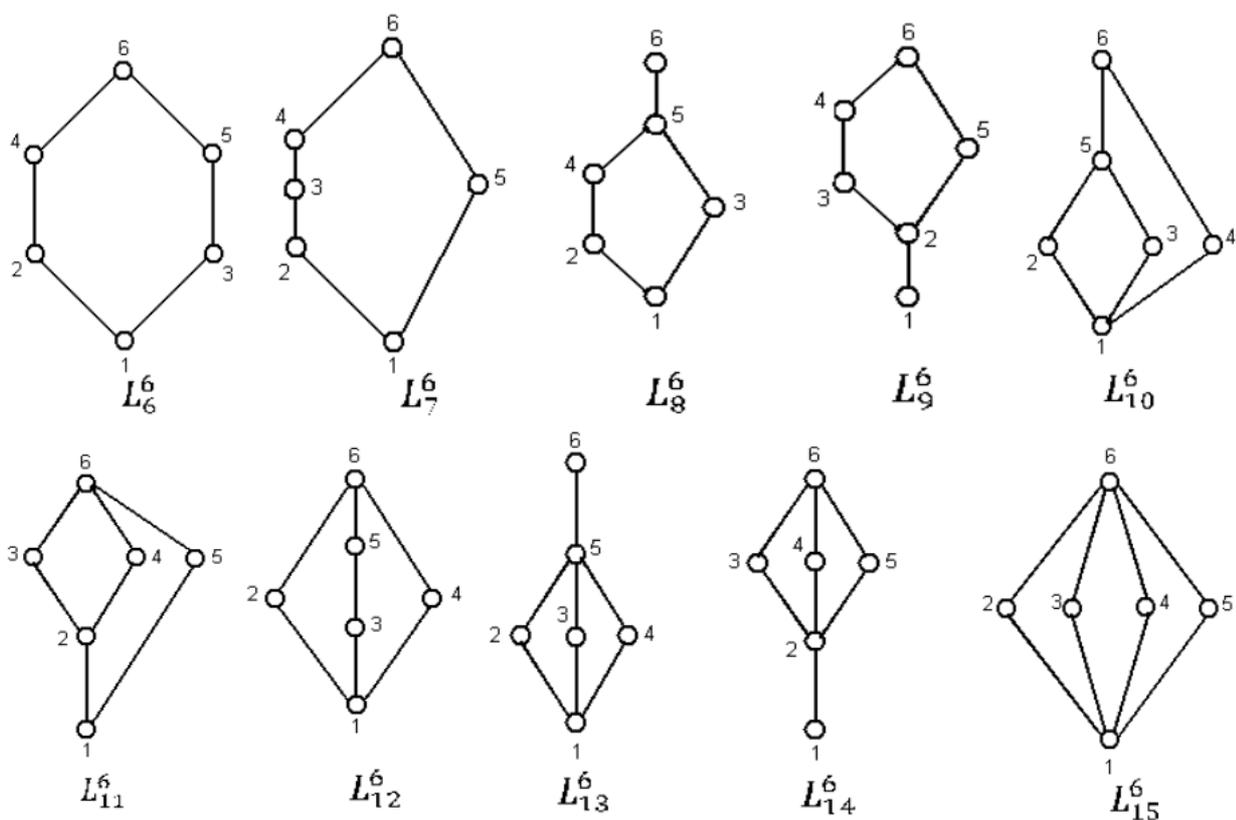
$$\begin{aligned} I_4 &= \{1,4\}, \\ I_2 &= \{1,2\}, \\ I_3 &= \{1,3\}, \end{aligned}$$

е көмегімен $I(L_{15}^6)$ ең соңғы идеалдар торын салайық (2-сурет).

2-сурет

1-сурет

ӘДБИЕТТЕР

- 1) Биркгоф Г. «Теория решеток», – М., Мир, 1984.
- 2) Турганбаева К. «О некоторых свойствах 6-элементных решеток», Республиканская научно-практическая конференция «Жансугуровские чтения» посвященная 20-летию Независимости РК, 2 часть, –Талдықорган, 2011.

ӘОҚ 512.56

Ж.А. Омаров

І.Жансугіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

**МАКЕНЗИ КЛАССИФИКАЦИЯСЫНДАҒЫ ТОРЛАРДЫҢ КЕЙБІР
САНДЫҚ СИПАТТАМАСЫ**

В данной работе были даны числовая характеристика для 16 решеток Р.Маккензи.
In this work numerical characteristic for sixteen (16) McKenzie lattices is considered.

Белгілі анықтаманы еске түсіре кетейік. m мен n бүтін сандары үшін m саны n санын **бөледі** және $m|n$ деп жазады, егер k бүтін саны табылып және $km = n$ теңдігі орындалса. Енді кез-келген $a, b \in A_i, i=1,2,3,\dots,16$ жиындарынан $a|b$ шартын қанағаттандыратын төменгі 16 барлық жағдайларды қарастырасыз:

- 1) $A_1 = \{ 0,1,2,3,5 \}$ және $a, b \in A_1$ үшін $a|b$ болсын. Сонда мына жағдайлар болуы мүмкін:
0|0;

1|1, 1|1, 1|2, 1|3, 1|5 ;

2|0, 2|2 ;

3|0, 3|3;

5|0, 5|5.

Осыдан $\langle \{0,1,2,3,5\}; | \rangle \cong M_3$ екені шығады (1-сурет).

2) $A_2 = \{0,1,2,3,5,6,15\}$ және $a|b$ болсын. Сонда бiз мына жағдайларды қарастырамыз:

0|0;

1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|5, 1|6, 1|15;

2|0, 2|2, 2|6;

3|0, 3|3, 3|6, 3|15;

5|0, 5|5, 5|15;

6|0, 6|6;

15|0, 15|15.

Сонда $\langle A_2; | \rangle \cong L_1$ болатынын көреміз (1-сурет).

3) $A_3 = \{0,1,2,3,4,6,9\}$ және $a, b \in A_3$ үшін $a|b$ болсын. Осында мына мүмкіндіктер орындалады:

0|0;

1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|4, 1|6, 1|9;

2|0, 2|2, 2|4, 2|6;

3|0, 3|3, 3|6, 3|9;

4|0, 4|4;

6|0, 6|6;

9|0, 9|9.

Сонымен, $\langle A_3; | \rangle \cong L_2$ екенін көреміз (1-сурет).

4) $A_4 = \{0,1,2,3,4,10,12\}$, $a, b \in A_4$ үшін $a|b$ болсын. Осында мына мүмкіндіктер орындалады:

0|0;

1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|4, 1|10, 1|12;

2|0, 2|2, 2|4, 2|10, 2|12;

3|0, 3|3, 3|12;

4|0, 4|4; 4|12;

10|0, 10|10;

$12|0, 12|12.$

Жоғарғы жағдайлар бойынша, $\langle A4; | \rangle \cong L3$ екенін байқаймыз (1-сурет).

5) $A5 = \{0, 1, 2, 3, 5, 6\}$ және $a, b \in A5$ үшін alb орындалсын. Сонда

$0|0;$

$1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|5, 1|6;$

$2|0, 2|2, 2|6;$

$3|0, 3|3, 3|6;$

$5|0, 5|5;$

$6|0, 6|6.$

Осындай жағдайлар бойынша, $\langle A5; | \rangle \cong L4$ изоморфизмін аламыз (1-сурет).

6) $A6 = \{0, 1, 2, 3, 5, 6\}$ және $a, b \in A6$ үшін alb қатынасы орындалсын. Сонда :

$0|0;$

$1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|5, 1|6;$

$2|0, 2|2, 2|4, 2|6;$

$4|0, 4|4;$

$5|0, 5|5;$

$6|0, 6|6.$

Осы арақатынастар бойынша $\langle A6; | \rangle \cong L5$ изоморфизмін аламыз (1-сурет).

7) $A7 = \{0, 1, 2, 3, 5, 6\}$ және $a, b \in A7$ үшін alb бөлу қатынасы орындалсын. Сонда :

$0|0;$

$1|0, 1|1, 1|2, 1|4, 1|5, 1|6, 1|12, 1|24;$

$2|0, 2|2, 2|4, 2|6, 2|12, 2|24;$

$4|0, 4|4; 4|12, 4|24;$

$5|0, 5|5;$

$6|0, 6|6, 6|12, 6|24;$

$12|0, 12|12, 12|24;$

$24|0, 24|24.$

Осы арақатынастар $\langle A7; | \rangle \cong L6$ сәйкестігін береді (1-сурет).

8) $A8 = \{0, 1, 2, 3, 5, 6, 8, 24, 40\}$ және $a, b \in A8$ үшін alb болсын. Сонда :

$0|0;$

$1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|4, 1|5, 1|8, 1|24, 1|40;$

2|0, 2|2, 2|4, 2|8, 2|24, 2|40;

3|0, 3|3, 3|24;

4|0, 4|4; 4|8, 4|24, 4|40;

5|0, 5|5, 5|40;

8|0, 8|8, 8|24, 8|40;

24|0, 24|24;

40|0, 40|40.

Осы қатынастар $\langle A8; | \rangle \cong L7$ өзара бір мәнді сәйкестікті анықтайды (1-сурет).

9) $A9 = \{0, 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 12, 36\}$ және $a, b \in A9$ үшін alb орындалсын. Сонда :

0|0;

1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|6, 1|8, 1|9, 1|12, 1|36;

2|0, 2|2, 2|6, 2|8, 2|12, 2|36;

3|0, 3|6, 3|9, 3|12, 3|36;

6|0, 6|12, 6|36;

8|0, 8|8;

9|0, 9|9, 9|36;

12|0, 12|12, 12|36;

36|0, 36|36.

Осы шарттардан $\langle A9; | \rangle \cong L8$ алынады (1-сурет).

10) $A10 = \{0, 1, 2, 3, 4, 10, 12, 50, 100\}$ және $a, b \in A10$ үшін alb орындалсын (1-сурет).

Осындан :

0|0;

1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|4, 1|10, 1|12, 1|50, 1|100;

2|0, 2|2, 2|4, 2|10, 2|50, 2|100;

3|0, 3|3, 3|12;

4|0, 4|4, 4|12, 4|100;

10|0, 10|10, 10|50, 10|100;

12|0, 12|12;

50|0, 50|50, 50|100;

100|0, 100|100.

Сонымен, $\langle A10; | \rangle \cong L9$ болатыны түсінікті (1-сурет).

11) $A_{11}=\{0,1,2,3,6,8,9,18,36\}$ және $a,b \in A_{11}$ үшін alb болсын(1-сурет).Сонда :

$0|0;$

$1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|6, 1|8, 1|9, 1|18, 1|36;$

$2|0, 2|2, 2|6, 2|8, 2|18, 2|36;$

$3|0, 3|3, 3|6, 3|9, 3|18, 3|36;$

$6|0, 6|6, 6|36;$

$8|0, 8|8;$

$9|0, 9|9, 9|18, 9|36;$

$18|0, 18|18, 18|36;$

$36|0, 36|36.$

Сонымен, $\langle A_{11}; | \rangle \cong L_{10}$ екенін аламыз (1-сурет).

12) $A_{12}=\{0,1,2,3, 8,10,12,24,40\}$ және $a,b \in A_{12}$ үшін alb болсын(1-сурет).Сонда :

$0|0;$

$1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|4, 1|8, 1|12, 1|24, 1|40;$

$2|0, 2|2, 2|4, 2|8, 2|10, 2|12, 2|24, 2|40;$

$3|0, 3|3, 3|12, 3|24;$

$4|0, 4|4, 4|8, 4|12, 4|24, 4|40;$

$8|0, 8|8, 8|24, 8|40;$

$10|0, 10|10, 10|40;$

$12|0, 12|12, 12|24;$

$24|0, 24|24;$

$40|0, 40|40.$

Сонымен, $\langle A_{12}; | \rangle \cong L_{11}$ изоморфизмін аламыз(1-сурет).

13) $A_{13}=\{0,1,2,3,5,6,8,9,18,27,72\}$ және $a,b \in A_{13}$ үшін alb болсын.Сонда :

$0|0;$

$1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|6, 1|8, 1|9, 1|18, 1|27, 1|72;$

$2|0, 2|6, 2|8, 2|18, 2|72;$

$3|0, 3|3, 3|6, 3|9, 3|18, 3|27, 3|72;$

$6|0, 6|6, 6|18, 6|72;$

$8|0, 8|8, 8|72;$

9|0, 9|9, 9|18, 9|27, 9|72;

18|0, 18|18, 18|72;

27|0, 27|27;

72|0, 72|72.

Осы шарттардан $\langle A13; | \rangle \cong L12$ алынады(1-сурет).

14) $A14 = \{0, 1, 2, 3, 5, 9, 10, 18, 45\}$ және $a, b \in A14$ үшін alb болсын. Сонда :

0|0;

1|0, 1|2, 1|3, 1|5, 1|9, 1|10, 1|18, 1|45;

2|0, 2|2, 2|10, 2|19;

3|0, 3|3, 3|9, 3|18, 3|45;

5|0, 5|5; 5|10, 5|45;

9|0, 9|9, 9|18, 9|45;

10|0, 10|10;

18|0, 18|18;

45|0, 45|45.

Осы жағдайлар $\langle A14; | \rangle \cong L13$ екенін көрсетеді(1-сурет).

15) $A15 = \{0, 1, 2, 3, 5, 6, 10, 15, 20\}$ және $a, b \in A15$ үшін alb болсын. Сонда :

0|0;

1|0, 1|2, 1|3, 1|5, 1|6, 1|10, 1|15, 1|20;

2|0, 2|2, 2|6, 2|10, 2|20;

3|0, 3|3, 3|6, 3|15;

5|0, 5|5; 5|10, 5|15, 5|20;

6|0, 6|6;

10|0, 10|10, 10|20;

15|0, 15|15;

20|0, 20|20.

Сонымен, $\langle A15; | \rangle \cong L14$ қасиеті орындалады(1-сурет).

16) $A16 = \{0, 1, 2, 3, 6, 9, 10, 12, 60, 72\}$ және $a, b \in A16$ үшін alb болсын. Сонда :

0|0;

1|0, 1|1, 1|2, 1|3, 1|6, 1|9, 1|10, 1|12, 1|60, 1|72;

2|0, 2|2, 2|6, 2|10, 2|12, 2|60, 2|72;

3|0, 3|3, 3|6, 3|9, 3|12, 3|60, 3|72;

6|0, 6|6; 6|12, 6|60, 6|72;

9|0, 9|9, 9|72;

10|0, 10|10, 10|60;

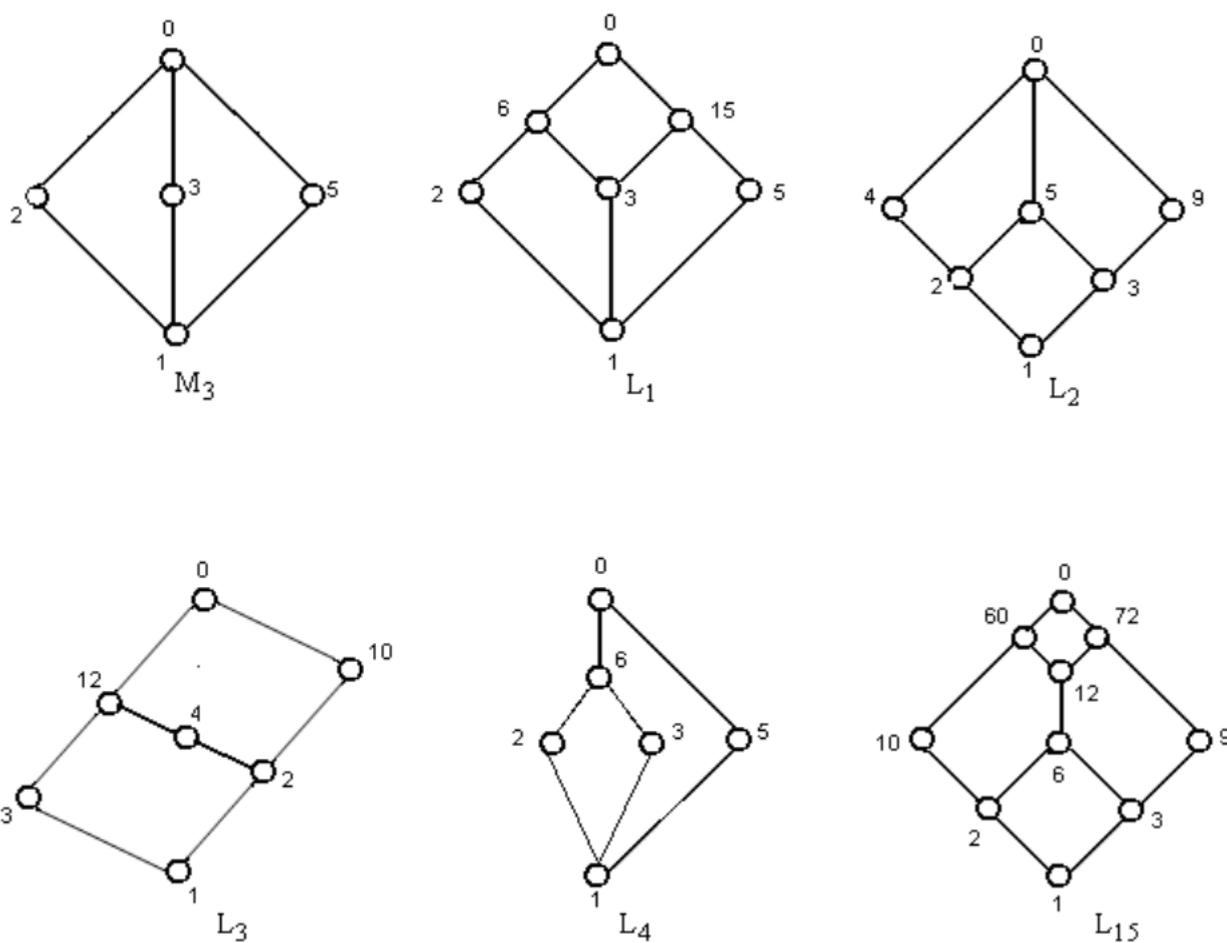
12|0, 12|12, 12|60, 12|72;

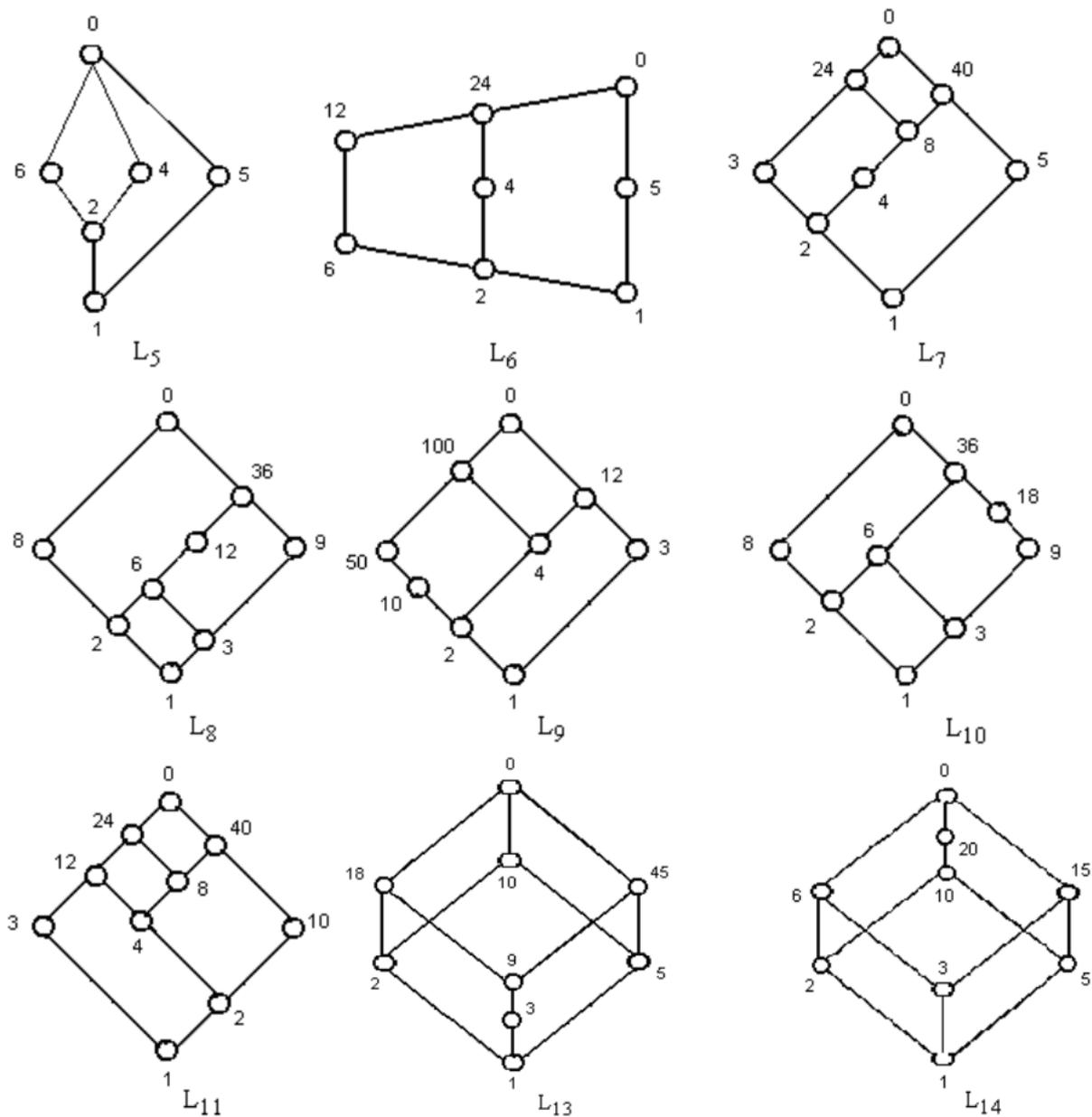
60|0, 60|60;

72|0, 72|72.

Осы шарттардан $\langle A16; | \rangle \cong L15$ изоморфизмі алынады (1-сурет).

Сонымен, $M_3, L_1, L_2, \dots, L_{15}$ торлары мен N натурал сандар жиынының ішкі жиындары арасында өзара бір мәнді сәйкестіктер орнаттық.

1-сурет

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Гретцер Г. Общая теория решеток, – М., Мир, 1982.
2. Биркгоф Г. Теория решеток, – М., Наука, 1984.
3. Беран Л. Упорядоченные множества, – М., Наука, 1981.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

УДК 316.334:378 (574)

Ж.К. Абильгазиева, М. Нұрымова

*І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы
Жаркент қаласы «Алтынсарин атындағы орта мектеп» мемлекеттік мекемесі*

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА БАЛАНЫҢ ОЙЫ МЕН ТІЛІН ДАМУЫ

Статья посвящена проблеме развития речи у детей младшего школьного возраста, которое тесно связано с развитием их мышления.

Article is devoted to the development of speech in primary school children, which is closely linked to the development of their thinking.

Ұстаздықтың стратегиялық рөлі – адами рухани бастаулардың тазалығын тәрбиелеу болып табылады. Мұнда этика мен адамгершілік дүниені біртұтас қабылдауға бағытталған рух философияның рухани ісі. Ұстаздық өзінің қашан да адамгершілік – этикалық парызын орындауға тиіс.

Уақыт жаңа типтегі мұғалімнің – оқу процесіне қатысушыны дамытатын, тәрбиелеу мен оқытудың, дарындылық пен шығармашылықты дамытудың технологиялардың менгерген, әдіскерлік мәдениетке ие маман ретінде жаңа формация мұғалімнің пайда болуын талап етеді. Мұғалімнің рухани жағынан өзін – өзі дамытуға дайындығы – бұл мұғалімнің кәсіби есеюі болмақ. Ендеше, осы жолға дайындық ұстаздық мамандыққа жетуді қамтамасыз етеді.[1]

Сонымен қатар мұғалімнің алдына қойылған негізгі мәселе бар. Қазіргі заманымыздың мұқтажына сай қойылған талап – өмірден өз орнын еркімен таңдай алатын, өзара қарым-қатынаста кез келген ортаға тез бейімделетін, белгілі бір ғылым саласынан білімі мен біліктілігінің көрсете алатын іскерлік қасиеті бар мәдениетті жеке тұлғаны қалыптастыру, тәрбиелеу. Оқушының жеке тұлға болып дамуы мен алған білімін іске асыруда сөйлеу тілін, әрекетін, сөйлеу мәдениетін, әдеби қалыптастыру педагогикалық қазіргі кездегі көкейтесті мәселенің бірі болып табылады.[2]

Мен бастауыш сынып мұғалімі ретінде өзіндік іс-тәжірибеде қолданып жүрген тиімді тәсілдің бірі – «үшпін оқыту», демек, қай пән болмасын (дүниетану, бейнелеу өнері, математика , т.б.) негізгі үш нәрсені қарым-қатынас жасау құралын, жазба жұмысында (жазу сауаттылығын арттыру) жұптық жұмысты және ерікті таңдау тапсырмаларын орындауды басшылыққа алу. «Үшпін оқыту» деп атаудың себебі бастауыш сынып оқушысында оқыту процесінде түсініктер қалыптасады және заңдарды, қорытындыларды меңгереді. Ал білімді практикада қолданады. Білімді, білікті және дағдыны меңгеру – оқушылардың таным әрекеті. Мұғалім оқушылардың танымдық әрекетін басқаруға тиіс. Сондай-ақ мұғалім оқытудың әр түрлі сатысындағы баланың танымдық әрекетіне тән ерекшелікті зерттеп, біліп және еске алып отырады. Қазіргі кезде педагогика ғылымында жеке тұлғаның сөйлеу әрекетін қалыптастыру мен тілін дамыту ғылымдар еңбектерінде үлкен орын алған. Оқу үрдісінде оқушылардың сөйлеу әрекетін қалыптастыру туралы Г.И.Щукина, А.Н.Ксенофونتова, О.Е.Гулевич, т.б.с.с. ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Сөйлеу-адам санасының басты белгісі. Тіл ежелден бері жеке адамның қоғамның ой-санасын дамытып, жетілдіруде аса маңызды рөл атқарады. Сөз ойлы да мәнерлі болуы тиіс. Әйтпесе, ол көздеген мақсатына жете алмайды. Халқымыз мәнді сөйлейтіндерді «Сөзі мірдің оғындай» екен деп дәріптейді. Ал Ж.Баласағұн «Ақыл-ойдың көркі- тіл, тілдің көркі-сөз» деп тауып айтқан.

Сөйлеу әрекеті – сөйлеуді жүзеге асыратын адам организмнің психо-физиологиялық жұмысы. Сөйлесу – қарым –қатынастың негізгі түрі. Сөйлеуге сана және сөйлеу мүшелері қатысады. Сондықтан адам еңбек құралын жасап, оны игілігіне жарата білген. Ақылмен ойлап, түсінікті сөз сөйлей алатын тіршілік иесі болып табылады.

Белгілі бір мазмұндағы ауызша және жазбаша сөйлеу әрекетінен мәтін тыңдайды. Оның мағынасы адам санасының деңгейін, даму дәрежесін көрсетеді. Мектептегі оқытудың басты мақсаттарының бірі – оқушыны сөйлетуге, ойлауға, ойын жеткізе білуге үйрету. Ис-әрекет теориясы оқытудың мәнін дидактикалық мақсатқа сай анықталған мазмұнды игерудегі мұғалім мен оқушы ісінің үйлесімді бірлігі деп есептейді. Сондықтан да бірінші мәселе: сөйлеу мәдениетін қалыптастыратын сөйлеу сапаларын әрдайым ескеру қажет. Сөйлеудің сапаларына кіретіндер: мінсіздігі, тазалығы, байлығы, дәлдігі, қисындылығы, мәнерлілігі, бейнелілігін, әсерлігі, орындылығы мен түсініктілігі.

Бұл сөйлеу сапалары оқушы жауабын талдауда оның сөйлеу мәдениетінің деңгейін анықтауға мүмкіндік береді.

Сөйлеу мен тілдің арақатынасы мен анықталатын тағы бір сапа – оқушы тілінің байлығы, ғылым мен ұлт тілінің лексикасын мүмкіндігінше толық білуі. Тілдің жұтаңдығы сөйлеудің дәлсіздігі мен қисынсыздығынан айқын сезіледі. Сөйлеудің болмыс пен ойлауға қатысы бойынша зат дәлдігі мен қисындылығы ұғым дәлдігі мен қисындылығына жүктеледі.

Оқушының жеке басына қатысты кемшіліктер ойланбай қисынсыз сөйлеуден туындайды. Сөйлеу мен ойлау қатарласа жүреді. Ой сөз арқылы көрінеді. Дәлірек айтқанда беріледі және қалыптасады. Ойлау сөйлеуді бақылап, басқарып, бағыттап отырады. Ойлаудың бірліктегі ұғым, пікір және тұжырым заттар мен құбылыстар мен маңызды белгілердің өзара байланысын, әсерлесуінің себеп-салдарынан ашып береді, өздері термин сөйлем мен сөйлемдер тіркесі арқылы материалданады. Демек, сөйлемнің құндылығы терминнің анықтамасын анық бұрмаламай жеткізуінде. [3]

Мектеп бағдарламасында тіл дамытуға байланысты жұмыс түрлері қазіргі тіл нормасымен дұрыс сөйлем, дұрыс жазу дағдыларын жетілдіруді көздейді. Оқушының тілі әр алуан жағдайдың ықпал-әсерінен үздіксіз дамып, жетіліп отырады.

Сондықтан да ең алдымен қарым-қатынас құралына басты мән беріп отырмыз. Ал баланың жазу сауаттылығы осының нәтижесінен орын алады. Ойы мен тілі жетік бала жазба жұмысында жылдамдық танытса, жұптық жұмыс жүргізуде (бірін-бірі тексеру, бірін-бірі бағалау, бірі-біріне сыни көзқарас білдіру, т.б.) білім деңгейі төмен оқушыға әжептәуір көмекші бола алады.

Сонымен қатар көбіне жоғары сыныптарды оқытуда орын алатын Н.П.Гузиктің сыныпшылық саралап оқыту технологиясының тиімді элементінің бірі – ерікті тапсырмалар орындау. Бұл тәсіл, әсіресе, қайталау сабақтарында әр деңгейдегі тапсырмаларды ерікті орындау. Оның үш түрі: өз бетінше жұмыс жасауға арналған көрнекі материалдар, берілген тапсырмаларды орындау, тәжірибелік (мысалы дүниетану сабағында зертханалық жұмыстар жүргізу) жұмыстар. Бірінші түрі (С) нақты оқыту нәтижесіне сәйкес, екінші түрі (В) қосымша тапсырмалар, үшіншісі (А) – қосымша әдістемелік әдебиеттерді пайдалану. [4]

Әр оқушының жеке білім деңгейін бақылауды саралау тереңдетіліп, жеке жетістігі терең зерттеледі.

Оқушылардың жалпысыныптық, топтық, және жеке жұмыстарын анықтауды үйлестіру, олардың білім деңгейін анықтауға көмектеседі.

Ол үшін төмендегі сабақта қолданылады: топпен жұмыс, сабақтан тыс қосымша жеке жұмыстар, сабаққа көмектесу, кеңес беру, т.б.

Оқыту процесінде баланың белсенділік принципі – дидактикалық ең бастысы болып табылады. Ол білім мен білікті саналы түрде қажет ету, нәтижеге жету сияқты іс-әрекет сапасының түсінігін береді. Ол жайдан жай пайда болмайды, бұл – педагогикалық технологияларды шеберлікпен жүйелі пайдаланудың жемісі. Бастауыш мектеп жасындағы

баланың ойы мен тілін дамытуда басты әсер ететін факторлары – мұғалім, мұғалім әдісі, қоршаған орта, мектеп анасы.

Ал қазіргі заман талабына сай жаңа мұғалім – бұл өз дүниетанымы бойынша ашық өмір сүретін қазіргі заманға гуманитарлық этикалық көшбасшы.

Сондықтан да жас ұрпақтың саналы да сауатты, рухани құндылық қасиеттерін қалыптастыру, оқыту біз үшін аса маңызды болуға тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, 2007
2. Қазақстан Республикасындағы 12-жылдық жалпы орта білім беру тұжырымдамасы, 2006.
3. Абулханова К.А.О субъекте психической деятельности. - М. 1973.
4. Гузик Н.П. Человек как предмет познания. - СПб.: 2001

УДК 316.334:378 (574)

Р.К. Аралбаева, Н.Н. Рахметова

Жетysусский государственный университет имени И.Жансугурова, г.Талдықорган

АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Заманауи білім жүйесі экономикалық және қоғамдық модернизациялау талаптарына сай болуы тиіс.

This Thesis fully examines the process of reformation of higher education in Kazakhstan through different changes taking place in Kazakhstani society.

Казахстанское общество обрело сегодня ясные стратегические ориентиры – вхождение страны в число наиболее конкурентоспособных государств, а в обозримом будущем – в группу развитых стран. В рамках этих целей нашли свое место и такие задачи, как достижение высокой конкурентоспособности образования и науки Казахстана, выход их на мировой уровень.

Основу социальной модернизации любого государства составляет **развитие человеческого капитала**. В 2006 году Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев выдвинул стратегического характера программу вхождения республики в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира. Среди приоритетов в области социально-экономической сферы названо развитие современного образования [1].

Особенностью нового послания Президента народу Казахстана является то, что оно было разработано в год 20-летия Независимости Казахстана. Глубоко символично название послания – «Построим будущее вместе!» В этом документе красной нитью проходит мысль о назревших социально-экономических задачах, которые практически невозможно решить без кардинальной **модернизации системы образования**. Качество и уровень образования, динамическое развитие науки и высшей школы определяют конкурентоспособность Казахстана в мировом образовательном пространстве [2].

Новые задачи, поставленные Главой государства, диктуют новое понимание миссии университета. Мировой опыт показывает, что ведущие зарубежные университеты являются центрами развития постиндустриального общества. Университеты мирового класса, такие, как Стендфорд, Гарвард или Оксфорд, сегодня являются «агентами преобразования мира». Их влияние на современную жизнь огромно. Эти университеты формируют стандарты мирового уровня и являются местом формирования интеллектуального капитала во всех его формах – знаний, инноваций, компетенций. К этому у себя в стране должны стремиться и

казахстанские университеты, где сосредоточены наиболее активные и социально-ответственные силы научной интеллигенции Казахстана.

Главой государства поставлены принципиально новые задачи в сфере развития высшей школы: к 2020 до 5% увеличится доля вузов, осуществляющих инновационную деятельность и внедряющих результаты научных исследований в производство. Не менее 2-х вузов должны быть отмечены в рейтинге лучших мировых университетов.

Процесс формирования в Казахстане современных исследовательских университетов выдвинул ряд крупных задач перед университетами:

- 1) на новом уровне осуществить интеграцию науки и образования;
- 2) обеспечить инновационную деятельность;
- 3) сблизить науку с производством.

Их решение призвано превратить ведущие университеты республики в субъекты экономики, основанной на знаниях.

Стратегия создания нескольких исследовательских университетов в качестве инновационного ядра опирается на существующий опыт передовых в инновационной сфере стран, где наиболее успешно и системно наука развивается именно в крупнейших университетах мира. У нас же с советских времен развитие науки и образования организационно построено на иных принципах. Получилось так, что наука развивалась в основном в специализированных научно-исследовательских институтах и центрах, а в высших учебных заведениях ей уделялось намного меньше внимания. Из-за такого разделения высшая школа существенно проигрывала в качестве подготовки специалистов.

Перенос центра тяжести фундаментальной науки в ведущие и региональные университеты Казахстана обеспечит не только развитие научных исследований, но и приведет к кадровому омоложению данной сферы. Университеты будут ответственны за эффективное развитие наиболее приоритетных направлений науки, подготовку высококвалифицированных кадров и обеспечение всей научной сферы страны молодыми учеными. Данный путь сегодня осваивают Китай и Россия. По этому пути предстоит пойти и нам.

Жетысуский государственный университет как один из региональных университетов страны активно работает над задачей трансформации в исследовательский университет. Работа в этом направлении позволяет осмыслить конкретные проблемы и пути реального включения науки в инновационный процесс.

Какие шаги необходимо предпринять в первую очередь, чтобы достигнуть указанной цели? Прежде всего, необходимо оценить свои стартовые позиции и понять, куда конкретно необходимо двигаться в процессе трансформации вуза в исследовательский университет.

Приведем для сравнения ряд показателей, характерных для лучших университетов мира, входящих в рейтинги «ТОП-50», «ТОП-200», и казахстанских университетов в лице КазНУ им. аль-Фараби (таблица 1).

Анализ основных показателей деятельности ведущих мировых исследовательских университетов показывает, что одним из отличительных признаков является весьма высокая доля магистрантов и докторантов. Она составляет в ведущих университетах мира от 30 до 50%. У нас же она значительно меньше. К примеру, в КазНУ, где доля магистрантов и докторантов выше, чем в других отечественных вузах, она равна всего лишь 7%. Между тем именно магистрантами и докторантами в зарубежных вузах выполняется значительная часть исследований и разработок, которые затем воплощаются в практику, в том числе и в фирмах, куда приходят работать выпускники.

Так, средний бюджет исследовательского проекта в год в Топ исследовательских университетах 50 раз выше, чем в КазНУ. Ведущие исследовательские университеты характеризуются также наличием множества источников финансирования. В США, например, доля инвестиций частного сектора в исследовательские работы составляет

Таблица 1 – Основные показатели, характеризующие исследовательскую и образовательную деятельность

№	Показатели	Топ исследовательские университеты (ТОП-50)	Средние исследовательские университеты (ТОП-200)	КазНУ им. аль-Фараби
1	Доля магистрантов и докторантов	50%	25-30%	7-8%
2	Соотношение PhD – к ППС	1:3	1:18	1:15
3	Международные патенты (количество в год)	100	30	1
4	Количество публикаций в журналах с высоким импакт-фактором (в расчете на 1-го преподавателя)	5	2	1,1
5	Исследовательские гранты на каждого сотрудника (сумма на сотрудника в год)	3000 \$	50 000 \$	100000 т.
6	Средний бюджет исследовательского проекта (в год)	30 000 \$	300 000 \$	1,5 млн. т.
7	Доля исследовательского бюджета в общем бюджете университета	75%	60%	12%
8	Прибыль, полученная вне гос. финансирования	600 млн. \$	20 млн. \$	0,5 млн. в год

75% от общего объема инвестиций, в Японии – 98%, в Германии – 90%, во Франции – 75%, в Великобритании – 69%, в Италии 78%. Это своего рода прозрачный критерий эффективности вложенных средств – наука востребована бизнесом, и бизнес финансирует большую часть расходов на исследования (таблица 2).

Это является свидетельством того, что без заинтересованности бизнеса запустить эффективный инновационный процесс просто невозможно. Поэтому необходима выработка конкретных механизмов, которые могли бы связать науку и бизнес в Казахстане. Также следует отметить, что в Казахстане уже несколько лет как созданы финансовые институты развития, на инновации выделяются приличные средства – а вклад науки в них практически незаметен. Одной из причин является отсутствие специфической научно-инновационной инфраструктуры.

Если обратиться к мировому опыту, то в развитых странах действует весьма сложная и многоуровневая научно-инновационная система. Помимо государственных организаций, финансирующих науку и исследовательские структуры, которые сегодня имеются в Казахстане, за рубежом существует малый наукоемкий бизнес и развитый институт посредников (технологические брокеры, консультационные фирмы и центры по продвижению технологий), которые обеспечивают непосредственную связь с производством. Коммерциализация результатов научных исследований осуществляется в около-университетском пространстве, преимущественно в исследовательских парках. Эти элементы инновационной системы у нас отсутствуют.

Таблица 2 – Доля инвестиций университетов из частного сектора в исследовательские работы (%%)

№	Страна	Проценты %%
1	США	75
2	Япония	98
3	Германия	90
4	Франция	75
5	Великобритания	69
6	Италия	78

Поэтому одной из первоочередных задач на пути к инновациям должно стать создание необходимой научно-инновационной инфраструктуры.

Таким образом, перед университетами стоит ряд проблем, которые необходимо решать и преодолевать в кратчайшие сроки. Подсчитано, что для создания оригинальной научной школы требуется, как минимум, 10-15 лет: и все это время вокруг нее должна вестись продуманная селективная работа, формирование творческих коллективов из опытных и молодых ученых, способных придать ей необходимую энергетику, обеспечить ее саморазвитие на самой современной теоретической и экспериментальной базе.

Однако модернизационная роль университетов связана не только с перспективами научных открытий. Университет – это прежде всего центр духовных исканий и хранитель культурных ценностей. Он способен инициировать в обществе сложнейшие глубинные процессы, воздействовать на ментальность социальных групп, ответственных за принятие масштабных государственных решений. Наконец, он приводит в движение средствами культуры и науки внутренние ресурсы образовательного пространства, все общественные силы, заинтересованные в его развитии.

Для того, чтобы университеты стали важной и успешной составляющей модернизации общества, а вернее, одним из главных его моторов, они должны быть не только поставщиками образовательных услуг, местом передачи традиций и знаний, и не только площадкой производства нового знания, которое создает в конечном итоге цепочку инновационных процессов. Они должны стать местом формирования и распространения новых социальных практик.

Можно провести аналогию с техническими инновациями: научные или инженерные идеи проникают постепенно в промышленность, превращаются в инновационные продукты и приходят к потребителю уже в виде технологий, меняющих их жизнь – мобильные телефоны, радары, другие технические средства. Так и теоретическая мысль в общественных и социальных науках, проникая в общественный дискурс и жизнь людей, постепенно транслируется в политические инструменты уже совсем в иных руках. Таким образом, академические идеи незаметно перестраивают весь мир.

В качестве одного из примеров можно привести Чикагский университет, где сложились определенные интеллектуальные направления, оказавшие невероятное влияние на человечество в целом. Скажем, в системе Чикагской политической философии можно различить корни американского неоконсерватизма. Его представители сформировались именно в той студенческой среде, где они слушали многих блестящих преподавателей, в том числе профессора Лео Штрауса. То же самое мы видим в экономической мысли. Чикагская экономическая – это наследие большого числа нобелевских лауреатов по экономике, которые получили премии за создание теорий в стенах Чикагского университета.

Для того, чтобы наши университеты могли конкурировать на мировом рынке образования и науки и были способны решать задачи модернизации общества, они должны начать преобразовывать сами себя и стать, фактически, «социальными машинами» по производству знаний, инноваций и новых форм жизни. Именно здесь должны формироваться

новые направления человеческой мысли, которые, выходя со студентами из академических стен, превратятся завтра в новую активность – рыночную, финансовую, политическую.

Современное общество требует сегодня иной культуры, иного отношения бизнеса и государства к человеку. Одним из факторов, тормозящих модернизационные процессы в стране, является недостаток высококвалифицированных специалистов, социально ответственных предпринимателей и чиновников. Неслучайно современные исследователи считают, что глубинные причины нынешнего мирового финансового кризиса лежат не только в экономической, но и в нравственно-гуманитарной сфере.

За всеми этими процессами стоит человек, а человека формируют университеты. Понимание и осознание ответственности университетов за успешность модернизационных процессов общества приводит к мысли о необходимости более глубокой оценки ресурсов гуманизации образовательного процесса.

Важной задачей является создание такой системы подготовки, при которой гуманитарная культура проникает в содержание не только общественных, но и технических и естественных наук, и как следствие – в профессиональную деятельность, в обновление всей системы образования и общества. Отсюда возникает стремление подготовки специалистов: компетентных, способных к постоянному самосовершенствованию, саморазвитию.

Модернизация системы высшего образования требует серьезных организационных и содержательных изменений. Для того, чтобы совершить поистине феноменальный прорыв в научной и образовательной сфере, необходимо, прежде всего, преобразование корпоративной идеологии и культуры университета.

Таким образом, создание мощной инновационной университетской корпоративной культуры несет в себе важное социальное и политическое значение не только для развития конкретного университета. Те важнейшие ценности и нормы, которые будут сформированы в стенах университета и привиты нашей молодежи, найдут свое распространение в дальнейшей профессиональной деятельности тысяч и тысяч наших выпускников.

Мы не должны забывать о том, что важнейшим ресурсом модернизации казахстанского общества является успешная социализация молодежи. Социально-политической же основой модернизации казахстанского общества выступает государственный патриотизм и духовно-нравственное воспитание. В этой связи особое значение приобретает создание в стенах каждого конкретного вуза особой среды, позволяющей не только готовить профессионалов своего дела, но и обеспечивать возможности для развития, самореализации, воспитания гражданских качеств и патриотизма в молодежной среде.

Резюмируя все вышесказанное, можно привести слова одного из президентов США: «В Америке сильные университеты не потому, что Америка богата, а Америка богата именно потому, что в ней сильные университеты». Ведущие университеты призваны стать реальной стратегической точкой роста Казахстана, иными словами, быть причиной, а не следствием благосостояния государства, ибо в них создается самое эффективное «вещество» любого прогресса, самый мощный инвестиционный ресурс – человеческий потенциал.

ЛИТЕРАТУРА

1. Казахстан на пороге нового рывка вперед в своем развитии. Стратегия вхождения Казахстана в число пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира: Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. – Алматы: Жеті жарғы, 2006. - С.57.

2. Построим будущее вместе! Послание Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана (газета «Казахстанская правда», от 11 февраля 2011 г.).

ӘОҚ 373.1.02:39 (512122)

Ф. Бөрібекова, Ж. Болысбаев, М. Малбаева

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУДЫ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

В работе изложены актуальные проблемы системы образования, а также рассмотрены основные особенности использования проблемного обучения в учебном процессе начальной школы

In work actual problems of an education system are stated, and also the basic features of use of problem training in educational process of elementary school are considered

Проблемалық оқыту – оқушыларда өздігінен шығармашылық ойлауды дамытудың бір әдісі. Оқушылар алдында проблемалық сұрақтар қою немесе проблемалық жағдай жасау арқылы мұғалім танымдық карама-қайшылықты шешу үшін жетіспейтін білімді іздестіруге ынталандырады, яғни оқушының ойлау іс-әрекетін белсендендіруге ұйымдастырылған жағдай жасайды. Бұл ізденіс мұғаліммен біріккен сыныптағы іс-әрекет уақытында да және оқушының өзіндік үйдегі оқу іс-әрекетінде де пайда болуы мүмкін.

И.Я.Лернердің айтуы бойынша, проблемалық оқыту бұл бағдарламалық материалдың мазмұнына құралған проблеманы және проблемалық есептерді шешу процесі. Ал М.И.Махмутовтың айтуынша «Проблемалық оқытуда оқушыларға білімді дайын күйінде бермейді, олар проблемалық жағдайды шешуде өзіндік танымдық әрекет процесінде ол білімге ие болады». Проблемалық оқыту - бұл ғылым негіздерін оқып – біту процесінде жеке адамның жалпы және арнайы қабілетінің дамуы, танымдық қажеттілігінің қалыптасуы.

Проблемалық оқытудың көздейтін мақсаты – оқушыларға білімді даяр күйінде бәрін мұғалімнің өзі баяндап бермей, олардың алдына белгілі проблемалы міндет қойып, соны өздеріне шешіруге бағыттау. Оқытушы оқушыларды білім жүйесімен, іскерлікпен, дағдымен қаруландырып қана қоймай, олардың шығармашылық және танымдық қабілеттерін дамытады.

Проблемалық оқытудың негізгі ерекшелігі – оқушылардың білетіні мен білмейтінінің арасында қайшылықтар пайда болады. және проблеманы міндетті шешуге дайын тәсіл болмағандықтан, проблемалық жағдай пайда болады, осыған орай, оқушының зденушілік әрекеті мен ынтасы күшейе түседі.

Проблемалық оқыту өзіне тән үш түрлі формада іске асады: проблемалық баяндау, оқушылардың біршама іздену және өздігінен зерттеуі.

Проблемалық оқыту оқушылардың таным әрекетінің негізгі үш кезеңінен тұрады: проблемалық міндет қою және ұғыну; проблемалық міндетті талдау, болжамдар жасау, оны шешудің тиімді амалдарын қарастыру; проблеманы шешу және оның дұрыстығын тексеру.

Проблемалық оқытудың схемасы:

1. Проблемалық ситуацияның пайда болуы.
2. Проблемалық сұрақты қою, проблемалық есеп қою және оның қиыншылық мәніне жете түсіну.
3. Болжау арқылы шешім тәсілдерін табу.
4. Болжамды дәлелдеу.
5. Проблема шешімінің дұрыстығын тексеру.

Проблемалық оқыту оқушылардың танымдық көзқарысын кеңейтеді, шығармашылық белсенділігін арттырады. Ол білім игеру қарқынын тездетеді, қасиет сапасын жақсартады, жаңа тапсырмаларды орындау кезінде өз бетінше жұмыс істеуге үйретеді, оқуға деген ынтаны қыласын оятады. Мұғалім проблемалық оқыту әдісін қолдана отырып, оқушыға проблеманы өздігінен анықтау дағдысын қалыптастырады, сонымен қатар проблеманы шешудің тиімді бабын табуға үйретеді.

Проблемалық оқыту элементтерін оқыту процесіне енгізу арқылы оқушылардың алғырлыққа және тапқырлыққа ынтасын арттырады, оқу материалын, терең шығармашылықты меңгеруге дағдыландырады. Оқушы жаңа материалды белсенді қабылдайды, есте сақтайды, ойлау әрекетінің күрделі жүйесін орындайды, танымдық және шығармашылық қабілеттері дамиды.

Танымдық қабілеттер

Р /с	Проблемалық материал	Ойлау операциялары және тәсілдерін меңгеру әдістері
1	Меңгерілген білімді жаңа материалға тасымалдау	Жүйелілік талдау. Синетика. Логикалық жаттығулар жүйесі.
2	Байланыстарды анықтау	Проблемалық жағдайларды шешу алгоритмі. Жүйелілік талдау. Логикалық жаттығулар жүйесі. Генетикалық талдау.
3	Жасырылған тәуелділіктер мен байланыстарды анықтау	Проблемалық жағдайларды шешу алгоритмі. Жүйелілік талдау. Логикалық жаттығулар жүйесі. Генетикалық талдау.
4	Ақпаратты интеграциялау және синтездеу біліктілігі (қорытынды жасай біту)	Жүйелілік талдау. Морфологиялық талдау.
5	Ақпаратты ұйымдастыру	Жүйелілік талдау. Логикалық жаттығулар жүйесі.
6	Жағдайларды талдау	Проблемалық жағдайларды шешу алгоритмі. Логикалық жаттығулар жүйесі.
7	Процесті және нәтижені бағалай біту біліктілігі	Идеалды соңғы нәтиже түсінігі негізінде эталондар дайындау.
8	Нәтижені болжай біту біліктілігі	Жүйелілік талдау. Генетикалық талдау.
9	Түсіндіре біту және дәлелдей біту біліктілігі	Проблемалық жағдайларды шешу алгоритмі. Логикалық жаттығулар жүйесі.

Шығармашылық іс-әрекеті алгоритмнен, үлгіден, формализмнен аумаушылықты көтере алмайды. Шығармашылық бұл эвристикалық іс-әрекеті, оның мәні, негізгі идеялары тез түсініп ұғыну, істің кенеттен шешілу жолдарын табу.

Проблемалық оқыту оқушының білім игеруі мен қабілетін проблемалық жағдайларды талдау жолдары арқылы жүзеге асырылады.

Проблемалық оқыту кезінде мына нәрселер айқын көрінеді: проблеманың тууы және сезіну; шешімін табуға іздену, оның дұрыстығын тексеру.

Проблеманы сезіну оқушыда қиын жағдайдан шығу жолдарын табуға жетелейді.

Проблемалық жағдайды тудыратын жәйттар: проблеманың өзі; білімнің жеткіліктілігі; өз бетінше жағдайдан шығу мүмкіндігі; оқушылардың танымдық қызығуы мен зерделік белсенділігі.

Шығармашылық қабілеттер

Р/с	Проблемалық материал	Ойлау операциялары және тәсілдерін меңгеру әдістері
1.	Қарама-қайшылықтарға сезімталдығы, проблемаларды қою және шешу.	Проблемалық жағдайды шешу алгоритмі.
2.	Ақпаратты іздеудің басқа да альтернативті жолдарын қолдау.	Проблемалық жағдайды шешу алгоритмі. Жүйелілік талдау.
3.	Идеяларды және байланыстар-ды қайта топтауға қабілеттілік.	Проблемалық жағдайды шешу алгоритмі. Жүйелілік талдау.
4.	Дивергенттік ойлау. (құнды елес)	Ми шабуылы. Есептер шешу. Морфологиялық талдау.
5.	Процестің және нәтиженің әсемдігін сезіне біту.	ИСН (идеалды соңғы нәтиже) түсінігі негізінде эталондар жасау.

Проблемалық жағдайдың бірнеше түрлері бар:

1. Оқушылар проблеманы шешуге қажетті білім жүйесін таңдауға оның көптігінен қателікке ұрынады.
2. Білімнің жеткіліксіздігінен проблеманы шешудің мүмкіндігі жоқ екенін сезінеді.
3. Оқушы білімді практикамен ұштастыруға кезігеді.
4. Теориялық білімнің жетіспеушілігінен практикалық қарама-қайшылықтарға тап болады.

Сабақ өту барысында әр түрлі проблемалық жағдайлар тууы мүмкін. Мысалы, мұғалім тақырыптың өзінен-ақ сұрақ-жауап алу арқылы оқушыларды қызықтыра түсуі мүмкін. Проблемалық жағдайды тақырып мазмұнын түсіндіріп тұрғанда да жасауға болады.

Проблемалық оқытудың өзіне тән ерекшеліктері бар. Сабақты ұйымдастыру оның нақты мазмұны мен мақсатына тікелей қатысты. Сондықтан проблемалық оқытудың талабына жауап беретіндей етіп ұйымдастыру қажет. Проблемалық оқытуда мұғалімнің оқу процесін ұйымдастырушы ретіндегі ролі үлкейеді.

Проблемалық сабақты тиімді өткізу үшін:

1. Оқушыларды проблеманы қабылдауға дайындау қажет.
2. Оқушыларға белгілі білім мен фактілерден проблемалық ситуация жасау.
3. Проблеманы тұжырымдау.
4. Пайда болған қарама-қайшылықты шешу үшін болжам жасау.
5. Болжамдарды талдау арқылы кейбіреулерін жоққа шығару және басқаларын бекіту.
6. Қорытындыларды тұжырымдау.

Проблемалық сабақ барысында мұғалім проблемалық жағдайды шешу процесіне басшылық етеді; оқушыларға шешу жоспарын таңдауға және шарттарды талдауға көмектеседі; шешу, қабылдау процесінде консультациялар береді; өзін-өзі бақылау тәсілдерін табуға көмектеседі; қателерді талдайды; проблеманы ұжымдық талқылауды ұйымдастырады.

Проблемалық жағдайды жасау үшін келесідей шарттар қажет:

1. Мұғалімнің оқушыларға практикалық және теориялық тапсырма беру арқылы аталған тақырып бойынша меңгеруге қажетті жаңа білім немесе әрекет тәсілдерін тандап алуға мүмкіндік береді.
2. Проблемалық тапсырма оқушылардың интеллектуалдық мүмкіндіктеріне сәйкес келуі қажет.
3. Оқушыларға проблемалық тапсырма бергенде, мұғалім олардың нақты білім деңгейімен санасуы қажет.

4. Проблемалық тапсырма ретінде оқу есептері, сұрақтары, практикалық тапсырмалар т.б. болуы қажет.
5. Менгеруге тиісті бір сұрақ көлемінде, әр түрлі тапсырмалар түрінде проблемалық ситуациялар пайда болуы мүмкін.
6. Егер оқушы проблемалық жағдайдан шыға алмаса, яғни шешім таба алмаса, мұғалім пайда болған жағдайды тұжырымдап, не себептен орындалмағанын көрсету қажет және жаңа шешімді табу үшін жаңа оқу материалын түсіндеруге кірісу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Менчинская Н.А. Оқуға қабілеттілік пен ізденіс (аударған Бұзаубаева Қ.Ж.) - Алматы, 2002 ж.
2. Бұзаубаева Қ.Ж. Ізденіске үйрететін жаңа педагогикалық технологиялар - Алматы, 2003 ж.
3. Махмұтов М.Ш. Мектепте проблемалық оқытуды ізденімпаздыққа баулу негізінде ұйымдастыру - Алматы, Мектеп, 1981 ж.

ӨОҚ 376.8:811

Ж.А. Жунусова, А.А. Камалбекова

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

АРНАЙЫ МЕКТЕПТІҢ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Works developing interrelated conversational speech of students in Kazakh language lessons in special schools are observed.

В данной статье рассматриваются особенности развития связной речи в специальной школе на уроках казахского языка.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – ғылым мен тәжірибенің жетістіктері негізінде алынған білімді нақты жағдайда пайдалану ікемділігін меңгерген, өз бетінше дұрыс, тиімді шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру» болып табылатындығы жазылған. Бұл міндеттер мүмкіндігі шектеулі балаларға да қатысты және ол «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңында өз бекітуін алған. Бұл заңды жүзеге асыру барысында республикамызда ана тілінде оқыту, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі балаларды ана тілінде оқытудың психологиялық-педагогикалық теориясы мен тәжірибесінің дамуына жағымды алғышарттар жасалуда. Қазіргі кезде елімізде дамуында ауытқуы бар балаларға арналған арнайы мектептер, арнайы бала бақшалар, жалпы білім беретін мектептер ішінен арнаулы сыныптар, жалпы бала бақшалар ішінен арнайы топтар көптеп ашылуда. Бірақ, ғылыми-теориялық негізде қарастырылған оқу-әдістемелік құралдардың, ғылыми зерттеулердің жеткіліксіздігі арнайы мекемелерде оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруға кері әсерін тигізуде. Қазіргі кезде арнайы педагогика саласында дамуында ауытқуы бар балаларды оқыту мәселесіне қатысты тың зерттеулер жүргізілуде. Осындай өзекті мәселелердің бірі – арнайы мектеп оқушыларының байланыстырып сөйлеу тілін дамыту мәселесі.

Байланыстырып сөйлеу тілі – бұл сөйлеу әрекетінің ең күрделі түрі. Байланыстырып сөйлеу тілі – тек өзіне тән белгілерімен, сонымен қатар жүйелілікпен, бірзділікпен, баяндау ерекшелігімен сипатталады және сөйлеудің толық, кең түрде берілуі болып табылады. Байланыстырып сөйлеу тілі дегеніміз – логикалық бірзді және грамматикалық дұрыс

құрылған белгілі бір мазмұнның нақты кең түрде баяндалуы. Байланыстырып сөйлеу тілі екі жақты процесс. Ол сөйлеу және сөйлеушінің сөйлеу тілін түсінуден тұрады. Зиятында ауытқуы бар оқушыларды диалогтық және монологтық сөйлеу тілі де зақымдалған. Зиятында ауытқуы бар оқушылар қарым-қатынасқа түсуде, тыңдаушы позициясынан, сөйлеуші позициясына ауысуға қианады және сөйлеушінің сөзіне қызығушылық білдірмейді.

Бұл балалардың монологтік сөйлеу тілінде кезектілігі мен байланысы бұзылған, сөздік қорының аздығы, тақырыптан ауытқуымен сипатталады. Арнайы мектептің жоғары сынып оқушыларында байланыстырып сөйлеу тілі біршама қалыптасқан, бірақ арнайы ұйымдастырылған, жүйелі оқытусыз бұл балалардың байланыстырып сөйлеу тілі өздігінен қалыптасып, жетілмейді. Арнайы мектептерде байланыстырып сөйлеу тілін дамыту барлық сабақтың мақсаты. Арнайы мектептерде қазақ тілі сабақтарында тіл дамытуға байланысты компоненттер ескеріле отырып, сабақ кешенді түрде жүргізіледі: дыбысты дұрыс айту, сөздің мағынасын түсініп толық сөйлем құрастыру, осы сөйлемдерді байланыстыра отырып мәтін құрастыру.

Арнайы мектептерде қазақ тілі сабақтарында байланыстырып сөйлеу тілін дамыту оқушыларды диалогқа түсуге жаттықтыру бағытында жүргізіледі. Жаттығудың негізгі түрі – мұғалімнің оқушылармен әңгімелесуі. Мұғалім оқушылардың қойылған сұрақтарға толық жауап беруін қадағалауы тиіс. Мұнда оқушыларды тек сұрақтарға жауап беруін ғана емес, сонымен қатар өз беттерінше сұрақ қоя білуге үйрету болып табылады. Байланыстырып сөйлеу тілін дамытуда диалогтың «Оқушы-Оқушы», «Оқушы-Мұғалім» сияқты түрлері қолданылады. «Оқушы-Оқушы» диалог түрінде оқушылар бір-бірлеріне түсінбеген сөздері бойынша және оқыған мәтіндері бойынша сұрақтар қояды. «Оқушы-Мұғалім» диалог түрінде оқушылар мұғаліммен қарым-қатынасқа түседі. Оқушылардың диалогтік сөйлеу тілін дамытумен қатар, монологтік сөйлеу тілін дамыту жұмыстары да жүргізіледі. Мұнда оқушылар сұрақтарға толық, ауқымды жауап береді, оқыған мәтіндерін әңгімелеп беру, белгілі бір затты ауызша суреттеп, сипаттап беру, берілген сөздер бойынша әңгіме құрастыру және т.б.

Байланыстырып сөйлеу тілін жетілдіре отырып, жеке сөздердің тура мағынасы мен ауыспалы мағынасына, сөздің көп мағыналылығына, яғни сөздің семантикалық жағына көңіл бөліп отыруы қажет. Ұқсас және біртекті заттарды атайтын жалпы есімдерді (киім, тағам, жиһаз т.б.), антоним, синонимдерді, теңеу, салыстыру мағынасын беретін бейнелік көркем сөздерді үйрету. Байланыстырып сөйлеу тілін дамыту сөздің дыбыстық жағын дұрыс айтумен де тығыз байланысты. Себебі, сөздің дыбысталу мәдениетін меңгерту жеке сөйлемдерді аңғаруға, сөйлемнің басталу, аяқталу кезін сезініп, үн, ырғақ, дауыс қарқынын ажырата білуге негіз болады. Арнайы мектептерде оқушылардың байланыстырып сөйлеу тілін дамытуда бірнеше әдістер қолданылады:

1. Әңгімелесу, әңгімелету, әңгіме құрату.
2. Оқылған шығарма мазмұнын әңгімелету.
3. Суреттерді көрсетіп, әңгіме құрату.
4. Ойыншықтарды сипаттатып әңгімелету.
5. Өз тәжірбиесі бойынша әңгіме құрату.
6. Өздігінен әңгіме құрату.

1. Әңгімелесу әдісі Диалог түрінде сөйлеуге үйрету мақсатын көздейді. Әңгімелесу баланың зейінін түгелдей қажетті объектіге аударып, оны өз ойын, көрген түйгенін жүйемен, рет- ретімен айтып беруге дағдыландырады. Әңгімелесу - бағдарлама мазмұнын меңгертуге, баланың алған білімінің тиынақты саналы болуына, диалог түрінде сөйлеуге жаттықтырып, сұраққа толық сөйлем құрап жауап беруге негіз болады.

Әңгімелету әдісі: баланың монолог түрінде сөйлеуге үйретеді. Әңгімелету бағдарламада көрсетілген тақырыптарға сәйкес, барлық сабақта жүргізіледі.

Тіл – қарым-қатынас жасаудың басты құралы. Сол қызметін атқаруда ол жеке формалардан құралған, жалпыға ортақ жеке сөздерге негізделген сөйлеу тәсілдерін керек етеді. Сондай ойды айтудың ең басты тәсілі, тілдің біртұтас ұйысқан бөлшегі – сөйлем.

Қазақ тіл білімінің негізін салушы А.Байтұрсынов: «Сөйлем дегеніміз – сөздердің басын құрастырып, біреу айтқан ой. Сөйлегенде, жазғанда кім де болсын ойын айтады. Ойын айтуға тиісті сөздерді алады да, олардың басын құрап, біріне бірінің қырын келтіріп, қиыстырады. Ауыздан шыққан сөздің бәрі сөйлем бола бермейді, айтушының ойын тыңдаушыға ұғарлық дәрежеде түсінікті болып айтылған сөздер ғана сөйлем болады». Аталған еңбектің алғысөзінде берілген осы қысқаша түсініктеменің өзінен «сөйлем» деп аталатын синтаксистік категорияның логикалық, семантикалық, грамматикалық, коммуникативтік қыры айқын аңғарылады.

Балалардың сөйлеу тілінің даму кезеңдерін зерттеген ғалым А.Н.Гвоздев: «Сөйлем – баланың сөйлеу тілінің дамуында үлкен рөл атқарады. Сөйлемдер баланың өз ойын жеткізуде, хабарлауда тілдің басты бөлшегі, қарым-қатынас жасаудың басты құралы» - деп пайымдап, сөйлемнің қарым-қатынас жасаудағы маңызын ашып жазса, ал дамуында ауытқуы бар балалардың даму ерекшеліктері туралы ғалым Л.С.Выготский: «Бұл балалардың ақыл-ойы, соның ішінде сөйлеу тілі өзіндік ерекшелігімен қалыпты балалардың даму заңдылықтары негізінде дамиды. Тек дамуында ауытқуы бар балалар мен қалыпты балалар сөйлеу тілінің даму сатыларынан әртүрлі жас кезеңдерінде өтеді» - деп салыстырмалы талдау жасайды.

Бала алдымен ауызша сөйлеу тілін меңгереді. Қалыпты балаларда ауызша сөйлеу тілі арнайы оқытусыз, қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау барысында қалыптасады. Ал, зиятында ауытқуы бар балалардың ауызша сөйлеу тілі баяу және өзіндік ерекшелігінен сипатталады және арнайы оқытылусыз өз бетінше дамымайды. Арнайы әдебиеттерде зияты зақымдалған балалардың есту қабілеті қалыпты, сөйлеу мүшелерінің құрылымында ақаулықтар болмаса да, бұл балалардың өздерінің қалыпты құрдастарына карағанда сөйлеу тілін кеш меңгеретіндігі көрсетілген. М.С.Певзнер көмекші мектеп оқушыларының даму ерекшеліктерін зерттей келе, зияты зақымдалған балалардың алғашқы сөздері бір жарым жастарында, тіпті бес жасына қарай пайда болатынын анықтап, бұл балаларға тән көрініс кешеуілдеп дамуы деп айтқан. Қалыпты балаларда былдырлау 4-8 айларында пайда болса, зиятында ауытқуы бар балаларда 12-14 айларында пайда болады. Көмекші мектептің бастауыш сынып оқушылары жиі бір сөзден тұратын сөйлемдерді, зат есім мен етістіктен тұратын жалаң сөйлемдерді қолданады. Бұл балаларда жай сөйлемді қолданудан күрделі сөйлемдерді қолдануға көшуі қиын және баяу жүзеге асады. Балалар сөйлеу тілінің дамуының бұл кезеңінде ұзақ уақыт кідіріп қалады. Олар өз ойларын күрделі сөйлемдермен жеткізуге тырысады, бірақ сөйлемдерді грамматикалық жағынан дұрыс байланыстыра алмайды. М.П.Феофанов, Г.И.Данилкинаның зерттеулерінде көмекші мектептің 4-5 сынып оқушыларының сөйлеу тілінде ерекше құрылымдағы сөйлемдер кездесетінін айтады. Бұл сөйлемдер не күрделі сөйлемге, не жай сөйлемге жатпайтын, зиятында ауытқуы бар оқушыларға ғана тән сөйлем түрі болып табылады. Арнайы мектеп оқушыларының сөйлем құрауда өзіндік ерекшеліктері болады. Ол балаларға тән:

- Зиятында ауытқуы бар оқушылар қысқа, сөйлемнің тұрлаулы мүшелерінен құралған, қарапайым құрылымдағы жай сөйлемдерді қолданады. Сөйлемнің тұрлаусыз мүшелерінен құралған сөйлемдерді сирек қолданады;
- Сөйлемдегі сөздерді тастап кету салдарынан, сөйлемнің мағынасының өзгеруімен сипатталады;
- Салалас және сабақтас құрмалас сөйлемдерді өте аз қолданады;
- Сөйлемдегі сөздердің байланысының бұзылуы жиі кездеседі. Жалғау, жұрнақтарды байланыстыруда жиі қателер жібереді;
- Сөйлемдегі сөздердің орнын ауыстырады.

Аталған кателермен жұмыс жасау негізінен 3 бағытта жүзеге асырылады. Бірінші бағыт – сөйлемнің мағынасын түсіну үшін, оның мазмұнымен жұмыс жасау. Екінші бағыт – өз ойын толық жеткізу үшін нақты, қажетті сөздерді таңдай білу дағдыларын қалыптастыру. Үшінші бағыт – сөйлемнің грамматикалық жоспарын қалыптастыру, яғни сөздерді дұрыс байланыстыра білу, қолданған сөйлемдерінің құрылымын түсіне білу дағдыларын қалыптастыру.

Арнайы мектептерде сөйлеммен жұмыста бастауыш сынып оқушылары үшін төмендегідей тапсырмаларды ұсынылады:

- Сөйлемді интонациямен оқу және сөйлем құрамындағы сөздердің санын анықтау;
- Мәтіннің ішінен мұғалімнің нұсқауы бойынша сөйлемдерді табу; (Мысалы: «Балапан туралы сөйлемді тап»).
- Балалардың жасаған іс-әрекеттері бойынша, яғни ойындар, түрлі суреттерді құрастыру арқылы, саяхат сабақтардан алған әсерлері бойынша сұрақтарға жауап беру;
- Схема бойынша сөйлем құрау;
- Сөйлемдерді мағынасына қарай аяқтау; Мысалы: Ұшақ аспанға ...
- Берілген сөздер бойынша сөйлем құрау; Мысалы: Ойнап, далада, жүр, балалар. Сөйлеммен жұмыс жасау барысында мұғалім балалардың сөздерді дұрыс байланыстыруына көңіл бөлуі қажет.

Арнайы мектептің жоғарғы сыныптарында қазақ тілі сабақтарында сөйлеммен жұмыс барысында тапсырмалардың келесі түрлері ұсынылады:

- Мәтіннен сөйлемдерді бөліп алу және интонация арқылы сөйлемдерді құрастыру, дұрыс оқу.
- Мәтіндегі сөйлемдер құрамындағы сөйлемнің бірыңғай мүшелерін, құрмалас және жай сөйлемдерді бөліп алу және дауыстап оқу.
- Мұғалімнің нұсқауы бойынша сөйлем құрау; (Нұсқауды мұғалім береді)
- Берілген сөздер бойынша сөйлем құрау;
- Сөйлемдерді қайта құрастыру;
- Шығармашылық жаттығулар (Оқушылар оқыған мәтіндері бойынша, суреттер бойынша, берілген сөздер бойынша сөйлем құрайды).
- Дұрыс емес сөйлемдермен жұмыс жасау.
- Схема бойынша сөйлем құрау;
- Сөйлемдерді толықтыру. Бұл жаттығуларда әр сөйлемде бір лексикалық немесе грамматикалық-стистикалық кате жіберіледі. Тапсырмалар оқушылардың жастарына сәйкес берілуі керек. Себебі, тапсырмалардың қиын болуы оқушылардың сабаққа деген қызығушылықтарын төмендетіп жіберуі мүмкін.
- Сөйлемдерді сәйкестендіру. Бұл тапсырмаларда әртүрлі құрылымдағы сөйлемдердің схемалары беріледі. Мысалы: Оқушылардың спорттық жарыстарға қатысқаны және жоғары нәтижеге қол жеткізгені бойынша екі сөйлем құрау тапсырмасы беріледі.
- Ауызша және жазбаша сөйлеу тілін байланыстыру. Оқушылар өз ойларын айтып, оны жазбаша жазуы керек.

Арнайы мектептерде сөйлеммен жұмыс барысында әдістемелік талаптар қойылады:

1. Үнемі оқушыларды белсендіріп отыру қажет. Көрнекі құралдар, ойын тәсілдері, оқушылардың жасына сәйкес қызықты жағдаяттарды ұйымдастыру, сөздік материалдарды қолдану, оқушылардың кішкене жетістіктері үшін мақтап, мадақтау, іс-әрекеттерін бағалау, және т.б.

2. Сөйлеммен жұмыс барысында оқулықтағы материалдармен шектелмеу керек. Әсіресе, бұл жоғарғы сынып оқушыларына қатысты. Міндетті түрде газет, журналдардан, көркем шығармалардан, өзге де оқулықтардан мәтіндерді қолдану.

3. Сөйлеммен жұмыс барысында сөздік жаттығуларды қолдану. Сөздік жаттығулар оқушылардың өз ойларын толық жеткізе білуге дайындау мақсатында жүргізіледі. Сөздік

жаттығуларға: сұрақтарға жауап беру, шынайы жағдаяттарға сүйене отырып, сөйлем құрау, диалог құрау, диафильмдерді дыбыстау, ойын жаттығулары жатады.

4. Сөйлеммен жұмыс кез-келген тақырыпты өту барысында мұғалімнің назарында болып, қазақ тілі сабақтарының кез-келген кезеңінде іске асырылуы тиіс.

Қорыта келсек, арнайы мектеп оқушылары сөйлем құрауда жиі қателер жібереді. Сөйлем құраудағы қателер арнайы мектеп оқушыларының қарым-қатынас жасауына, оның әлеуметтенуіне кері әсерін тигізеді. Арнайы мектеп оқушыларының өз бетінше өмір сүріп, қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауына қазақ тілі сабақтарындағы жүйелі жүргізілетін жұмыстардың маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в коррекционной школе. – М.: - Владос, 2004
2. Гнездилов М.Ф. Методика русского языка во вспомогательной школе. – М.: 1965
3. Воронкова В.В. Обучение грамоте и правописанию в 1- 4 классах вспомогательной школы. – М.: 1988

УДК 94(574).1941/45

Г.С. Майлыбаева, Б.З. Дуанбекова

*Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова, г.Талдыкорган
С.Ш. имени Жансугурова, Аксуский район, с. Кызылагаши*

ВЕЛИКИЙ СЫН СВОЕГО НАРОДА

**(Урок – лекция, посвященный фронтовику, писателю, герою, панфиловцу
Бауыржану Момышулы)**

Халық қаһарманы, батыр, жазушы Бауыржан Момышұлының ерлігі жөнінде жазылған.
Is written about the brave hero of the nation, and writer B.Momishulu.

Любовь к свободе, любовь к Родине
Через тысячи километров,
Через вершины хребтов, глубины рек,
Топкие болота, чаши дремучих лесов,
Через бескрайние равнины вела нас.

Б. Момышулы

22 июня 1941 года – кровью отмеченная дата в истории нашей страны. Долгие четыре года отделяют ее от того майского дня, когда ценой миллионов человеческих жизней наш народ избавил мир от фашизма. И с первого дня до последнего вместе с воюющим народом сражалась советская литература. Солдаты, офицеры, военкоры, авторы стихов, плакатов, песен, статей, рассказов, пьес, опытные и юные, известные и не напечатанные до войны ни строчки – наши писатели оказались на передовой линии.

От дня Победы нас отделяет 66 лет. Неизгладима память народа о тех неимоверно тяжелых днях и о людях, мужественно вставших на защиту Родины. Как научить школьников любить Родину? Они обязаны знать о подвиге нашего народа в годы войны. Каждому юному человеку свойственно в своем совершенствовании равняться на вершины нравственного восхождения. Подвиг советского народа в Великой Отечественной Войне как раз и является такой вершиной, нравственным компасом, образцом для самовоспитания новых и новых поколений.

В школе необходимы такие внеклассные мероприятия, которые воспитывают чувство признательности к тем, кому мы все обязаны своей жизнью. Именно мероприятием является лекция, посвященная фронтовику, писателю, Герою Советского Союза Бауржану Момышулы. На основе жизни и творчества Б.Момышулы можно показать стойкость, духовную силу советского солдата.

Хранителями памяти поколений выступают литература и искусство. Дни возвращают нас к истокам славной Победы. Священный долг нашей памяти, великий завет Победы – передать грядущим поколениям всю правду о войне и ее героях. Правда войны в произведениях фронтовиков. Более тысячи писателей ушли на фронт, свыше четырехсот не вернулись домой. Писателем – фронтовиком был и Бауржан Момышулы. Имя гвардии полковника Бауржана Момышулы известно не только в нашей стране, но и далеко за ее пределами. Бауржан Момышулы родился 24 декабря 1910 года в поселке Урак-Балва Джуалинского района Жамбылской области в семье казаха-скотовода. Об отце и бабушке, оказавшей исключительное воздействие на воспитание мальчика, о семье и годах детства он рассказал в романе «Наша семья». В 1929 году окончил 9 классов. Работал учителем, экономистом промбанка, секретарем райсполкома, начальником районной милиции, инструктором Алма-Атинского горвоенкомата Казахской ССР.

В 1932 году Б. Момышулы призвали в ряды Красной Армии. После армии трудился в банковской сфере. В 1936 году Б. Момышулы, окончив курсы при Ленинградской финансовой академии, вернулся в Красную Армию. Командовал взводом, ротой, был помощником начальника штаба полка. В 1941 году стал инструктором Казахского военного комиссариата. С начала Великой Отечественной войны Бауржан Момышулы приложил много усилий для формирования 316-ой стрелковой дивизии, в составе которой он и ушел на фронт. Участвовал в боях под Москвой, командовал батальоном знаменитой 8-й гвардейской дивизии, был командиром полка, незадолго до окончания войны командовал гвардейской дивизией.

Особенно прославилась дивизия и батальон, которым командовал Б.Момышулы, во время обороны Москвы. Только в должности командира батальона 19-го гвардейского стрелкового полка он провел в 1941 году под Москвой 27 успешных боев в условиях маневренной обороны. За бои на Волоколамском направлении 7 ноября генерал Панфилов представил старшего лейтенанта Момышулы к ордену Ленина. Но судьба наградного листа до сих пор неизвестна. Но в его биографии немало и других подвигов.

Вот что пишет генерал-майор Панфилов в газете «Правда» от 18 мая 1942 года: «Наши бойцы под командованием товарища Б.Момышулы встретили врага огнем минометов и пулеметов, затем перешли в контратаку и отбросили гитлеровцев. На поле боя осталось более 120 вражеских трупов, выведены из строя 16 фашистских танков».

Учитывая множество боевых заслуг Бауржана Момышулы, командир 8-й гвардейской стрелковой дивизии полковник И.И.Серебряков в августе 1942 года представляет его к присвоению звания Героя Советского Союза. Но и этот наградной лист пропал. В июле 1944 года Серебряков обратился в Президиум Верховного Совета СССР с заявлением: «считаю своим долгом донести Вам и прошу ... отметить товарища Момышулы, ибо справедливость этого от меня требует». Это представление также оставили без ответа. Не были достойно отмечены и его последующие боевые дела.

Почему Бауржан Момышулы не получил звания Героя Советского Союза при жизни, если сегодня его имя – гордость народа? Из воспоминаний его близкого друга, бывшего Министра иностранных дел Казахской ССР М.И. Исиналиева. В 1966 году знаменитая 8-гвардейская Панфиловская дивизия дислоцировалась в Эстонии. На празднование 25-летия формирования дивизии были приглашены бывшие панфиловцы из Казахстана, Киргизии, Узбекистана, Москвы. В город Таллин на юбилей приехал маршал артиллерии В. Казаков, другие военачальники, бывшие командиры соединений, комиссары дивизий, жена Панфилова – Мария Васильевна, дочь Валентина Ивановна. Казахстанскую делегацию в составе пяти человек поручили возглавлять мне. «Вот тогда в неофициальной обстановке я одного за другим, знавших события тех дней, расспрашивал – почему Бауржану Момышулы, легендарному панфиловцу, не дали звания Героя.

Мнение их сводилось к одному – главному, что подтвердил присутствовавший полковник в отставке Лавриенко, бывший одним из политработников Панфиловской дивизии, прямо приложивший руку к официальной характеристике. Бауржан был настоящий воин и герой, но, кроме этого, он был человеком независимых суждений. Он был горяч, патриотичен – не только как гражданин и воин советской страны, но и как казах, любящий свою Республику, своих соплеменников. И в глазах ортодоксов он выглядел националистом, не признававшим штабных шаркунов. Этот несправедливый отзыв тыловых завистников и сыграл свою роковую роль».

Прошло немало времени для того, чтобы восторжествовала справедливость. Благодаря настойчивости Президента Нурсултана Назарбаева в 1990 году, перед самым последним днем существования Союза, был, наконец, подписан Указ «О присвоении Бауржану Момышулы звания Героя Советского Союза посмертно».

О подвигах Б. Момышулы написано много книг. Самое известное произведение – это повесть А. Бека «Волоколамское шоссе» о героизме советских воинов у разъезда Дубосеково. Эта книга переведена на многие языки мира. Немало произведений о Б. Момышулы и в казахской литературе. Снято множество фильмов.

Его произведения тесно связаны с его биографией. В 1956 году Б.Момышулы в звании полковника ушел в отставку и всецело отдался творческой работе. В начале 60-х годов им была опубликована на русском языке первая часть его нового крупного произведения «За нами Москва», посвященного боевым делам Панфиловской дивизии. Жанр этого произведения Момышулы определил как «Записки офицера».

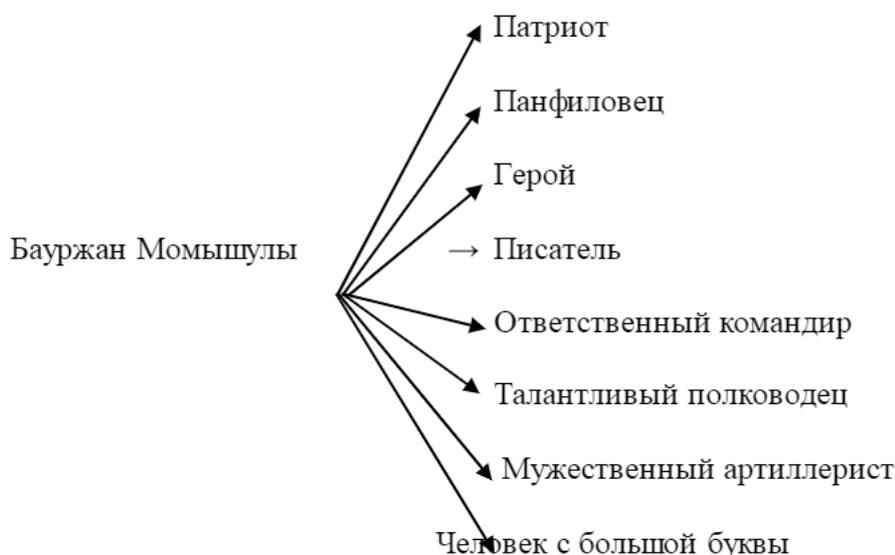
Вскоре роман «За нами Москва» был опубликован полностью, а в 1964 году издан на казахском языке. В 1965 году в издательстве «Жазушы» выходят его новые книги «Кубинские впечатления», «Толеген Токтаров», а в издательстве «Казахстан» – «Генерал Панфилов».

Бауржан Момышулы – один из первых писателей Казахстана, пишущих как на казахском, так и на русском языках. И, как утверждал выдающийся казахский писатель М.Ауэзов, «Бауржан Момышулы на русском языке пишет лучше, хотя он казахский знает прекрасно».

Герой Советского Союза, генерал-майор, писатель П.Вершигора, автор романа «Люди с чистой совестью», говорил: «Нам известны военные подвиги Бауржана Момышулы. Став писателем, он совершил второй подвиг. Оба подвига, на мой взгляд, равноценны».

Бауржан Момышулы – личность неординарная, многогранная. Для казахстанцев он – человек особенный. Он – настоящий патриот своего народа, а его высказывания и изречения актуальны и сегодня.

Заключение. (заключительное слово учителя)

ЛИТЕРАТУРА

1. Исиналиев М.И. Жизнь и деятельность Б. Момышулы. – Алматы: Рауан, 1999. – С.121.
2. Момышулы Б. Книга повестей и рассказов «Наша семья». – Алматы: Білім, 2005., – С.205.

С.И. Мурыгина

Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова, г.Талдыкорган

К ПРОБЛЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ АКТИВНОСТИ УЧАСТИЯ УЧИТЕЛЕЙ В ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Современная школа становится все более сложной системой, ей приходится действовать в динамично изменяющемся мире, предъявляющем к ней возрастающие требования. Сегодня школе мало дать учащимся систематизированные знания основ наук, соответствующие умения и навыки, необходимые для получения в дальнейшем профессиональной подготовки и высшего образования. Не менее важно научиться ставить и достигать развивающих целей.

Развитие всегда предполагает необратимое, направленное, закономерное изменение материальных и идеальных объектов. Под развитием школы мы, вслед за В.С. Лазаревым, понимаем процесс качественных изменений в ценностных ориентациях, целях, условиях, содержании, средствах и методах, формах организации учебно-воспитательного, управленческого и др. процессов, социально-психологической структуре школы, благодаря которым она приобретает способность достигать более высоких, чем прежде, результатов образования [3]. Данный процесс реализуется благодаря активному освоению новшеств, инновационной деятельности.

Инновационную деятельность школы можно определить, как целенаправленное преобразование ее коллективом педагогической системы школы с целью улучшения ее способности достигать качественно более высоких результатов образования. Введение инновационных процессов может быть стихийным, эпизодическим, а может быть планомерным и систематическим. Разумеется, при комплексной работе по освоению новшеств можно достичь больших результатов. Это приводит к усложнению задач управления школой и порождает потребность в новых, научно-обоснованных способах их

решения. Ведь при комплексном, системном развитии школы необходима высокая инновационная активность в первую очередь самого педагогического коллектива. Однако, как показывает практика, опытно-экспериментальные работы, учителя не всегда охотно участвуют в инновационном процессе, чаще демонстрируя сопротивление при внедрении новшества. Перед нами стоит проблема повышения активности участия учителей в инновационной деятельности.

В исследованиях по педагогической инноватике (В.И. Загвязинский, В.С. Лазарев, А.В. Лоренсов, З.Ф. Мазур, Б.П. Мартирисян, А.Я. Найн, М.М. Поташник, Л.С. Подымова, В.А. Сластенин, О.Г. Хомерики, Н.Р. Юсуфбекова и др.) рассматриваются разнообразные модели и специфические особенности инновационного процесса, а также факторы, определяющие его эффективность, влияющие на степень активности участия в инновационном процессе.

Выделенные исследователями факторы интенсивности и эффективности инновационных процессов можно разделить на две группы. Приведенные факторы имеют значение в условиях производственной деятельности, однако при реализации инновационной деятельности в школе их учет также необходим для обеспечения ее эффективности.

Первая группа факторов определяет восприимчивость организации к новшествам. Данная характеристика организации определяет скорость обнаружения вовне полезных для себя новшеств. В результате исследований выделяют три группы факторов, определяющих уровень организации:

Психологические характеристики персонала (установки руководителя к нововведениям; профессионализм руководителя; заинтересованность руководителя в служебном росте; склонность руководителя к риску; информационные контакты в коллективе организации; осведомленность персонала о новшестве; мотивированность персонала на изменения; образовательный уровень персонала; нормы, принятые в коллективе).

Структурные характеристики организации (размер организации; величина ее ресурсов; наличие резервных ресурсов; наличие отдельного подразделения для создания нововведений; опыт во внедрении и использовании новшеств; сложность организационной структуры; степень централизации; степень регламентированности работы; развитость коммуникационных каналов; организационный климат).

Характеристики окружения (уровень стабильности – неопределенности внешнего окружения; изменения в требованиях к продукту; уровень конкуренции; положение среди конкурентов; межорганизационная кооперация).

Вторая группа факторов, определяющих интенсивность и эффективность инновационных процессов, относится к успешности внедрения данных процессов. Результаты исследований свидетельствуют, что успеху внедрения новшеств способствуют:

- гибкость организационной структуры, проявляющаяся в способности организации создавать временные структурные единицы, ориентированные на достижение четко поставленных конечных целей, и обеспечивать горизонтальную, а не вертикальную координацию совместных действий;

- общая культура организации;

- стиль руководства;

- информированность членов организации о проблеме, демонстрация недостатков в ее деятельности;

- информированность членов организации о достоинствах новшества;

- вовлечение персонала в процесс планирования внедрения и управления им;

- наличие четко поставленных целей;

- хорошее планирование процесса изменений;

- наличие поддержки основных влиятельных групп в организации;

- мотивированность исполнителей (существование адекватных вознаграждений);

- способность руководства анализировать причины сопротивления и применять адекватные методы для его преодоления;

- организация обучения персонала;
- регулярный и эффективный контроль хода процесса внедрения;
- наличие отлаженной системы коммуникаций.

Нет оснований полагать, что, будучи существенными для эффективности инновационных процессов в других организациях, названные выше факторы не будут сказываться на эффективности инновационных процессов в школе. Поэтому при анализе и совершенствовании системы инновационной деятельности школы необходимо учитывать все эти факторы.

В современных условиях, когда большинство инновационных технологий осуществляется коллективом преподавателей, возникла необходимость в том, чтобы управлять, регулировать, руководить инновационной деятельностью. Для эффективной работы очень важно правильно мотивировать педагогический коллектив, который может включать в себя людей с разным складом мышления, стимулирующих и дополняющих друг друга при непереносимом условии общей заинтересованности в проводимой инновационной деятельности.

При выборе учителем направления своего поведения в школе недостаточно рассматривать только то, что побуждает его действовать (мотивы), нужно рассматривать и как формируется мотивация.

Различия в поведении могут определяться и различиями в мотивах и различиями в том, как люди воспринимают и субъективно оценивают существующие организационные условия.

Важнейшим достижением поведенческой школы управления было доказательство того, что на продуктивность труда исполнителей влияют не только и не столько материальные факторы, сколько психологические и социальные. Разработанные ее представителями теории мотивации делятся на две группы: содержательные (А. Маслоу, Ф. Герцберг и др.) и процессуальные (В. Врум, С. Адомс, Портер-Лоулер и др.). Содержательные теории отвечают на вопрос, какие именно мотивы побуждают действия человека, а поведенческие – как формируется мотивация.

Мотивация и стимулы определяют такую малоучитываемую характеристику, как степень вовлечения в инновационную деятельность максимально большого числа педагогов. Педагогический коллектив неоднороден по своему составу, и поэтому учителя обладают различными мотивами включения в инновационные процессы, различаются степенью мотивации на освоение новшеств и не одинаково относятся к различным типам инноваций. Для того чтобы возникла и поддерживалась мотивация на освоение новшеств, в школе должна быть создана определенная мотивационная среда, подкрепляющая поведение, ориентированное на инновационную деятельность и саморазвитие. В исследованиях отечественных ученых рассматривается специфика мотивации продуктивной деятельности учителей (Т.П. Афанасьева, Н.В. Журин, Ю.М. Забродин, В.С. Лазарев, А.К. Маркова, М. Митина, В.Н. Никитенко, Р.Х. Шакуров и др.).

Постановка проблемы и выявление влияния форм поощрения на развитие мотивации учителя в условиях инновационной деятельности представляет большой научный и практический интерес. Так, важным условием эффективности управления развитием является заинтересованность педагогического коллектива в освоении нововведений. Однако руководители часто игнорируют выполнение условия заинтересованности исполнителей. Во-первых, в подавляющем большинстве случаев в ОУ нет материальной заинтересованности учителей в освоении новшеств. Во-вторых, пока еще слабо разработаны методы включения иных мотивов побуждения активности учителя (успеха, признания, самореализации), а многие руководители даже не владеют уже разработанными методами мотивации. В то же время часто используемое административное принуждение не приводит к желаемым

результатам. Один из главных факторов, негативно влияющих на мотивацию участия в инновационной деятельности, является неуверенность учителей в успехе и боязнь неудачи. Здесь важно, чтобы задачи, которые ставятся перед учителями, были напряженными, но посильными, и они понимали это. Эмоциональное переживание успеха необходимо людям с мотивационной структурой всех типов.

Итак, только имея хорошо продуманную систему поощрений продуктивной инновационной деятельности учителей и их саморазвития, руководитель может рассчитывать на активное участие своих подчиненных в достижении целей школы. Система разнообразных форм и их жизненность обеспечивают сильный мотивирующий эффект. Однако благоприятные условия инновационной деятельности не всегда являются залогом активности участия в ней педагога. Как показывают исследования, важным фактором является наличие готовности к инновационной деятельности.

Т.В. Орлова говорит о прямой зависимости качества развития общеобразовательных учреждений и в целом педагогического коллектива о готовности к инновационной деятельности. Качество готовности учителей к инновационной деятельности, в свою очередь, определяет уровень развития исследовательской работы в школе [2]. Автором выделены основные задачи подготовки учителей к инновационной деятельности:

Создать условия, благоприятные для стимулирования творческой деятельности учителей.

Закрепить оптимальный для учителя стиль деятельности, создавая особую среду для индивидуальной неповторимости, нестандартности учителя.

Развить и воспитать у учителей способность к поисково-исследовательской деятельности.

Подготовка учителей направлена на пробуждение интереса к педагогической инноватике, повышающей качество образовательного процесса, инновационную активность педагога.

Инновационная активность учителя в общем случае направлена на совершенствование собственной педагогической деятельности и деятельности всей школы в целом. В инновационной деятельности учителями решаются задачи четырех основных типов:

- освоения (внедрения) новшеств;
- собственной разработки новшеств;
- проведения педагогических экспериментов;
- передачи собственного опыта и разработок.

Л.Т. Черновой включает готовность к инновационной деятельности в структуру общей готовности к педагогической деятельности [4] и выделяет такие ее специфические характеристики как:

- творческая способность генерировать и продуцировать новые представления и идеи, а также проектировать и моделировать их в практических формах деятельности;
- культурная развитость и образованность, предполагающие интеллектуальную и эмоциональную развитость и высокий уровень культурной грамотности педагога;
- открытость субъекта новому, которая базируется на толерантности педагога, гибкости и панорамности мышления.

Характер инновационной деятельности учителя зависит от существующих в конкретном образовательном учреждении условий, но прежде всего – от уровня его готовности к этой деятельности.

Под готовностью к инновационной деятельности мы будем в дальнейшем понимать совокупность качеств учителя, определяющих его направленность на развитие собственной педагогической деятельности и деятельности всего коллектива школы, а также его способности выявлять актуальные проблемы образования учеников, находить и реализовывать эффективные способы их решения. В.С. Лазарев, Б.П. Мартиросян выделяют составляющие готовности учителя к инновационной деятельности:

Первая составляющая готовности учителя к инновационной деятельности – наличие мотива включения в эту деятельность. Участие в инновационной деятельности может восприниматься как:

- способ получения дополнительного заработка;
- способ избегания возможного напряжения в отношениях с руководством и коллегами по работе в случае отказа от участия;
- способ достижения признания и уважения со стороны руководства и коллег;
- выполнение своего профессионального долга;
- способ реализации своего творческого потенциала и саморазвития.

Направленность учителя на развитие своих профессиональных способностей и на достижение лучших результатов – необходимое условие приобретения инновационной деятельностью смысла ценности и цели, а не средства для реализации каких-то других мотивов. Любой человек в профессиональной деятельности сможет достигать все более высоких уровней мастерства, только изменяясь, только осваивая все новые способы деятельности и решая все более сложные задачи. Работая лишь в режиме репродукции, воспроизведения уже освоенных когда-то способов деятельности, высококлассным профессионалом стать невозможно. Всякий, кто стремится достичь высот мастерства, должен сознавать, что путь туда лежит через критическое отношение к себе, к тому, что достигнуто, и поиски путей и средств развития своей практики. Без осознания участия в инновационной деятельности как ценности для себя лично не может быть и высокой готовности к этой деятельности.

Вторая составляющая рассматриваемой готовности – комплекс знаний о современных требованиях к результатам школьного образования, инновационных моделях и технологиях образования, иначе говоря, обо всем том, что определяет потребности и возможности развития существующей педагогической практики. Чувствительность учителя к проблемам определяется, прежде всего, тем, как он понимает цели школьного образования вообще и из них выводит требования к результатам своей работы. Степень компетентности учителя в инновационном образовании может быть различной, поэтому различным будет и уровень его готовности к инновационной деятельности в этом аспекте.

Третий компонент готовности учителя к инновационной деятельности – совокупность знаний и способов решения задач этой деятельности, которыми владеет учитель, т.е. компетентность в области педагогической инноватики. Учитель, хорошо подготовленный к инновационной деятельности в этом аспекте:

- владеет комплексом понятий педагогической инноватики;
- понимает место и роль инновационной деятельности в образовательном учреждении, ее связь с учебно-воспитательной деятельностью;
- знает основные подходы к развитию педагогических систем школы;
- умеет изучать опыт учителей-новаторов;
- умеет критически анализировать педагогические системы, учебные программы, технологии и дидактические средства обучения;
- умеет разрабатывать и обосновывать инновационные предложения по совершенствованию образовательного процесса;
- умеет разрабатывать проекты внедрения новшеств;
- умеет ставить цели экспериментальной работы и планировать ее;
- умеет работать в рабочих группах внедренческих проектов и проведения экспериментов;
- умеет анализировать и оценивать систему инновационной деятельности школы;
- умеет анализировать и оценивать себя как субъекта инновационной деятельности.

Общий уровень готовности учителя к инновационной деятельности является функцией:
- от уровня мотивационной готовности;

- от уровня компетентности в инновационном образовании;
- от уровня компетентности в педагогической инноватике.

Проблема мотивационной готовности, восприимчивости к педагогическим инновациям является одной из центральных в деятельности учителя, так как только адекватная целям инновационной деятельности мотивация обеспечивает гармоничное осуществление этой деятельности и самораскрытие личности педагога. При этом необходимо помнить о полимотивированности деятельности учителя. В зависимости от содержания мотива инновационная деятельность может иметь разные смыслы для разных людей.

Следовательно, для побуждения подчиненных к продуктивному труду руководителю необходимо выделить рациональные начала в мотивации работников и создать систему поощрений, учитывающих их реальные потребности.

Анализ психологических знаний по проблеме показывает, что изучению факторов, определяющих эффективность инновационной деятельности педагогов (мотивация, поощрение, установка и т.д.), уделено достаточно мало места. Поэтому необходимо их экспериментальное изучение и установление степени их влияния на активность участия в инновационной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Слостенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность. – М.: ИЧП изд-во «Магистр», 1997.
2. Орлова Т.В. Управление образовательными системами: Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2006.
3. Лазарев В.С. Системное развитие школы. – М.: Педагогическое общество России, 2002.
4. Управление школой: теоретические основы и методы: Учебное пособие / Под ред. В.С. Лазарева. – М.: Центр социальных и экономических исследований, 1997.
5. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2004.
6. Занковский А.Н. Организационная психология: Учебное пособие для вузов. – М.: Флинта: МПСИ, 2000.

ӨОҚ 378.14

Ұ.Қ. Орынбаева, Л.Е. Нұрасылова

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы
ulserik@mail.ru

ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

В статье рассматриваются методы творческого развития студентов при обучении иностранным языкам.

The article deals with the methods of developing creativeness in teaching foreign languages.

Студентке білім берудегі ең түйткілерінің бірі оның пәнге деген қызығушылығы. Ол адамның саналы әрекеті. Қызығушылық оқу-тәрбие жұмысында өте қажетті шарттар болып табылады. Оның жақсы оқуына, оқығанын жақсылар түсініп алуына, балаларды әдіпті етіп тәрбиелеуде, олардың бойынан адамгершілік қасиеттерді енгізуде ықпалы зор. Қызығушылық – адам бойындағы ең асыл қасиеттерінің бірі. Өмір сүрудің өзі қызығушылықпен біге қайнасқан. «Қызығушылық» - кең мағыналы ұғым. Ой жұмысының жемісті болуы ең алдымен, студентте білімге деген қызығушылықтың нәтижесі болып

табылады. Қызығуды туғызу үшін студентке берілетін білімнің мақсаты мен қажетін түсіндіріп, оларға нақты оқу міндеттерін үйрету керек.

Қызығуды туғызудың шарттары мен амалдары көп. Солардың ішінен келесі үш процесі атап көрсеткен пайдалы:

1. Оқу материалының мазмұны / ондағы жаңалықтар, оның практика үшін пайдасы т.б.
2. Оқуды ұйымдастыру, басқару процесінің ерекшеліктері / оның әдістері мен формалары. Мысалы оқытудың проблемалық сипаты, студенттердің творчестволық және практикалық жұмыстарды өздігінен орындауы, көрнекі құралдар мен техникалық құралдар.

3. Оқытушы мен студенттің арасындағы қарым-қатынастың ерекшеліктері. Мысалы, сабақта оқытушы мен студенттің арасында жылы шырайлы педагогикалық қарым-қатынастың болуы, еркін, жағымды ерекше жағдай, оқытушының көңіл-күйі, ажарқын болуы, студенттердің бір-біріне көмек беруі, өзара іскерлік ойын түрлерін ұйымдастыру. [1,139 б.]

Жан-жақты жетілген рухани дүниесі бай, өмірдің әрқилы кезеңдерінде дербес еңбек етуге әзір, даму қасиеті мол шығармашыл ұрпақ дайындау – бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі. Адам алдына қойған мақсатына жету үшін әр түрлі жолдарды, құралдарды, тәсілдерді пайдаланады, бұлар белгіленген мақстақа жеткізеді.

Көптеген адамдар өзінің жоспарын орныдауда бір ғана жолды тандап алады. Көбінесе бұл жалғыз жол дұрыс болмайды немесе бұл жолда қиындықтар кездеседі. Бұдан адам рухани зардап шегеді, өмірден түнітуі және қызмет сатысымен көтерілуден бас тартуы мүмкін. Жеке тұлға алдына қойған мақсатына жету варианттарының көптүрлілігін біліп қана қоймай, оларды пайдалана білуге тиіс. [2,144].

Заманауи білімдендірудің мақсаты мамандарды шығармашылыққа дайындау екені даусыз. Шығармашылық дегеніміз жаңалықты ашу. Сонғы кезде кең тараған оқу түрінің мәні: оқытушы жаңа білімді дайын түрде баяндамай, студенттердің алдына проблемалық сұрақтарды қойып, оларды шешудің жолдары мен тәсілдерін іздеуге бейімдейді. Осы салада педагог-ғалымдар Соқрат, Руссо, Дистервег, Ушинскийдің еңбектері айта кету керек. Мысалы, Дистервегтің дәлелдеуінше, «жаман ұстаз ақиқатты айта салады, жақсы ұстаз оны іздеп табуды үйретеді» дейді.

«Шығармашылық» сөзінің төркіні «шығару», «ойлап табу» деген ұғымға келіп саяды. Демек, жана нәрсе ойлап табу, сол арқылы жетістікке қол жеткізу деп түсінеміз. Философиялық сөздікте «... Шығармашылық – қайталанбайтын, тарихи-қоғамдық мәні бар, жоғары сападағы жаңалық ашатын іс-әрекет» деп түсіндіреді [3, 286б.] .

Ал осы мәселені терең зерттеген психологтардың бірі Я.А. Пономарев оны «даму» ұғымымен қатар қояды. Өйткені әрбір жаңалық, әсіресе зияткерлік тұрғыдағы болса, ол білімгердің психикасын жаңа сапалық деңгейге көтереді деп есептеді. Бұл пікір – бүгінгі педагогиканың талаптарына сай келуімен құптауға болатын пікір.

Білімгерлердің шығармашылық қабілеттерінің ерекшеліктері, оларды дамытудың жолдары мен әдістері А.А. Мелик – Пошаевтың, В.С. Шубинскийдің, Қ. Жаманбаевның зерттеулерінде қарастырылады. Аталған еңбектерде шығармашылық қабілеттердің белгілерін анықтау, шарттары мен жолдарын айқындау, құралдарын белгілеу тәрізді ортақ идеялардың бар екендігін байқадық. Сонымен, біз соңғы кезде көп айтылып жүрген «Шығармашылық қабілет» ұғымының зерттеулерге негіз, арқау болғанын көріп отырымыз. Шығармашылық туралы айтылған ой-тұжырымдар мен зерттеулерге талдау жасай келе, оның өзіндік ерекшеліктерімен сипатталатын адам әрекеті деген қорытынды жасаймыз. Ерекше сипаттары: шығармашылықты қарама-қайшылықтардың болуы; шығармашылыққа арналған шарттардың, жағдайдың болуы; шығармашыл тұлғаның жекелік қасиеттерінің болуы; нәтиженің жаңалығы, сонылығы. Яғни «...Шығармашылық – қайшылықтарды шешуге ынталанған, жеке тұлғаның нәтижеде адамзатқа мәні бар тың жаңалық әкелетін әрекеті» деген.

Шығармашылыққа баулудың өзіндік іс-әрекетін ұйымдастырудың сыннан өткен мынадай түрлерін алуға болады:

- тақырыпты мазмұнына сай жинақтау;
- арнаулы бір тақырыпта пікірталас тудыру;
- шағын әңгіме құру;
- әңгімені бөліктерге бөлу, ат қойғызу;
- қиялдау арқылы суретін салғызу;
- кейіпкерге мінездеме беру;
- адасқан сөзді орнына қою;
- эссе жаздыру т.б.

Шығармашылық үдерісті ғалымдар әр кезеңге бөліп қарастырды. Әр кезеңінде білімгердің бойында әртүрлі сапалық қасиеттер қалыптасады. Алғашқы кезеңдерде шығармашылыққа деген сенімсіздік, күдік білінуі мүмкін. Ал келесі сәттерде біраз ойлану, іздену кезеңдерінде табандылық, танымдық, белсенділік секілді қасиеттер қалыптасып, еңбектің нәтиже беретін тұсында білімгердің көңіл күйі көтеріліп, жаңа істерге жігерлене түседі. Әрине, шығармашылық жұмыстардың түріне, мақсатна қарай бұл кезеңдер бір-бірімен астасып, қабысып жатуы мүмкін. Оларда қалыптасып, одан әрі дамып отыратын сапалардың бірі айқын көрініп, бірі уақытша көмескеленуі ықтимал. Жалпы әр білімгердің бойындағы қайталанбайтын табиғи ерекше құбылыстар біріге жинақталып, керемет шығармашыл тұлға жасап шығарады. [4, 99 б.]

Шығармашылық қабілет – бұл бүкіл тіршіліктің көзі. Адам баласының сөйлей бастаған кезінен бастап бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері – шығармашылықтың нәтижесі. Ұлы ойшылдарымыз Ж. Баласұғын, Әл-Фараби, Абайдың еңбектерінде адамның жеке басының қабілеттерін дамыту мәселелері үнемі көтеріп отырған.

И.И. Павловтың жоғарғы жүйке жүйесінің типтері ілімінде адам қабілетінің өзіндік ерекшеліктеріне байланысты екендігі айтылады. Ұлы физиолог сигнал жүйелерінің үш түрлі типі болады деп тұжырымдайды. Олар: суретші типі, ойшыл тип, аралас тип. Мысалы, «суретші» өкілдерінде бірінші сигнал жүйесінің қызметі басым болып отырады. Өйткені суретшілер, музыканттар іс-әрекетте есту, т.б. мүшелерінің қызметіне сүйенеді. Ал өз тіршілігінде сөзді қару ететіндердің іс-әрекеттерінде екінші сигнал жүйесі (сөз) жетекшілік рөл атқарады.

Оқытудың топтық технология әдісі Кейс-стади амал – тәсілі немесе оқытудың нақты жағдаяттар әдісі ХХ ғасырдың басында АҚШ Гарвард университетінің бизнес мектебінде пайда болған. Кейс – стади амал-тәсілі термині алғаш рет америкалық ғалым Коплендтің еңбектерінде пайдаланылған. Копленд 1921 жылы оқытудың топтық технология әдісінің жинағын шығарып, кейс-стади амал-тәсілін қолдану жолдарын көрсеткен.

Кейс-стади тәсілін алғашқы кезде бизнес мектебінде ғана қолданып келсе, бүгінде бұл әдіс барлық білім саласында қолданыс табады. Қазір кейс-стади амал-тәсілін педагогикалық оқыту үрдісінде енгізу әдіс-тәсілдерін: Л. Барис, К. Кристенсен, Э. Хансен, А.И. Наумова, А.М. Зобина, Б.Н. Киселева, И.В. Липсина, Г.А. Полонский, Д. Эткинсон, Й. Уилсон, О.Г. Смоляниновалар қарастыруда.

Jacobson describes an approach to teaching content courses known as the “case method”. This approach is currently enjoying popularity in American business schools and law schools. The major themes and issues of the field in question are presented as problems to be discussed by the students. The teacher leads the discussion, fielding questions and rephrasing commentary wherever necessary. In some ways, the case study is like a scenario. A scenario is a strategic interplay of roles functioning to fulfill personal agendas within a shared context. Both lead to multiple solutions from the same set of givens. Both promote the sense of immediacy and plausibility of the surrounding circumstances. Perhaps one difference between scenarios and cases can be found in the use of latter to favor one or more solutions over others. Scenarios are not intended to be judgmental in this way because our major interest lies in enhancing the use of the target language and not in promoting one solution over another. [5, 155p].

Кейс технологиясында басты назар студенттердің оқытушы ұсынған реальды немесе киялдык жағдаяттарды талдауы және осы жағдаятқа өзіндік баға беруі, өзінң ой-пікірін нақты әрі толық айтып беруі т.б. студенттің жеке тұлғалық қабілеттерін жетілдіруге аударылады.

Студенттердің ауызша қатысымдық іс-әрекет дағдыларын қалыптастыруда кейс-стади технологиясын қолдану – қазіргі білім беру талабына сай оқытушы мен студенттің өзара тығыз белсенді әрекеттерінен атқартын, студенттің сабаққа деген қызығушылығын туғызатын және оның жеке тұлғалық қабілеттерін дамытатын, нәтижені алдын-ала жоспарлайтын педагогиканың жаңа инновациялық технологиялық жүйесі.

Benefits from the Case Method.

- Qualitative and quantitative analytical skills;
- Decision making skills;
- Application skills;
- Oral communication skills;
- Time management skills;
- Interpersonal or social skills;
- Creative skills.

Әрбір сабақтың мазмұнына қарай оқыту әдіс-тәсілдерін таңдауда студенттердің психологиялық ерекшеліктеріне айрықша мән беріледі. Демек, студент оқу материалын терең түсініп, саналы меңгеру үшін, оның ішкі заңдылығы мен өзара байланысын дұрыс анықтай бітуі қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика Дарын –Алматы: 2004. 435 б.
2. Бухвалов В.А. Развитие учащихся в процессе творчества и сотрудничества –Москва: Педагогический поиск, 2000. -144с.
3. Философский энциклопедический словарь. –М., 1989, 286б.
4. Ерғожина Ш. Шығармашылықтың мәні, психологиялық негіздері. Қазақ тілі мен әдебиеті. 2007. №8. 96 – 99 б.
5. Robert J. Di Pietro Strategic Interaction Cambridge language Teaching Library Cambridge university press 1987. 61p. - 155p

УДК 371.13:37.035.7:355

С.А. Сочин

Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова, г. Талдықорган

**ВОЕННО – ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ:
СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ, СИСТЕМА**

XX-XXI ғасырлар тоғысындағы Қазақстан Республикасындағы түбегейлі саяси әлеуметтік, экономикалық және саяси жаңғыртулар болашақ бастапқы әскери дайындық пәні мұғалімдерінің жас ұрпаққа әскери-патриоттық тәрбие беруге даярлығын қалыптастыруды талап етуде. Тарихи тәжірибе дәлелдегендей мемлекеттің жауынгерлік әлеуетінің бекуіне қолдау көрсетіп және өскелең ұрпақтың Отанға деген жан қиярлықпен шын берілгендік сезімін қалыптастырмай тұрып Қазақстан Республикасының әскери доктринасында атап өтілгендей «бейбітшілікті, халықаралық және аймақтық қауіпсіздікті, тәуелсіздікті, территориялық тұтастықты және мемлекеттің егемендігін орнықтыру» мүмкін емес.

Have taken place at the turn of XX – XXI century in Kazakhstan radical socio-economic and political changes require a new understanding of the problems of military- patriotic education of the younger generation, based on historical military traditions. Every country seeks to secure a vital three main factors: security, prosperity and development. That is why the formation of the citizens of high patriotic consciousness, a sense of pride in their country, education readiness to perform a civic duty and

constitutional obligations to protect the interests of the motherland are defined as the primary objective of the State program of patriotic education of citizens of the Republic of Kazakhstan.

Высокий патриотизм считается важнейшим источником стойкости морального духа. Патриотизм - это одно из наиболее глубоких чувств, закреплённых веками и тысячелетиями обособлённых отечеств. Это определение указывает на историческое развитие социального содержания патриотизма, опровергает идеалистическое объяснение его сущности как расового или биологического явления. Вместе с тем объективно обусловлена необходимость новых подходов к военно-патриотическому воспитанию, учитывая ситуацию, возросшие интересы и запросы казахстанцев, а также обстановку на международной арене, особенности нынешних взаимоотношений между государствами. Глубокое понимание необходимости укрепления обороноспособности страны, правильная оценка социальной значимости этого - важнейшее качество человека. Если подходить к выяснению сущности военно-патриотического воспитания функционально, то оно, являясь составной частью идейно-воспитательной работы, представляет собой систематическую, целенаправленную деятельность по формированию идейно-политических, морально-психологических и нравственных качеств, необходимых для вооружённой защиты Отечества. Одновременно это процесс овладения военно-техническими знаниями, физического совершенствования личности.

Опираясь на приведенное выше определение сущности военно-патриотического воспитания, следует отметить, что оно имеет свои более или менее очерченные границы, качественную определенность. Это позволяет выделить его специфические черты, цели, задачи, направления и средства.

Военно-патриотическое воспитание по своей направленности относительно общества выполняет свою главную социальную функцию - функцию активного, целенаправленного воздействия человеческого фактора на укрепление обороноспособности страны. По отношению к индивиду, классу или социальной группе исследуемая воспитательная система выполняет роль планомерного влияния на формирование гармонически развитой личности и, главным образом, ее оборонного сознания, чувства исторической ответственности за судьбы Родины, постоянной готовности к ее вооружённой защите.

С социологической точки зрения, как видно, можно говорить о собственно воспитательных функциях рассматриваемой системы. К ним следует отнести, во-первых, функцию военно-политической ориентации и формирования оборонного сознания, в процессе осуществления которой у подрастающего поколения формируются чувства патриотизма, политической бдительности, глубокое понимание каждым человеком своей социальной роли в укреплении обороноспособности страны и Вооружённых Сил, осознание этой роли как гражданского и воинского долга. Во-вторых, это функция формирования готовности трудящихся, особенно молодежи, к ратному труду защиты своего Отечества. В-третьих, следует отметить коммуникативную функцию, заключающуюся в обеспечении преемственности социального опыта старшего поколения в сфере вооружённой защиты Отечества. И, наконец, в-четвертых, функция формирования нравственных качеств, необходимых для защиты Родины, посредством чего создаются героико-нравственные духовные идеалы.

Думается, что все вышеназванные функции отражают основные составные компоненты процесса воспитания (политическое, трудовое, нравственное), их преломление в такой важнейшей области человеческой деятельности, как вооружённая защита Отечества. Безусловно, все функции диалектически взаимосвязаны между собой, взаимопроникают и дополняют друг друга. В то же время каждая из них имеет и свою качественную определенность. Названные функции обуславливают и основные направления военно-патриотического воспитания. К ним можно отнести: широкую пропаганду необходимости защиты Отечества, политики государства, направленной на обеспечение высокой

обороноспособности страны, разоблачение агрессивных замыслов наиболее реакционных кругов; формирование у юношества любви к Вооруженным Силам и воинской службе, информирование широких слоев населения о новых качественных изменениях, происходящих в военном деле воспитание молодого поколения страны на боевых традициях казахского народа, армии; формирование у всех людей высоких морально-психологических и нравственных качеств, необходимых для вооруженной защиты Отечества; овладение военными знаниями, умениями и навыками; физическое совершенствование личности, подготовка ее к перенесению возросших трудностей воинской службы.

Военно-патриотическое воспитание как целостная система активно взаимодействует с внешней (по отношению к ней) социальной средой. Механизм этого взаимодействия носит сложный характер, ибо многие трудно уловимые процессы, например, спонтанно складывающееся общественное мнение, могут оказать не менее сильное воздействие, чем целенаправленная, хорошо отлаженная воспитательная система. Воспринимая различные факты противоречивости международной обстановки, люди дают им особую социальную оценку. Нарастающая или, наоборот, снижающаяся опасность войны оценивается ими в усиленном, гипертрофированном виде. В первом случае это чревато порождением неуверенности, беспокойства, даже паники, во втором – пацифистскими настроениями. Вот почему система военно-патриотического воспитания должна быть постоянно нацелена на снятие этого дестабилизирующего влияния. Таким образом, организуя процесс военно-патриотического воспитания, очень важно учитывать подобные процессы для того, чтобы своевременно корректировать формы и методы воздействия на формирование оборонного сознания людей. Известно, что система военно-патриотического воспитания представляет собой сложноорганизованное образование, состоящее из ряда подсистем, и может оцениваться:

- по результатам отдельных военно-патриотических мероприятий;
- по действенности данной, конкретной подсистемы;
- по эффективности управления всей системой и ее составными частями.

Рассматривая содержательную сторону эффективности военно-патриотического воспитания, важно иметь в виду, что все слагаемые системы находятся в диалектическом единстве, взаимообуславливают друг друга. Как и в любом виде деятельности, эффективность каждой подсистемы военно-патриотического воспитания заключается в достижении определенных результатов в соответствии с заранее намеченными целями и задачами. Правильно сформулированная цель способствует исключению стихийности и волевых решений в системе военно-патриотического воспитания. Она рождает перспективу, придает воспитательному процессу планомерный, осознанный характер. И наоборот, неправильно поставленная цель обрекает различные органы воспитания на топтание на месте, слепой подбор эпизодических, стихийных мероприятий, выработку решений «пожарного» порядка, бессистемность, а в итоге приводит к нежелательным результатам.

Повседневная воспитательная деятельность должна строиться таким образом, чтобы каждый раз достигалась конкретная цель - получение молодыми людьми определенной социальной информации, на основе которой формировались бы необходимые качества (умения). При этом воспитание должно быть таковым, чтобы можно было обеспечить переход на более высокие ступени совершенствования личности. Если будет достигаться каждый раз эта цель, то будет решаться шаг за шагом и более сложная задача - достижение общих социальных целей. Таким образом, эффективность данной конкретной подсистемы военно-патриотического воспитания заключается в достижении главенствующих, определяющих целей, стоящих перед ней, выраженных в формировании определенных качеств как у отдельного индивида, так социальной группы, в проявлении этих качеств в социальном поведении. Эффективность системы военно-патриотического воспитания заключается в полной реализации социальной цели - содействия дальнейшему укреплению обороноспособности страны, выражающемуся в формировании у различных социальных

групп трудящихся, и особенно молодого поколения, всей совокупности высоких мировоззренческих, морально-психологических, героико-нравственных, физических и военно-профессиональных качеств, необходимых для выполнения своего патриотического воинского долга. Это дает возможность перейти к поиску конкретных показателей, критериев воспитательного процесса. Проявляя бережное отношение к накопленному опыту, нельзя вместе с тем не видеть, что ныне одним из важнейших требований перестройки является совершенствование системы показателей эффективности деятельности, сориентированной на конечный результат. Таким образом, определение критериев, при помощи которых можно оценить реальную степень решения задач, стоящих перед различными субъектами военно-патриотического воспитания, является одной из важнейших проблем. В самом деле: как измерить результативность воспитательных воздействий? Этот вопрос постоянно встает перед практическими работниками. Ответить на него можно, только основываясь на глубоком анализе взаимосвязи проводимой работы с основными, долговременными целями, стоящими перед процессом воспитания.

Итак, в самом общем виде под системой критериев эффективности военно-патриотического воспитания следует понимать совокупность конкретных показателей, выражающих меру достижения тех или иных воспитательных целей, неразрывно связанных с формированием оборонного, героико-патриотического сознания молодежи, других социальных групп. Данная система должна ориентировать деятельность того или иного субъекта воспитания, строго совпадающую с общегосударственными интересами, вызывать у него (а также у каждого человека) живой интерес к действительным, а не мнимым результатам своего труда, использованию резервов и возможностей творчества, в одинаковой степени отвечать требованиям общества, коллектива и личности.

Определяющим, главным критерием результативности системы военно-патриотического воспитания является уровень социального поведения молодежи. Научная методика определения эффективности военно-патриотического воспитания предполагает, прежде всего, выбор и постановку конкретной, строго очерченной исследовательской задачи. Определив исследовательскую задачу и характеристику объекта изучения, следует перейти к уточнению основных понятий и фактов, воздействующих на эффективность воспитательного процесса. От того, насколько тщательно будет проведена эта работа, в значительной степени зависит выполнение поставленной задачи. Важно также выстроить и общую картину воздействия на тот или иной процесс объективных и субъективных факторов, отражающих социальные условия, в которых он функционирует и развивается, диалектику их взаимосвязи как между собой, так и с изучаемыми явлениями.

Патриотическое воспитание подрастающего поколения всегда являлось одной из важнейших задач современной школы, ведь детство и молодость - самая благодатная пора для привития священного чувства любви к Родине. Под патриотическим воспитанием понимается постепенное и неуклонное формирование у учащихся любви к собственной Родине. Патриотизм - одна из важнейших черт всесторонне развитой личности. У школьников обязано вырабатываться чувство гордости за свою Родину и свой народ, уважение к его великим свершениям и достойным страничкам прошедшего. Многие требуются от школы: её роль в этом плане невозможно переоценить. Патриотизм закладывается в наших сердцах с детских лет и проходит красной нитью через всю сознательную жизнь, определяет наш вклад в развитие родного государства. В 2008 году на съезде молодежного крыла "Жас Отан" Президент страны Нурсултан Назарбаев сказал замечательные слова: "Я часто спрашиваю себя, каким он будет, "казахстанец будущего". Сегодня, глядя на вас, я вижу его. Его глаза должны гореть жаждой новых знаний. Его ум должен быть отточен для решения самых сложных задач. Его сердце должно пылать беззаветной любовью к Родине". Эти слова Главы государства лучше всего характеризуют сущность казахстанского патриотизма, вектор его устремленности в будущее. "Создание эффективной системы военно-патриотического воспитания - это не дело нескольких месяцев,

	4	30	174	4
	5	60	186	2
	6	90	198	1
3. 80 мл әк сүті+170 мл қалдық су	1	5	88	0
	2	10	94	4
	3	15	142	2
	4	30	150	3
	5	60	170	0
	6	90	186	0

кесте бойынша 60 минут аралықтағы тұнба көлемі әр варианттарда зерттелді. Температура, сынап бағанасы мұнда да әр варианттарда біркелкі 18,5 °С. 708 мл с.б. Эксперимент кезінде зерттеудің ауа температурасы 18,5 °С, қысымы 708 мм сынап бағанасында. Экспериментті өткізу үшін 250 мл өлшеуіш цилиндрді қолдандық. Эксперимент бойынша алынған нәтижелер мынандай: І вариант бойынша 250 мл өлшеуіш цилиндрға 170 мл әк сүтімен 80 мл қалдық су құйылды. ІІ вариант бойынша, 250 мл өлшеуіш цилиндрларға 125 мл әк сүтімен 125 мл қалдық су құйылды. ІІІ вариант бойынша 250 мл өлшеуіш цилиндрларға 80 мл әк сүті мен 170 мл қалдық су құйылды. Осыларды әр 5 минут сайын тұну жылдамдығын анықтау кезінде мынандай нәтижелер алынды: кесте мәндері бойынша көрсеткіштері мынандай: ең тез тұну ІІІ варианттан байқалады. Мұнда 5 минут аралықта 88 мл тұнба пайда болып, ол барлық көлемнен 35,2% құрайды. 15 минут аралықта барлық тұнба көлемі 142 мл, бұл барлық көлемнің 81,2% құрайды. Ал осы уақыт мөлшерінде, яғни 15 минут аралықта І вариантта барлық тұнба көлемі 120 мл, бұл барлық көлемнің 42,7% құрайды. Ал ІІ вариантта барлық тұнба көлемі 140 мл, бұл барлық тұнба көлемдерінің 52,8% құрайды. Сондықтан бізге жақын болған тәжірибе нәтижесі, ІІІ вариант екен. Яғни коагулянт мөлшері қалдық суымыздан екі еседей аз, яғни зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып келесі қорытындылар жасауға болады: „Көксу“ тау – кен байыту компаниясының шунгит өндеуден шыққан қалдықтар су бетін үлкен қабықпен жауып, оттектің алмасуын қиындатады. Қалдықтардың мөлшері өте жоғары, суды тазарту әдістерінің ішінде коагуляция арқылы тазалау неғұрлым экологиялық және экономикалық тиімді болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Рогозин В.И. Статические методы обработки результатов наблюдений. Методические указания к выполнению лабораторных работ, экспериментальной части курсовых и дипломных проектов для студентов специальностей 25.01, 25.04, 21.03, 17.03. -Уфа,1990.
2. Әлімбетов Қ.А., Оспанова Г.С., Мейірбеков А.Қ. Табиғатты пайдалану және оны қорғау негіздері.-Алматы: Экономика 2000ж.
3. Инструкция по экологическому обоснованию хозяйственной и иной деятельности. Утверждена Приказом Минприроды РФ от 29.12.95 №539 // Экологическая экспертиза и ОВОС.- М., 2000 №1.
4. Бигалиев А.Б., Кенжебеков А.К., Канагатов Ж.Ж. Экологическая оценка влияния промышленных предприятий на водные ресурсы Талдыкорганского региона Алматинской области. // Мат. науч.-практ. конф, посвящ. 10-летию Межгосударст. Координац. Водохозяйств. Комиссии (МКВК). 20-22 февраля 2002 года, МКВ «Атакент-Экспо» - Алматы, 2002. - С. 401-403.
5. Глеулесова А.И. Оценка состояния окружающей среды Алматинской области. Научный журнал КазНАУ №3. Алматы 2002. С. 24-28

ЭКОНОМИКА

ӨОҚ 336.7

К.Б. Блеутаева

І. Жансугіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

НЕСИЕЛІК ТӘУЕКЕЛДІ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

В условиях рыночной экономики процессы выявления и регулирования рисков имеет актуальное значение. Наиболее значимым является оценка уровня кредитного риска, управление которым способствует развитию банковской системы РК. В статье рассмотрены аспекты значения и выявления кредитного риска, а также перспективы развития сферы исследования.

Identification and risk management have relevance in a market economy. The most significant is assessment of credit risk, which management promotes the development of the banking system of RK. The article deals with aspects of the meaning and identify credit risk and the prospects of the scope of the study.

Елбасымыз 2011 жылғы 28 қаңтардағы халыққа Жолдауында: «Бүкілөлемдік банктің 2010 жылғы баяндамасында Қазақстан бизнес мүддесі үшін реформа жүргізуде көшбасшы деп танылған.

Бизнеске неғұрлым қолайлы ахуал жасау жөніндегі әлемдік рейтингте Қазақстан 183 елдің арасынан 59-шы орынды иеленеді.

Біз Біртұтас экономикалық кеңістік құру ісінде барынша ілгеріледік. Ол кеңістік қазақстандық өндірушілер үшін өнім өткізудің байтақ базарын ашады.

Бұл бәсекеге шыдас беретін тауарлар шығару мен қызмет көрсету үшін біздің бизнесімізді ынталандырады», - деп атап көрсетті [1].

Нарық жағдайында коммерциялық банктер де әртүрлі бизнестік қызмет көрсету арқылы пайда табу мақсатында жұмыс істейді.

Несиелік тәуекел — қарыз алушының банктен алған несиесі бойынша қарызын немесе оған есептелінген сыйақысын өз уақытында қайтара алмауына байланысты банктің зиян шегуін сипаттайды.

Несиелік тәуекелден туындайтын зияндар банктің несиелеу және өзге де соған теңдестірілген баланстық және баланстан тыс операцияларын жүргізу барысында пайда болуы мүмкін.

Несиелік тәуекелді бірдейлендірудің мақсаты қарыз алушының келісім шартта көзделген міндеттемелерді орындамау себептерін анықтау. Оған ішкі және сыртқы факторлар себеп болуы мүмкін. Ішкі факторлар, яғни бұл банктің несиелеу үдерісін ұйымдастырумен байланысты, ал сыртқы факторлар бұл қарыз алушының төлем қабілетсіздігіне немесе оның банк алдындағы міндеттемесін орындауға ынтасыздық танытуынан, сондай-ақ несиені қамтамасыз ету мүлкіне байланысты туындауы мүмкін.

Несиелік тәуекелден туындайтын зияндар банктің несиелеу және өзге де соған теңдестірілген баланстық және баланстан тыс операцияларын жүргізу барысында пайда болуы мүмкін.

Мұндай операцияларға мыналар жатады:

- берілген және алынған несиелер;
- есепке алынған вексельдер;
- факторинг;
- форфейтинг;
- лизинг;
- төленген аккредитив бойынша төлеушіге қоятын банктің талаптары;

- кепілхат бойынша банктің талаптары [2].

Несиелік тәуекелден туындайтын шығындарды екіге: тікелей және жанама деп бөліп қарастырған дұрыс. Тікелей шығындар несиені қайтармауға және қаражаттың түспеуіне байланысты туындаса, ал жанама шығындар кепілге қоятын заттың құнының төмендеуі, проблемалық несиелерге байланысты банктің құратын резервтер көлемін ұлғайту қажеттігінен туындайды.

Несиелік тәуекелді бірдейлендіруге қажетті ақпарат көздеріне мыналар жатуы мүмкін:

- қарыз алушының банкке несиені алу үшін берген ақпараттары;
- несиелік бюроның беретін ақпараттары;
- өзге ақпараттар.

Несиелік тәуекелді бағалауда басқару жүйесін ұдайы жетілдіру қажет.

Несиелік тәуекелді басқару – банк үшін маңызды. Несиелік тәуекелдің деңгейін анықтайтын негізгі фактор – қарыз алушының несиені қайтару қабілеттілігі болып табылады. Қарыз алушының несиені қайтару қабілеттілігін бағалау барысында мынадай факторлар есепке алынады:

- клиенттің қаржы – шаруашылық қызметінің жағдайын талдау;
 - негізгі қарыз бен оған есептелінген сыйақыны өтеу жөніндегі банк алдындағы міндетті орындау үшін жеткілікті ақша ағымымен қамтамасыз ететін қарыз алушының қабілеттілігі;
 - кепілдікке қойылатын мүлктің өтімділігі немесе өтімді қаржылық құралдардың болуы(сақтандыру полисі, акция, облигация, кепілдеме және т.б.);
 - моральдық және іскерлік белсенділіктің тұрақты болуы;
- меншік капиталының жеткіліктілігі.

Тәуекелді тиімді басқару үшін жоғарыда аталған әрбір факторларға талдау жасалынып, ол бағалануы керек.

Несиелік тәуекелді бірдейлендірудің мақсаты банктің несиелік қоржынының тәуекелге ұшырауына ықпал етуші факторларды айқындау және олардың банктің несиелік қызметінің тиімділігіне ықпалын анықтау.

Қарыз алушылар мен несиелік қоржынның тәуекелдерін бірдейлендіру нәтижелері бойынша келесі кезеңде қарыз алушының және қоржынның несиелік тәуекелін бағалау және өлшеу жұмыстары жүргізіледі.

Банктің несиелік тәуекелін бағалау екі тәсілге негізделуге тиіс:

- несиелік тәуекел деңгейін бағалау;
- несиелерді тәуекел дәрежесіне қарай жіктеу.

Несиелік тәуекелді бағалауда мынадай басты көрсеткіштер пайдаланылады:

- коэффициенттер;
- болжанатын шығын мөлшері;
- несиелік қоржынның сапасының көрсеткіштері.

Отандық банктік тәжірибеде қарыз алушының несиелік қабілетін бағалаудағы басты факторға оның қаржылық жағдайы жатады. Ол қарыз алушының қызметін көрсететін көрсеткіш ретінде қызмет ете отырып, меншікті және заемдық қаражаттарды орналастыру және пайдалану құрылымдарымен, сондай-ақ пайданы алу, бөлу және тиімді пайдаланумен сипатталады.

Несиелік тәуекелдің деңгейіне мынадай факторлар әсер етеді:

- банктің несиелік операциясын реттейтін нұсқаулық және методологиялық құжаттардың болуы;
- ссуданы қарастыру және оны беру жөнінде нақты талабының болуы;
- несиені қайтару бақылау құжаттардың рәсімдеудің нақты талабының болуы;
- мониторинг жүйесі бойынша берілетін несиені тиімді бақылау жүргізу;
- қарыз алушы туралы сенімді ақпараттың болуы;

жүйе ретінде құрастырылмайды. Бұл жүйе белгілі бір нақты банк үшін құрастырылады, яғни сол банкке тән ерекшеліктерді ескере отырып жүргізеді.

Мұндай жүйе тиімді қызмет ету үшін келесідей негізгі міндеттерді шешу қажет:

- потенциалды мүмкіндіктердің, тәуекелдердің, капитал мөлшерінің және банктің өсу қарқынының арақатынасын үйлесімділеу;
- бағалауға және тәуекелдерді басқаруға жүйелік жағынан келу;
- жақсы нәтижелерге жету үшін тәуекелдердің және потенциалды мүмкіндіктердің арақатынасын табу;
- басқару шешімдерін қабылдау процесінің маңызды бөлігін құру;
- бақылаудың дұрыс құрылымын құру арқылы банктің басқаруын жетілдіру.

Яғни ТБЖЖ әрбір нақты банктің жұмыс процесінде пайда болатын белгісіздікті бағалауға және басқаруға бағытталған стратегияны, процестерді, қызметкерлерді, технологияларды, тәжірибені және білімді біріктіретін нақты құрылымдық жолды білдіреді.

ТБЖЖ-сі келесідей кезендерден өтуі қажет:

- бизнес тәуекелдерді басқару процесін құру және оларды бағалау;
- тәуекел менеджментінің стратегиясын құрастыру;
- тәуекелдерді басқару құралдарын жасау және ендіру;
- тәуекел менеджментінің тиімділігін бағалау;
- бұл үдерістерді әрдайым жетілдіру.

Қорытындылай келе айтарымыз, қазіргі жағдайларды және Қазақстандағы банктік жүйенің алдында тұрған міндеттерді ескере отырып, несиелік тәуекелді басқару жүйесін жетілдіру стратегиялық маңызы бар міндеттің деңгейіне жетті. Тәуекел біздің потенциалды мүмкіндіктерімізге байланысты.

Банк ісіндегі тәуекелдерді басқару жүйесін құру өте ұзақ үдеріс және корпоративті мәдениеттің қайта құруын қажет етеді. Банк жүйесі өзінің болашақта не күтіп тұрғанын әрқашанда болжай алуы және мүмкін болатын тәуекелдердің алдын алуға толығымен дайын болуы қажет. Бұл банктердің алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі [5].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып айтарымыз, несиелік тәуекелді талдау кезінде тәуекелді төмендетудің жолдарын толық зерттеп біту керек. Тәуекелді тиімді болжаумен банк ішінде жоспарлау бойынша сапалы жұмыстар жүргізу нәтижесінде төмендетуге болады.

Нарықтық экономикасы дамыған елдердің тәжірибесі бизнестің тәуекелсіз болмайтынын көрсетеді. Банктер тәуекелді ең төменгі мүмкін болатын деңгейге дейін қалай азайтатынын білуі қажет. Банктер үшін қандай да бір жағымсыз жағдай болса да, жағымсыз нәтижелерді азайту мүмкіндіктерін қарастыруы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Болашақтың іргесін бірге қалаймыз. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы //Егемен Қазақстан. – 2011, 29 қаңтар.
2. Мақыш С.Б. Банк ісі. Оқулық. – Алматы: ИздатМаркет, 2009. – 438 – 439 бб.
3. Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы//Егемен Қазақстан. – 2010 жыл. – 30 қаңтар.
4. Хамитов Н.Н. Банктік тәуекелдер: қазіргі жағдайы мен даму перспективалары // Қаржы – қаражат. – 2008. – №5. – 40 б.
5. Нурпейсова Л. Банктердің шығындардан сақтану тәртiптeрi // Қаржы – қаражат. – 2009. – №2. – 27 б.

ОӘҚ 336.2

А.А. Султанов

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

МЕНШІКKE САЛЫНАТЫН САЛЫҚТАРДЫ ЖЕТІЛДІРУДІН НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Налоги на собственность играют важную роль в системе налогообложения любого государства. В качестве основополагающего в налогах на собственность, в статье был рассмотрен налог на транспортные средства, особенности его исчисления и пути совершенствования.

Property taxes play an important role in the tax system of any state as a fundamental property taxes. This article deals with a tax on vehicles. Especially its calculation and ways of improving.

Көлік құралдарына салынатын салық меншікке салынатын салықтардың бірі. Сондықтан біз көлік салығын дамытудың негізгі бағыттарына тоқталайық.

Көлік құралдарына салынатын салықты меншік құқығында салық салу объектілері бар жеке тұлғалар және меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектілері бар заңды тұлғалар, олардың құрылымдық бөлімшелері төлеушілер болып табылады.

Салық салатын органға қарай көлік құралдарына салынатын салық жергілікті салықтарға жатады, салық сомасы жергілікті бюджетке түседі.

Салық салу объектісін бағалау дәрежесіне қарай көлік құралдарына салынатын салық нақты салықтарға жатады. Өйткені, бұл салық көлік құралдарының сыртқы белгісіне қарай, нақтылығы табыстың түсуі есептелместен салынады.

Объектінің экономикалық белгісіне қарай көлік құралдарына салынатын салық табыс салығына жатады.

Қазақстанның міндеті отандық көлік-коммуникация кешенінің бәсекелестік қабілетін және аумағымыз арқылы өтетін сауда легінің ұлғайтылуын қамтамасыз етуде жатыр. Ол үшін ұзақ мерзімдік стратегиялар қабылдануда.

Стратегияның мақсаты экономика мен халықтың көлік қызметіне қажеттіліктерін толық көлемде қанағаттандыруға қабілетті көлік-коммуникация кешенін озыңқы дамыту болып табылады.

Стратегияның миссиясы мемлекеттің міндеттерін, елдің транзиттік мүмкіндіктерін тиімді іске асыруға және көлік шығындарын азайтуға ықпал ететін барынша жетілдірілген көлік жүйесін құру.

Қойылған мақсатты негізгі ала отырып, мемлекеттің ұзақ мерзімді әлеуметтік – экономикалық және геосаяси басымдылықтарына сәйкес көлік жүйесін дамытудың стратегиялық міндеттері мыналар болып табылады:

- көлік инфрақұрылымын дамытудың деңгейін, отандық тасымалдаушылардың көліктік қызметтердің сыртқы нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін, сондай – ақ транзиттік әлеуетті пайдалану тиімділігін арттыру жолымен Қазақстанның көлік жүйесінің әлемдік көлік жүйесіне кірігуі;

- сыртпен кіріктірілген бірыңғай көлік кеңістігін қалыптастыру және Шығыс – Батыс және Солтүстік – Оңтүстік бағыттары бойынша бағдарлар мен тораптарды байланыстыратын негізгі көлік магистралдарының меридиандық және ендік тартымдылығы мен транзиттік әлеуетін өсіру.

Көлік инфрақұрылымының кейбір техникалық көрсеткіштерінің халықаралық стандарттармен және Қазақстанның қазіргі сауда серіктестерінің жүйелерімен сәйкес келмеуі өңірлік кірігу мен сауда - көлік байланыстарын дамыту жолындағы елеулі кедергі болып табылады.

Елді мекендердің тұрақты қатынаспен қамтамасыз етілуі 69,3%-ды құрайды. Өз дамуының қазіргі кезеңінде республиканың көлік кешені негізгі құралдарының

қанағаттанғысыз жай -күйімен, тозған және жеткіліксіз дамыған инфрақұрылымы және технологияларымен сипатталады [1].

Мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіру, көліктің транзиттік әлеуетін арттыру мен тиімді іске асыру және қазіргі заманғы технологияларды пайдалану жолымен көлік процестерінің барынша тиімділігіне қол жеткізу және ішкі, транзиттік және экспорттық – импорттық қатынастағы түпкі өнім құнындағы көлік құрамдасының үлесін төмендету:

- өңірлік және халықаралық ұйымдар шеңберінде ұлттық көлік заңнамасын халықаралық заңнама нормалары талаптарымен үйлесімді ету;

- ұлттық көлік заңнамасын бекіту;

- бірыңғай экономикалық кеңістікті нығайту және өңіраралық байланыстарды дамыту, сондай – ақ көлік инфрақұрылымын дамыту мен тиімді пайдалану арқылы әлеуметтік тұрлаулыққа кепілдік беретін деңгейде көлікке қол жетімділікті қамтамасыз ету;

- инновациялық технология және инфрақұрылымды кластерлік дамыту есебінен Қазақстанның көлік жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру;

- көлік процестерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, көліктегі оқиғалар саны мен ауырлығын азайту;

- халықаралық нормаларға сәйкес келетін экологиялық стандарттарды белгілеуде және олардың орындалуын бақылауды жүзеге асыруда мақсатты мемлекеттік саясат жүргізу арқылы экологиялық қауіпсіздікті және энергетикалық ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету;

- көлік секторында қолайлы инвестициялық ахуал қалыптастыру.

Көліктің инфрақұрылым секторындағы негізгі міндеттер Қазақстанның көлік салығын жүйеге ықпалдастыру, көліктің саланы мемлекет экономикасының өсуіне сәйкес дамыту, көліктің дәліздердің ендік-меридиандық жүйесін қалыптастыру, инфрақұрылымды кластерлік дамыту есебінен Қазақстанның көліктік жүйесінің бәсекеге қабілетін арттыру болып табылады.

Осы саладағы көрсетілген міндеттерді іске асырудың негізгі бағыттарына көлік құралдарына салынатын салықты дамытуды, транзиттік әлеуетті пайдаланудың тиімділігін арттыруды, мемлекеттік реттеу жүйесін жетілдіруді, ғылыми-инновациялық дамуды және кадрлық әлеуетті қалыптастыруды, салаға жеке инвестицияларды тарту жөніндегі пәрменді тетіктерді тұжырымдауды, оның ішінде мемлекеттік- жеке серіктестік тетігін енгізуді, көліктік қызметтер нарығын дамытуды жатқызуға болады.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының алдында ең алдымен, болашақта әлемнің дамыған елдерінің үздік инфрақұрылымдарымен бәсекелесуге қабілетті дербес, тәуелсіз және тиімді коммуникациялық қызмет көрсету жүйесін құру міндеті тұр.

Қазақстан көлік коммуникация салаларының қазіргі жай-күйі басқа елдермен салыстырғанда, өз желілерінің жетерліктей тығыздығына қарамастан, елеулі экономикалық проблемаға айналып отыр. Сонымен ұзақ мерзімді басым мақсаттар мен оларды іске асыру стратегияларының жеті басымдықтарының ішіндегі бір басымдығы ол инфрақұрылым.

Әсіресе көлік және коммуникация осы шешуші секторларды ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға, саяси тұрақтылықпен экономикалық өрлеуге жәрдемдесетіндей етіп дамыту.

Ұзақ мерзімді басымдықтар мемлекетпен біздің азаматтарымыздың күш жігерін жұмылдыру үшін қызмет етуге, еліміздің бюджеті мен кадр саясатын қалыптастыру кезінде өлшемдер негізіне алынуға тиіс.

Көліктің жай – күйі мен дамуы Қазақстан Республикасы үшін ерекше маңызға ие.

Еуропа мен Азияның тоғысында орналасқан Қазақстан Азия елдеріне Ресей және Еуропамен географиялық жағынан баламасыз жер үсті көлік байланысын ұсына отырып, айтарлықтай транзиттік әлеуетке ие. Елімізде автомобиль жолдарын салу сияқты басым инвестициялық жобалар іске асырылуда.

Өткізу қабілетінің жеткіліксіздігі және техникалық стандарттарға сәйкес келмеу себептер Қазақстанның тораптық әуежайлары авиациялық техника түрлері бойынша

шектеулер енгізумен қатар, өздері қабылдайтын және жөнелтетін әуе кемелерінің санын амалсыздан қысқартады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Каспий өңірінде ұсынылатын қызметтері әлемдік сапа мен технология стандарттарына сәйкес келетін бір ғана Ақтау халықаралық теңіз сауда портымен танылып отыр.

Сонымен бірге, елдің батыс өңірінде өндіруші өнеркәсібін одан әрі дамыту 2015 жылға қарай мұнай өндіру деңгейін жылына 140 млн. тоннаға дейін жеткізуге мүмкіндік береді, бұл Ақтау теңіз порты арқылы мұнай тасымалдауды жылына 20 млн. тонна көлемінде ұлғайтуға жеткізеді [2].

Порттың өндірістік қуаттарының инфрақұрылымын орта мерзімді перспективаның өзінде тиісті деңгейге дейін кеңейту, сондай – ақ порттарда да мұнай терминалдарын салу мен теңіз операцияларын қолдау базаларын құру қажеттілігі осыған байланысты.

Қазақстанның көлік кешені үшін техникалық құралдар импортының деңгейі жоғары, ол жекелеген салалар бойынша 90%-дан астам құрайды. Осыған байланысты көлік кешені үшін жылжымалы құрамды, жабдықтар мен қосалқы бөлшектерді жөндеу мен шығару жөнінде отандық өндірісті қалыптастыру және дамыту қажет.

Көлік саласындағы ғылыми әлеуетті дамытуға бөлінетін қаражат деңгейі жеткіліксіз: сараптамалық бағалаулар бойынша ол басқа дамыған елдердегі 2-2,5%-ға қарағанда көлік кірісінің 0,1%-дан азын құрайды.

Барлық көлік кешені секторларының қызметі транзиттік тасымалдарға арналған тарифтер реттелуінің барабар еместігімен сипатталады. Транзиттік тасымалдар бойынша көліктік қызметтер көрсететін монополист кәсіпорындар қатаң халықаралық бәсекелестік жағдайында жұмыс жасайды, бұл транзиттік тариф саясатын қалыптастыруда жоғары икемділікті талап етеді.

Қолданылып жүрген нормативтік техникалық стандарттар халықаралық стандарттарға сәйкес келмейді және үйлестіруді қажет етеді. Көлік секторының қызметін реттейтін заңнама нормалары көлік саласындағы халықаралық құқық нормаларының негізгі ережелерін ескеруі тиіс.

Көлікті қаржыландырудың ЖІӨ-нің шамамен 1,5%-ын құрайтын ағымдағы деңгейі аумақтық сипаттамалары ұқсас елдерге қарағанда көп төмен. Қарқынды дамып келе жатқан елдер көлік кешеніне ЖІӨ-нің 4 - 7%-н дейін бөледі.

Көлікті дамытудағы проблемалар инфрақұрылымдық шектеулерді көбейтеді, әлеуметтік даму мен бірыңғай экономикалық кеңістікті қалыптастырудың деңгейін төмендетеді. Оларды тездетіп шешу, ұлттық экономиканың орнықты және сапалы өсу сатысына ауысуы жағдайында ерекше маңыз алады.

ЖІӨ-нің жылдық өсу қарқынын 8,8 – 9,2% деңгейінде сақтауды болжау және өңдеуші өнеркәсіпте орташа жылдық өсу қарқынын 8 – 8,4 %-ға жеткізе отырып, Қазақстанның экономикалық даму перспективалары көлік жүйесіне, елдің ішіндегі өнеркәсіптік және экономикалық процестерде және оның экспорттық – импорттық және транзиттік тұрғыдан шешуші рөл атқаратын көліктің темір жол және автомобиль түрлерінің инфрақұрылымына түсетін жүктеменің артуына әкеп соқтырады.

Көлік кешені инфрақұрылымы мен негізгі құралдарының жай – күйі мемлекет пен жеке меншік сектор тарапынан көлемді инвестицияларды талап етеді. Бәсекелестік нарықты дамыту үшін инвестициялар салу мен қолайлы жағдайлар жасау арқылы инфрақұрылымды қалпына келтіруге және жылжымалы құрамды жаңалауға болады [3].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мельников В.Д Государственное финансовое регулирования экономики среднеазиатских республик // Вестник КазНУ 2009.– №5.– 19 – 22 бб.
2. Қазақстан Республикасының статистикалық Агенттігінің мәліметтері– Алматы. – 2010. – 11 б.

3. Идрисова Е.К. Қазақстандағы көлік саласы кешенін дамыту // ҚазҰУ хабаршысы. – 2009. – №3. – 17 – 20 бб.

ӨОҚ 338.4

Г.Б. Тулешова, Қ.С. Биготанов

I.Жансугуров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ-сы
Kaisar-bek@mail.ru

КЛАСТЕР – ЭКОНОМИКАНЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТИМДІ ЖҮЙЕСІ РЕТІНДЕ

В статье рассмотрены суть и содержание кластера, актуальность и особенности организации производства и развитие экономики путем кластеризации.

The paper considers the nature and content of the cluster, the relevance and features of the organization of production and economic development through clustering.

Ағылшын тілінде «cluster» сөзінің көптеген мағынасы бар, бірақ олардың бәрінің жалпы сипаттамасы қандай да бір функцияны орындау мен нақты бір мақсатқа жету үшін жекелеген элементтерді біріктіру болып табылады. Осы мағына бұл түсініктің экономикалық мазмұнына да жатқызылады.

«Кластер» түсінігі экономикада жаңа болып саналады. Кластерлік даму жайлы пікір-таластар алғаш рет 1990 жылы әйгілі американдық экономист, әлемнің әртүрлі елдерінің 100-ден аса саласын зерттеген Майкл Портердің «Ұлттық бәсекелестік артықшылықтары» атты кітабында жазылған. Оның пікірі бойынша кластер – нақты бір салада қызмет ететін және өзара бір-бірін толықтыратын географиялық көршілес орналасқан өзара байланысты компаниялар (жабдықтаушылар, өндірушілер және басқалары) және олармен байланысты ұйымдар (білім беру ұйымдары, мемлекеттік басқару ұйымдары, инфрақұрылымық компаниялар) тобы. Бірінен бірі жақын орналасқан компаниялар оларға өздерінің түпкілікті тұтынушылары үшін бір бірінен оқшау компанияларға қарағанда анағұрлым жоғары құн жасауға мүмкіндік беретін ілеспе экономикалық әсерден ұтады. М.Портер елдің бәсекеге қабілеттілігін жеке фирмалардың бәсекеге қабілеттілігімен емес, ішкі ресурстарды тиімді қолдануға бейімделетін әртүрлі саладағы фирмаларды біріктіретін кластер арқылы қарастыру керек деп санайды. Яғни, Портердің негізгі тезисі перспективті бәсекелестік артықшылықтар ішкі нарықта қалыптасады деген қорытындыға әкеледі. Кластердің географиялық масштабы бір қаладан немесе аймақтық- әкімшілік бірліктен бір ел немесе тіпті бірнеше көршілес елге дейін өзгеруі мүмкін.

Кластерлер қызмет тиімділігін, еңбек өнімділігін арттыру, инновацияларды ынталандыру мен жаңа кәсіпорындардың құрылуына жағдай жасау үшін қандай да бір аймақтың, жекелеген аудандардың, тіпті әртүрлі елдердің кәсіпорындары мен мекемелерін біріктіре алады. Кластерлер кәсіпорындарға бизнесті жүргізудің шарттары мен нарықтағы сұраныстың өзгеруіне неғұрлым икемді болуына мүмкіндік береді. Осылайша, кластер өмірге қабілетті, өзін жеткілікті түрде қамтамасыз ете алатын, сәтті түрде дамушы ұйымды білдіреді.

Кластерге тән негізгі ерекшеліктер:

- жаңа кластерлік технологиялар негізінде фирмалар, ғылыми мекемелер, жергілікті және аймақтық билік органдарының интеграциясы мен ынтымақтастығы;
- ортақ мақсаттар мен мүдделер;
- бәсекелестіктегі күресте жаңа мүмкіндіктерді бере алатын өндіріс, өнімді өткізу, инвестицияларды қаржыландыруды ұйымдастыру мен басқарудағы инновациялар мен жаңа технологиялар;

- ақпараттың толықтығы мен ашықтығы, қол жеткізе алушылығы, кластердің барлық қатысушылары үшін мәліметтер мен білім алмасу; мәліметтер базасын құру мен жабдықтау, өткізу нарықтарына, жұмыс күші нарығы мен ноу-хау нарығына Интернет арқылы қол жеткізе алу;
- ортақ мақсаттарға жетуде кластердегі барлық субъектілердің кооперациясы мен ынтымақтастығы;
- нарық қажеттіліктеріне, тұтынушылардың өсіп келе жатқан сұранысын қанағаттандыруға бағыт ұстаушылық;
- кластерге тиесілі шағын, орта кәсіпорындарды қолдау мен дамыту.

Кластердің өмірлік циклі бірнеше сатыдан өтеді. Бірінші сатысы – негіздің болуы, алғышарттар, яғни аймақта компаниялар мен басқа да әрекет етуші тұлғалардың болуы. Одан кейін кластердің пайда болуы орын алады, бұл кезде агломерация қатысушылары негізгі қызмет жанында кооперациялануды және өздерінің байланыстары арқылы ортақ мүмкіндіктерді жүзеге асыруды бастайды. Кластер өзінің дамуын бастағанда сол аймақтағы немесе байланысты қызметтің жаңа қатысушылары пайда болады және тартылады, жаңа байланыстар осы жаңа әрекет етуші тұлғалар арасында туындайды. Кластердің есеюі әрекет етуші тұлғалар қандай да бір критикалық массасына жеткенде басталады. Ол өз байланыстарын шекарасынан тыс жерлерде, басқа кластерлермен, қызмет бағыттарымен, аймақтармен дамытады. Бұл кезде кластер ішінде жаңа фирмалар мен жаңа бағыттарды құру динамикасы басталады. Осылайша біртіндеп өзгеру келеді – уақыт өте келе нарықтар, технологиялар мен үрдістер кластерлер сияқты өзгереді.

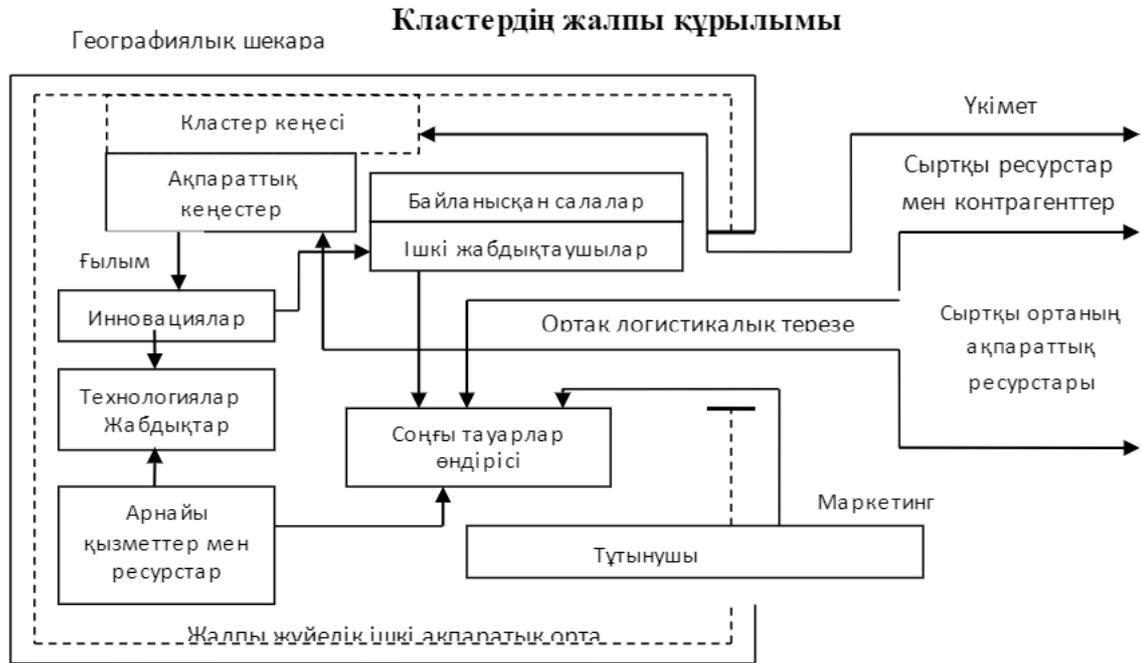
Кластерге өмір сүру, өмір сүруге қабілетті болу, тоқырау мен құлдырауды болдырмау үшін инновацияларды өндіріп, өзгерулерге икемделу керек. Ол бір немесе оның қызметі аясында жинақталатын бірнеше кластер формасын таңдай алады немесе өнімдер мен қызметтер жеткізілетін жолдарды өзгерте алады.

Жіктелу бәсекелестік пен инновацияны күшейте алса да, ол тоқырау мен құлдырауға әкелетін тәуекелдер мен қақпандардан сақтандырылмаған. Кластеризацияның келесідей су асты тастарын бөліп көрсетуге болады. Бұл осал жерінің болуы, өйткені мамандану аймақтың шектеулігіне әкеле алады, ал технологиялық үзіліс кластердің қандай да бір артықшылықтарын бұза алады. Өз кезегінде қалыптасқан қатаң құрылымдар бағыттың мүлдем өзгеруін кешіктіруге немесе қажетті қайта құруға бөгет жасауға тәуекел жасайды, бұл көбіне жүргізілетін саясаттың икемсіздігінен болады. Бәсекелестік қысымның төмендеуінен корпорация көмегімен инновациялардың итермелеуші күштері қысқарады. Нәтижесінде жеткіліксіз синдромы болуы мүмкін, бұл кезде өткен жетістіктерге үйренген кластер енді өзгеруші тенденцияларды көріп білуге жағдайы болмайды.

Кластердің жалпы құрылымы күрделі болып келеді (сурет 1). Ол географиялық, сол сияқты сыртқы ортамен байланысқан бірегей ішкі ақпараттық орта шеңберінде де біріккен. Кластер кеңесі аймақтық басқаруды қамтиды және бизнес бойынша үкімет кеңесімен байланысқан. Оның міндеті тек қана аналитикалық болып табылады. Кластер құрылымындағы бастысы – құн құруда инновацияның бүкіл тармаққа таралуы және сыртқы ортамен әрекеттесуде ортақ логистикалық терезе. Бұндай құрылым трансакциялық шығындарды минимизациялауға мүмкіндік береді.

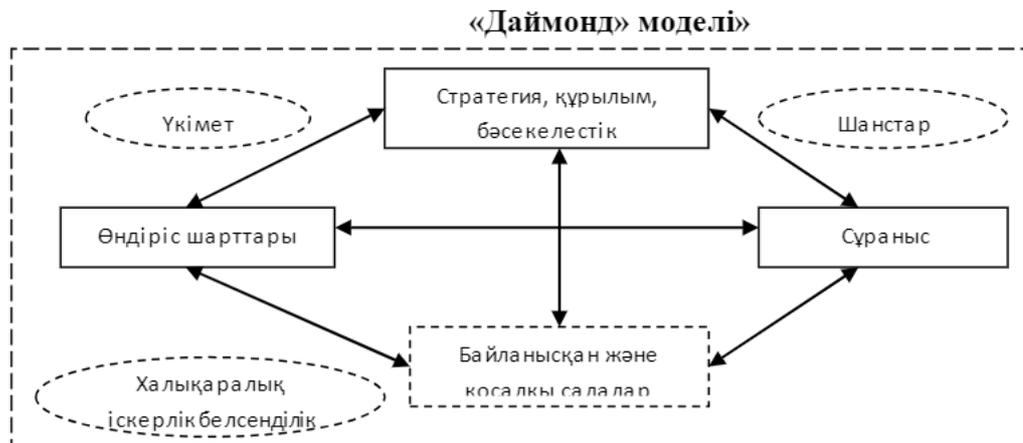
Кластердің қызмет етуінің негізінде Портердің ромбі жатыр, басқаша оны «Даймонд моделі» деп атайды (сурет 2). Ромбта қарастырылған өзара әрекеттесулердің кешені қажеттілік пен оған негізделетін кластердің бәсекеге қабілеттігін анықтайды.

Өндіріс шарттары табиғи және адам ресурстарын, капитал, физикалық, әкімшілік және ғылыми-техникалық инфрақұрылым ресурстарының сәтті сәйкестендірілуі есебінен туындайды. Бұл жағдайлар мамандану мен сапа факторларының негізі ретінде болады.

Сурет 1

Байланысқан және қосалқы салалар құрамдас бөлшектер мен технологиялық жабдықтар бағытында инновацияларды енгізуді қамтамасыз етеді, бұл оларды неғұрлым бәсекеге қабілетті етеді. Мысалы, төменгі Манхэттеннің мультимедиялық кластері өзара байланысты салаларда қызмет ететін және бір-бірін қамтамасыз ететін баспасөз ісі, радио мен видео ақпарат сияқты фирмалардан тұрады. Кластердің бәсекеге қабілеттігі өсуі үшін талапшыл және ізденіш жергілікті тұтынушылардың бар болуы маңызды, оның талаптары басқа нарықтардағы сұраныстан ерте туындайды және жаңа тауарларға глобалді сұраныс үшін «байқау тасы» болып табылады. Ромб ортасындағы өзара әрекеттесулердің «кресті» (сурет 2) жергілікті әкімшілік және институционалдық орталар тарапынан қолдау көретін оның барлық құраушыларының өзара қажеттілігін көрсетеді. Осы айтылған әкімшілік және институционалдық орталар кластерлер стратегиясы мен құрылымының дамуына сәйкес үзіліссіз жетіліп отырады және оның құрылымына түрлі мүмкін нысандағы инвестицияларды ынталандырады. Кластерлерде бәсекелестік пен кооперацияның күрделі комбинациясы қалыптасады. Олар әртүрлі жазықтықтарда бола тұра бір-бірін толықтырып тұрады.

Сурет 2

Әлемдік нарықта кластерлер жүйе мен бәсекелестіктің бір агенті ретінде қатысады, бұл оларға тең жағдайда қатысуға және глобалды бәсекелестік тенденциясына төтеп беруге мүмкіндік береді. Корпоративті жолмен инновациялық саясат та жүзеге асырылады, бұл кезде трансакциялық шығындарды біршама төмендетуге жағдай туады.

Қазіргі кезде әлем жоғарғы қарқынмен дамып келе жатқанда біздің «өзіміздің машинамызды» құрастыратын уақыт жоқ, ең үздік технологиялар, әдістерді іріктеп алып, оларды біздің жағдайларымызға икемдеуіміз қажет. Өйткені бүкіл әлемдегі бизнес ұқсас ережелермен дамуда, сонымен ең үздік брендтер, бизнес пен экономикалар қалай да болса кластерлік сатыдан өткен.

Дамушы елдердің үкіметтері экономиканы кластеризациялау феноменіне 1990-жылдардан бастап ерекше көңіл бөлуде және ол өз кезегінде экономикалық саясаттың негізі болуда. Бұл үшін елдер мен аймақтар деңгейінде кластерлер ісі бойынша ақпараттық-талдау жұмыстарын жүргізетін, сонымен қатар сәйкес кластерлердің қажеттіліктерімен барлық деңгейлерде білім беру бағдарламаларын бақылайтын департаменттер (кеңестер, агенттіктер) құрылады.

Кластерлердің пайда болу себебтері ұлттық артықшылықтардың себепшілерімен тікелей байланысты және олардың жүйелік сипатының көрінісі болып табылады. Бір бәсекеге қабілетті сала өзара нығайтушы қатынастар процесінде екінші салалық бәсекеге қабілеттілігін жасауға көмектеседі. Мұндай сала көбінесе өзі тауарлар мен қызметтің аса талапшыл сатып алушысы болып келеді. Ондай саланың елде бар болуы жабдықтаушы саланың бәсекеге қабілеттілігінің өсуін анықтаушы маңызды факторлар болып табылады. Бәсекеге қабілетті жабдықтаушылар да елде бәсекеге қабілетті тұтынушы салалардың дамуына мүмкіндік туғызады. Олар екіншілерін технологиялармен қамтамасыз етеді, ортақ өндірістік факторлардың дамуын ынталандырады, жаңа өндірушілерді туындатады. Кластер қалыптасқан кезде оның құрамындағы барлық өндірістер бір-біріне өзара қолдау көрсете бастайды. Тиімділік, пайда баланстарының барлық бағыттары бойынша тарайды. Бір саладағы белсенді бәсекелестік кластердің басқа салаларына тарайды, соның арқасында қосылған күн тізбесін өсіре түседі.

Салалардың толып жатқан кластерлерінің болуы – ішкі бәсекелестер тобы бар жерде факторларды тудыру процесін тездетеді. Өзара байланысты салалар кластерінің барлық фирмалары маманданған, бірақ та біртектес технологияларға, ақпаратқа, инфрақұрылымға, адам ресурстарына инвестициялар жасайды, бұл өз кезегінде жаңа фирмалардың жаппай пайда болуына әкеліп соғады. Кластер тұтас алғанда ірі капитал жұмсауға және мамандануға мүмкіндік тудырады.

Кластерлер кәсіпорындар мен салалардың өнімділігін мыналардың нәтижесінде жоғарлатады: технологиялар, жабдықтар, ақпаратқа қол жеткізуді жақсартуы; бәсекелестіктің арқасында кластерлер ішінде неғұрлым тиімді мамандандыруды құруы; неғұрлым талапшыл тұтынушылардың пайда болуының нәтижесінде тауарлар мен қызметтер сапасын жақсартуы, т.б.

Кластерге ортақ технологиялық тізбекте байланысқан, яғни бір соңғы өнімді жасауда қызмет ететін кәсіпорындар бірігуі тиіс. Жалпы алғанда, соңғы өнімге қайсысы неғұрлым жақын болса, сол соғұрлым жоғары қосылған құнды алады және ол үшін соғұрлым тиімді болады. Алайда кластерлік жүйе тек қана соңғы өнім иелеріне ғана емес, сонымен бүкіл кластер қатысушыларына тиімді болу үшін арналған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Спанкулова Л.С. Проблемы развития кластерной экономики промышленности на региональном уровне// АльПари. - 2004. - №2-3. - с.91-95.
2. Тұрсымбаева М.Ж. Экономиканың шикізаттық құрылымын өзгертуде кластердің рөлі // АльПари, 2005, №4, 43-45б.
3. Сарин К. Помогу ли нам кластеры?// Мир Евразии. - 2005. - №6. - с.28-31.

4. Афанасьев М., Мясникова Л. Мировая конкуренция и кластеризация экономики // Вопросы экономики. - 2005. - №4.- с.79-82.
5. Байзақов С., Райхан Н. Қазақстан экономикасын кластерлер көтереді // Ақиқат. - 2005. -№1. - 15-22б.
6. Бельгибаева А. Кластер как инструмент повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции // Транзитная экономика. - 2006. - №4. - с.43-46.
7. Шалабекова А.Л. Применение кластеров в управлении экономикой // АльПари. - 2005. - №3. – с.55-58.
8. Темирбаев М. Успешные кластеры – пример общенационального согласия // Деловой мир. - 2005. -№1. – с.20-22.
9. Портер М. Конкуренция. – СПб.: Вильямс, 2002. – 495с.
10. Текенов У. А. Теоретические и практические аспекты формирования и развития кластерной системы в Казахстане// Казахстан-Спектр. -2006. -№1. – с.93-97.
11. Байзақов С., Калабаева А. О развитии экономической школы кластерного анализа в Казахстане// Экономика и статистика. - 2004. -№5. – с.11-18.

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

ӨОҚ 300.399

Е.Ш. Дүсіпов, С.А. Мухамадиева

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕР МОНИТОРИНГІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Мониторинг земель представляет собой систему базовых (исходных), оперативных, периодических наблюдений за качественным и количественным состоянием земельного фонда, проводимых в целях своевременного выявления происходящих изменений, их оценки, прогноза дальнейшего развития и выработки рекомендаций по предупреждению и устранению последствий негативных процессов.

Land monitoring is a system of basic, operational, periodic observations of the qualitative and quantitative condition of the land fund, held for purposes of timely detection of these changes, evaluation and prediction of further development and making recommendation for the prevention and elimination of consequences of negative processes.

Мемлекеттік жер кадастрын жүргізу үшін жер ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғауды, алынатын өнімдердің және тұрғындардың өмір сүруінің экологиялық қауіпсіздігін жоспарлау мен басқару саласындағы бірқатар проблемаларды шешу үшін мемлекеттік басқару органдарында, жер иелері мен пайдаланушыларда жерлер жағдайы туралы, оларда болып жатқан өзгерістер туралы, олардың әрі қарай дамуын болжау туралы толық және жан-жақты ақпараттар болуы қажет, басқаша айтқанда, нарықтық экономика талаптарын қанағаттандыратын жер мониторингі болуы керек.

Жер мониторингінің мазмұнын топырақ, агрохимиялық және геоботаникалық зерттеулер, стационарлық пункттердегі жүйелі түрдегі бақылаулар (стационарлық және жартылай стационарлық экологиялық аландар, полигондар, кескіндер), сызықтық және көлемдік түсірістер, іздестірулер басқа да материалдар құрайды.

Сонымен қатар, облыс жерінің басым бөлігі сапалы жоспарлы-картографиялық, топырақ және басқа да зерттеу материалдарымен, мониторинг мәліметтерімен камтамасыз етілмеген.

өңіралық жер инспекциялары атқарады. Былтырғы жылдың қорытындысы бойынша, жер инспекциялары көлемі 1,3 млн. га жерде 9 мыңнан аса пайдаланылмайтын жер учаскелерін анықтады. Сонымен қатар, көлемі 2,04 млн. га болатын 3,4 мың жер учаскелері иесіз учаскелер ретінде есепке қойылды.

Жерлерді тиімді пайдалану бойынша мемлекет тарапынан жүргізілетін іс-шаралардың келесі бір бағыты, ол жер иелерінің өздері бастамашы болатын іс-қимылдар.

Еліміздің заман талабына сай нарықтық экономикаға көшуіне байланысты, республикамыздағы ауылшаруашылық мақсаттағы жерлері негізінен мемлекеттік емес субъектілердің иелігіне көшкені аян. Осы себепті, ауылшаруашылық жерлерінің 98 пайызынан астамы 207 мың шаруа қожалықтары және 7,1 мың шаруашылық серіктестіктер, акционерлік қоғамдар мен ауылшаруашылық кооперативтерінің иелігінде. Сондықтан да, өз иеліктеріндегі жерлерді тиімді пайдалану мен оларды қорғау аталған субъектілердің басты мүддесі мен міндеті. Бұдан басқа, жерлерді тиімді пайдалану арқылы, осы салада еңбек өнімділігін арттырудың келесі бір бағыты – жерді пайдаланудың ғылыми негізделген жерге орналастыру жобаларын жасау. Жоба аясында жерді сапасы мен мақсатына орай орналастыру шаралары, ауыспалы егістерді қолдануды ұйымдастыру, жерді жел және су эрозиясынан қорғауға және топырақ құнарлылығын арттыруға негізделген жерді өндеудің технологиялық карталарын жасау, рынок сұранысына орай, жергілікті жерге бейімделген дақылдарының құрамын анықтау, тағы да басқа осы айтылған мәселеге қатысты кешенді жұмыстарды жүргізу. Осы себепті бұл шараларды жүргізу жер иелерінің олардың мүдделерімен қатар осы саладағы мемлекет саясатымен ұштасатын іс-шаралар десек қателеспейміз.

Жасалынатын жұмыстарды қорытындылай келіп келесідей ұсыныстар жасауға болады: басқа да табиғат қорғау іс-шаралары кешенінде жерді ұтымды пайдалану; жерге орналастыру жұмыстарын жүргізу; жер ресурстарын қорғауды қамтамасыз ету; мемлекеттік жер кадастры мен жер мониторингін жүргізу; жер мониторингі желісін дамыту және оның деректері негізінде келеңсіз процестерді жою жөнінде ұсыныстар әзірлеу; жерді ұтымды пайдалану жөніндегі іс-шараларды әзірлеу мен жүзеге асыру кезінде ландшафттық-экологиялық тұрғыдағы тәсілдерді іске асыру; жер ресурстарын басқару мен жер қатынастарын реттеу саласында ғылыми-әдістемелік құжаттармен қамтамасыз ету.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Алматы» энциклопедиясы «Қазақ энциклопедиясы» бас редакциясы, Алматы, 1996.
2. Қазақстан Республикасының «Жер Кодексі». – Астана 2003.
3. Қазақстан Республикасының жер қатынастарын реттеу жөніндегі нормативтік актілердің жинағы. – Астана: 2003.

ӨОҚ 349.4(574)

М.Ә. Елікбай

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті

ҚОРШАҒАН ОРТАҒА КЕЛТІРГЕН ЗИЯНДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САҚТАНДЫРУ АРҚЫЛЫ ӨТЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Статья посвящена правовой проблеме экологического страхования. Автором подробно анализируются виды экологического страхования, способы возмещения причиненного вреда (ущерб) нанесенного экологическими загрязнениями. Также отмечается, что наиболее действенным средством возмещения при возмещении вреда (ущерб) за экологические загрязнения выступает экологическое страхование. В то же время автор предлагает расширить понятие экологического страхования.

теориясына және категориялық жағдаятқа негізделеді. Бүгінгі таңдағы көпшілік ғылыми зерттеулерде функциональды-семантикалық өріске ғалым берген анықтамалар негізге алынады.

Ғалым З.К.Ахметжанова функциональды-семантикалық өрісті аспектуальділікке, компаративтілікке және посессивтілікке қатысты қарастырып, оны білдіретін грамматикалық және лексикалық құралдардың жиынтығын орыс және қазақ тілдерінің материалдарын салыстыра отырып көрсетеді [1,108-б].

Зерттеуші Б.Қапалбеков тұлғалық грамматикада морфологиялық және синтаксистік категориялар, ал жұмсалымды грамматикада функциональды-семантикалық өріс болатынына тоқталып өтеді [2, 75-76- б].

Кез-келген функциональды-семантикалық өріс белгілі бір грамматикалық категорияның шеңберіне сыймайтын құрылымдық-семантикалық тұтастық ретінде байқалады. Демек функциональды-семантикалық өріс аясы ішкі мазмұннан және соны беретін тілдік құралдардың бірлігінен тұрады. Тілдік құралдардың бірлігі дегеніміз – сол категорияны беруге жұмсалатын лексикалық және грамматикалық құралдар, өріс аясының ішкі мазмұнына белгілі бір семантикалық категория, модальділік, аспектуальділік болып табылады [3,11-б].

Тіл білімі үшін ұғымдық және тілдік болып бөлінетін категориялардың екі түрі маңызды болып саналады. Біріншісі дүние –болмыс пен ойлауға тән болып, дүниенің бірлігі мен ойлаудың заңдылықтары, ұғымдық таныммен байланысты болса, екіншісі тілге тән және тілдің формаларымен қамтамасыз етіледі. Қазіргі тіл білімі тілдік бірліктердің, формалардың тек тұрпатына ғана емес, сонымен қатар межесіне де (), олардың қызметтері мен функциналды категорияларына бағытталған [4,208-б].

Етіс категориясы етістік сөз табын баяндауыш дәрежесіне жеткізетін формалар ретінде және морфологияның объектісі ретінде қаралады. Бірақ осы морфологиялық тұлғалар сөйлем ішіндегі сөздер мен сөздерді байланыстырушы қызмет атқарып қана қоймайды, сол арқылы белгілі бір мағыналық қатынастарды жасауға негіз болады.

Етіс тұлғалары етістіктің грамматикалық тұлғалары және морфологиялық құрамы болып табылады. Салқынбай өз еңбегінде «етіс» терминін функциональды аспектіде зерделей отырып, аспектуальдық (етістіктің көрініс: аспект, тұрпат (сипат)), темпоральдық (шак), модальдық (райлық), жақтық тәрізді ұғымдардың қатарында қарастырады. Сонымен бірге етіс грамматикалық категория ретінде зерделене отырып, бұл термин қызметтік-семантикалық саланы көрсету үшін, етіс қатынастарын білдіретін әртүрлі деңгейдегі тілдік құралдар кешенін анықтау үшін қолданылады [4, 11].

Жалпы грамматикалық семантиканың қыр-сырын аша түсу қазіргі тілімі теориясының ең өзекті мәселесіне айналды. Тілдің функциональды-семантикалық қырларын аша отырып, тілдің ішкі жүйесін өзіне тән бірліктері негізінде саралайтын деңгей – ол грамматика.

Грамматика тілдік единицалардың арасындағы қатынастарды, сол қатынастарды білдіретін формаларды, олардың тілдегі жасалу тәсілдерін зерттейді. Осыған орай, тіл білімінде грамматикалық құрылым мынандай төрт негізгі ұғым арқылы талданады. Олар грамматикалық мағына, грамматикалық форма, грамматикалық категория және грамматикалық тәсілдер.

Грамматикалық мағына жеке сөздердің өзара байланысуы нәтижесінде туады. Сонымен бірге грамматикалық мағына бірнеше грамматикалық формалар арқылы берілуі мүмкін. Мұндай ортақ мағыналы формалардың жиынтығы грамматикалық категория деп аталады.

Б.Н.Головин грамматикалық мағыналар мен формалық көрсеткіштердің әрқайсысын жеке зерттеп қана қоймай, оларды тілдегі бірлігіне сәйкес зерттеу қажеттігін, өйткені, олардың «грамматикалық категория» деп аталуының өзі осындай тәжірибеге байланысты қалыптасқанын айтады [6.32].

Екі тілде де ырықсыз сөйлем коммуникативтік мақсатта қимыл объектісін ерекшелеп, мән беру мақсатында қолданылады.

Грамматиканы кең мағынада қарастыру тіл табиғатын кеңірек ашуға мүмкіндік береді. Ол жағдайда грамматика ауқымын тек морфология және синтаксиспен шектеп қана қоймай, оның аясын фонологиялық, лексикологиялық, фразеологиялық, сөзжасам деңгейлерімен кеңейтіп, жеке деңгейлік категориялардан гөрі ауқымды, белгілі бір семантикалық ұғымды барлық деңгейлердің тығыз қарым-қатынасы арқылы жүйелі түрде бере алатын жалпытідік категорияларды зерделейді [6.15-б].

Етістің актив және пассив формаларының ерекшеленіп жіктелуіне байланысты, етісті семантикалық категория ретінде талдаудың өзіндік ерекшелігі бар.

Семантикалық өріс тәрзді бірлестіктердің тілдік-жүйелік негіздері тілдің грамматикалық құрылымдары мен категория құбылысының өзегінде жатады.

Етіс ұғымының лексика-грамматикалық, лексика-семантикалық, ұғымдық және функционалды-семантикалық өріс ретінде қарастырылғанда ғана мәселе кең ауқымды сипат алады.

Сонымен етіс грамматиканың басқа салалары сияқты түрлі тұлғалық және мағыналық өзгерістерге түсетін, өзіне тән ерекшеліктері бар категория. Грамматиканың басқа салаларындай белгі бір тарихы дәуірде пайда болып, күні бүгін мағынасы және атқаратын қызметіне сай белгілі тұлғалық ерекшеліктерімен тілден орын алған грамматикалық категория. Оның пайда болуы және тұлғаланып қалыптасуы етістің тарихи даму процесімен тығыз байланысты. Сондықтан етіс проблемасын дұрыс шешу үшін, оны грамматиканың басқа тарауларымен, әсіресе, етістікпен байланыстыра қарауға тура келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ахметжанова З.К. Функционально-семантические поля русского и казахского языков. – Алматы, 1989. -108б.
2. Қапалбеков Б. Тұлғалық және жұмсалымдық бағыттағы зерттеулердің ерекшеліктері//Қазақ грамматикасының өзекті мәселелері. – Алматы: Арыс, 2006.75-76 б.
3. Қабылдина Л.М. Мөлшер, өлшем мағыналарының функционалды-семантикалық өрісі //ф.ғ.д.дәрежесін алу үшін жазылған диссертацияның авторефераты. Астана, 2007. -11 б.
4. Салқынбай А.Функционалды грамматика очерктер. –Алматы: Қазақ университеті, 2003. -31 б.
5. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. –Л.: Наука, 1983. -208 б.
6. Головин Б.Н. Заметки о грамматическом значении // Вопросы языкознания. 1962, № 2. -32 б.
7. Садуахасов Ж. Қазіргі қазақ тіліндегі етістіктің жақ категориясы. -Алматы. 1994.-3 б.
8. Әміров Р.С. Жай сөйлем синтаксисі. -Алматы, 1983.-164-б.
9. Рысалды Қ.Т. Сын дәрежесі: функционалды-коммуникативтік табиғаты // ф.ғ.д.дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. - Алматы, 2007. 15-б.

ФИЛОСОФИЯ, СОЦИОЛОГИЯ

УДК 2

А.К. Берикова

Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

О ПСЕВДОРЕЛИГИОЗНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Қазіргі замандағы дәстүрлі діндердің атқаратын қызметі жайлы. Терроризм мен экстремизмнің діни сенімді пайдалану туралы.

This article is devoted to the pseudoreligiousness. It is one of the factors of promoting terrorism and extremism

После распада СССР, в котором жестко контролировалась религиозная жизнь людей, в постсоветском обществе образовался духовный вакуум. Как известно, природа не любит пустоты, а общество является составной частью единого универсума, следовательно, образовавшийся пробел стал постепенно заполняться различными толками религиозного характера. Вначале никто не предполагал, что этот процесс примет столь угрожающий характер для самих же людей, в целом для всего общества. Многие не без гордости говорили, что молодежь обращается к религии, значит, это не потерянное подрастающее поколение. Никто не думал, что возврат к религии, к её высоким нравственным ценностям обернется трагедией для миллионов людей. Никто не предполагал, что за лживой набожностью скрывается злейший враг самого дорогого, что есть у человека – жизни. Терроризм и экстремизм, прикрываемые псевдорелигиозностью - вот самые злободневные проблемы сегодняшнего дня, последствия бездумного отношения к самому мощному средству манипулирования умами и сердцами простых людей.

Традиционные религии в силу строгих канонических положений, консерватизма внутренней структуры, косности, а порой непросвещенности самих священнослужителей не смогли быстро среагировать на сложившуюся ситуацию, чтобы стать ведущими в данном процессе, тем самым опередить бум псевдорелигиозного ренессанса. Недостаточная грамотность, неадаптивность в вопросах религии как служителей культа, так и в целом общества способствовали быстрому распространению ложных духовных ценностей, которые привели к бессмысленным жертвам в мирное время.

Начало нового тысячелетия характеризуется бурным процессом модернизации религии.

Сегодня основа традиционных верований, остается незыблемой, но в русле христианства, ислама, буддизма возникают неорелигиозные течения, которые создают свой собственный культ, вероучение, организацию, порой далекую от исходных.

Новые религиозные движения –это в основном молодежные движения, возникшие как в среде интеллектуальных слоев населения, так и в сфере недостаточно образованных масс. Известно, что псевдорелигиозные культы — это авторитарные организации, которые, прежде всего, интересуются не спасением души человека, а властью и деньгами. При этом они ловко прикрываются религиозными, культурными и другими гуманитарными и духовными целями. Последователи того или иного учения явно ведут работу деструктивной направленности, которая выражается в нагнетании социальной напряженности идеями о конце света, о спасении верующих, о гибели неверующих, о священной войне (джихад) и т.д. Некоторые псевдорелигиозные объединения интерпретируют и самостоятельно вносят в традиционные исламские и христианские положения свои теософские коррективы, при этом делая упор на эсхатологию и якобы богоизбранность их.

Религия всегда занимала и занимает важное место в жизни человека и в истории мировых цивилизаций. В современном процессе глобализации религия берет на себя функцию института, который должен сохранять нравственность и мораль всего общества. Казахстан в последние годы обрел неформальный статус мирового центра межэтнического и межконфессионального согласия, где живут в мире представители разных конфессий и этносов. Конфессии в стране можно разделить на традиционные и новые религии. Традиционными для нашего общества являются ислам и православие, которые представляют подавляющее большинство верующих.

Развивая традиционные религии, мы имеем возможность укрепить и возродить нормы и ценности, присущие нашему народу. Ведь именно в учениях традиционных религий вопросам нравственности личности и морали общества отводится важная роль. В большинстве случаев нетрадиционные религиозные объединения, которые в нашей стране появились после получения республикой суверенитета, преследуют коммерческую цель, попытки прорыва к власти или ведут шпионскую деятельность. Амбиции таких организаций затмевают духовное обогащение верующих. Людей здесь расценивают как средство для достижения целей организаций и их лидеров. В конечном итоге вовлеченный в секту человек деградирует морально, отторгается от общества. Для этих людей нормой жизни становятся отчуждение в крайней форме (отказ от родителей, родственников, самого себя), религиозный культ (к примеру, затворничество, ношение женщинами и девушками хиджаба, мужчинами и молодыми парнями отращивание бородок и т.д.), вхождение в транс, терроризм и т.д. Нередки и попытки суицида.

Традиционные же религии, как оплот стабильности и сильной веры (имана), играют большую роль в формировании нравственности нашего общества, выполняют функцию по сохранению самобытности и традиций нашего народа. В условиях информационного прогресса, широкого доступа к интернету, кабельного телевидения и сотовой связи молодежь, к сожалению, теряет духовную часть личностного развития, ценности предыдущих поколений. Развитие же ислама и христианства способствует возрождению традиционных ценностей, таких, как гуманизм, милосердие, человечность, доброта, культура, национальное самосознание.

На сегодня количество мусульманских религиозных объединений в стране составляет 1313, действуют более 5 тысяч мечетей. По данным Духовного управления мусульман, в республике насчитывается около 11 миллионов мусульман, представляющих 24 национальности.

Слово ислам в арабском языке означает покорность. Все ценности ислама направлены на развитие ровных межконфессиональных отношений между людьми различных национальностей, проживающих в нашей республике. Ислам может мирно сосуществовать и взаимодействовать с различными религиями. Казахам всегда были чужды политизация религии, противостояние светской власти и религиозной элиты, нетерпимость к иноверцам, религиозный фанатизм или ценности теократического государства.

Казахи исповедуют ислам уже более тысячи лет. Одной из мировых религий, позднее оказавшей воздействие на духовный код казахского народа, был ислам. Он покорило сердца кочевников Сары-Арки, поскольку ислам, как отмечал М. Вебер, религия покоряющего мир воина, поэтому вера в судьбу, рок составляет характерную черту кочевых народов.

Во второй половине X века нашей эры тюркоязычные, протоказахские племена сделали свой исторический выбор, массово обращаясь в новую веру. С этого времени Казахстан стал считаться периферией исламской цивилизации. Приобщение к мусульманской культуре дало мощный толчок развитию науки и культуры в Казахстане. Став духовным ядром традиций, ислам дал казахскому народу науку, просвещение, этику, идеологию.

Умеренность ислама устанавливает равновесие между милосердием и справедливостью. Милосердие — основа ислама, а справедливость — его глава. Милосердие следует проявлять не тогда, когда ты слаб (и тебе ничего другого не остается), а справедливости нужно добиваться не только тогда, когда ущемлены твои права. Умеренность ислама устанавливает равновесие между миром и войной. Мир — это суть ислама.

Целью ислама является формирование добродетельной личности, здоровой семьи и гармоничного общества. Испокон веков духовными ценностями в исламе были искренняя набожность, смирение и желание служить Богу. Истинное богослужение не обязательно проявляется в ритуалах, самое главное в данной религии — сочетание всех умственных, душевных и духовных качеств человека. Истинный мусульманин должен творить добро, проявлять милосердие и справедливость.

Сегодня, как уже отмечалось, молодежь все больше вовлекается в различные культы, неформальные молодежные объединения, субкультурные движения, зачастую экстремистского толка. Современный экстремизм особо проявил себя в связи с кризисом морали и нравственности, культурных и духовных ценностей в обществе. Экстремизм, прикрываемый псевдорелигиозностью, осуществляет подмену истинных ценностей и представлений о добре и зле ложными, выступая с идеей спасения человека так называемым улучшением жизни. Экстремизм — это крайняя степень приверженности человека к каким-либо верованиям или идеям, вызывающим неприятие иных убеждений, верований, обычаев и ценностей. Социальная опасность экстремизма заключается в том, что ее идеология является типичной формой заблуждения, обмана и самообмана. Здесь происходит подмена истинных общечеловеческих ценностей узколокальными мифологическими ценностями с целью широкого использования людей в политических и других социальных играх.

Причины роста экстремизма в современном обществе в значительной степени связаны со снижением уровня морального сознания молодежи, ухудшением качества образования. Обнищание нравственных и духовных ценностей — благодатная почва для зарождения новых молодежных экстремистских объединений. В немалой степени этому способствуют также агрессия, грубость, насилие, жестокость, хулиганство, преступность на религиозной, национальной либо политической почве. Противостояние всему этому — задача не только правоохранительных органов, но и образовательных заведений всех уровней, государственных структур, призванных обеспечивать интеллектуальное и нравственное развитие личности, гарантировать демократические права, снижать риски, вызванные социальными потрясениями и политическими реформами.

Для предотвращения деятельности таких организаций необходимо повышать религиозную грамотность населения, решать экономические и социальные проблемы граждан, привлекать представителей традиционных религий, авторитет которых может помочь в борьбе с деятельностью подобных деструктивных сект.

Широкая сеть учебных заведений, организация курсов по изучению ислама, арабского языка позволят достойно противостоять и вывести на чистую воду различных шарлатанов от религии, всевозможных псевдоученых, нечестных миссионеров и других авантюристов, которые прибывают в страну и пытаются обманом путем сбить честных людей с правильного пути. В этом противостоянии веры и представителей различных течений большую роль играют устойчивые нравственно-моральные качества людей, стойкость их духа и сильная вера. Нужно помнить, что религия никогда не была средством и мотивом для завоевания, а всегда была и остается средством и мотивом для счастливой и полноценной жизни человечества. В трудные для народа времена именно религия выступала спланивающей всех духовной силой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джамеков Н. Экстремизм и терроризм: новые вызовы // «Огни Мангистау», 27 сентября 2011г.
2. [http://ogni.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=4951&Itemid=2,](http://ogni.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=4951&Itemid=2)

БИОЛОГИЯ, ХИМИЯ, ГЕОГРАФИЯ

ӘОҚ 615.98.578.832

С.С. Багашева, Ж.Ж. Жақыпова

*І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ-сы
№2 Қабанбай орта мектебі, мектеп жасына дейінгі шағын орталығы бар мемлекеттік
мекемесі*

ТҰМАУ ВИРУСЫ

В работе рассмотрены исследования по распространению вируса гриппа среди населения города Талдықорған. Во всем мире на сегодняшний день среди инфекционных болезней вирус гриппа и острая респираторная вирусная инфекция занимают 95%. Вирус гриппа очень быстро распространяется. Одновременно могут заболеть все население, даже весь мир. В городе Талдықорған среди населения в 2009-2010 годы было проведено исследование распространения вируса гриппа. Среди вирусов самыми опасными для человека являются Н1, Н2, Н3 и N1, N2. В Казахстане заболевание гриппом широко распространено: по статистике мирового здравоохранения 537 248 человек болеют этими болезнями, 6972 человека погибли. Для борьбы с распространением данного заболевания министерство здравоохранения предпринимают необходимые меры.

In degree work looked studies in amongst populations of the spreading virus influenza in city Taldykorgan. All over the world for present – day in amongst infectious diseases virus influenza and quipping respirations viral infection occupy 95% - ov.The Virus of influenza by leaps and bounds spreads.One temporarily can ill all population,even whole world.In city Taldykorgan in amongst populations in 2009-2010 was a study of the spreading virus influenza.

To amongst virus the most dangerous for person are N1,N2, N3 and N1,N2. In Kasakstan diseases by influenza plenty of. On statistics world medizine 537248 persons are ill these disease, 6972 persons perished. To did not spread the virus of influenza, ministry medicine undertakes the necessary measures.

Вирустық инфекция денсаулық сақтауда практикалық жағынан маңызды мәселе болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан бойынша тұмаумен сырқаттанушылар саны өте көп. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ресми деректері бойынша әлемде 537 248 адам осы індетпен ауырып, 6972 адам көз жұмған. Тұмау індеті күн сайын жаңа елдерде тіркеліп, таралу кеңістігін аша түсуде. Тұмау – адам жынысы мен жасына тәуелсіз оның ағзасына зақым әкелетін вирустық инфекция. Тұмау – қатты токсикозбен, ринит түріндегі құбылыстармен, мұрынның бітелуімен және тыныс алу жолдарының зақымдалуы мен жөтелмен ерекшеленетін - аурудың қатты түрі. Тұмау вирусы өте оңай таралады. Инфекцияның ең кең таралған жұғу жолы - ауа-тамшы жолы. Ауру немесе вирусы бар адамның жөтелуі, түшкүруі, сөйлесуі барысында оның ауыз-мұрын қуысынан ауру тудыратын микрофлорасы, соның ішінде, тұмау вирустары бар сілекей, шырыш, қақырықтың кішкентай бөлшектері пашырайды. Тұмаудың инкубациялық кезеңі, әдетте, 2-5 күнге созылады. Кейін ауыр клиникалық шығу кезеңі басталады. Аурудың ауыр өтуі денсаулықтың жалпы жағдайына, жас мөлшеріне және бұрын вирустың сол түрінің жұққаны- жұқпағанына байланысты болып табылады. Тұмау вирусы жыл сайын клетканың құрылымын өзгертіп, қайталанып отыратын жалғыз жұқпалы ауру болып саналады[1].

Вирустар дүниесі өздерінің құрылымына, көлеміне, пішініне және химиялық құрамына сәйкес әр түрлі болады. Morphé – грек тілінен алынған пішін, бейне, түрі деген сөз.

Вирустардың мынандай түрлері бар: Икосаэдралық (икосаэдр - 20 қырлы көпбұрыш), немесе куб сияқты. Мал мен адамның жұқпалы ауруын тарататын вирустардың негізгі көпшілігінің түрі осындай болады (олар – реовирустар, пикорнавирустар, аденовирустар т.б.). Вирустардың таяқша немесе цилиндр тәрізді түрлері (оларға рабдовирустар, өсімдік вирустары жатады). Сферикалық немесе дөңгелек шар тәрізді түрлері (оларға парамиксовирустар, ортомиксовирустар, ретровирустар т.б. жатады). Сперматозойдка ұқсас түрлері- олар бактериофагтар (бактериялардың вирустары). Жіп тәрізді оралған түрлері кейбір бактериофагтарда кездеседі. Сопақша түрлері кейбір өсімдіктер вирустарында кездеседі. Вирустардың мөлшері де әр түрлі болады. Соған байланысты бірнеше топқа бөлінеді. Өте ұсақ вирустар: олардың мөлшері 20-50 нм (парвовирустар, пикорнавирустар). Үлкендігі орташа вирустар: мөлшері 50-150 нм (тогавирустар, ортомиксовирустар, ретровирустар, аденовирустар). Ірі вирустар: олардың мөлшері майда бактерияларға жетіп қалады (поксивирустар) [2].

Ортомиксовирустар тұқымдастығы

Orthomyxoviridae – ортомиксовирустар (лат.-ortho дұрыс, пуха-сілекей деген сөздерінен) тұқымдасына тұмау ауруының вирустары жатады. Бұл тұқымдастың вирустары тыныс жолдарының кілегейлі қабығында өсіп жетіледі. Вирустар клетканың ядросында және цитоплазмасында көбейеді. Тұмау вирустары дөңгелек немесе сопақша болып келеді, диаметрі 80-100нм. Геномы бір жіпшелі РНҚ-дан тұрады, нуклеокапсиді-спираль тәріздес рибонуклеопротеидтен тұрады, сырты көмірсутегінің қабықпен қапталған. Белоктары жеті полипептидтен тұрады, оның төртеуі нуклеокапсидпен, үшеуі сыртқы қабығымен байланысты. Тұмау вирусы қабығының құрамы гемагглютинин және нейраминидаза кіреді. Вирус РНҚ- полимераза ферментін түзеді. Липидтермен көмірсулар вирус белогымен, ал оның синтезделуі және спецификалық клетка геномына байланысты. Тұмау вирусы ауа-тамшы жолдары арқылы түшкіргенде, жөтелгенде, сөйлегенде беріледі. Тұмау өте тез тарағыш. Белгілі уақыт аралығында эпидемия және пандемияға айналады. Адам организміне ауыз- мұрын қуысы арқылы еніп, жоғарғы тыныс жолдарының шырышты қабығының эпитемалды клеткасына енеді. Ауру дамыған кезде организмде улану (интоксикация) пайда болады. Ол вирустық және улы белоктардың қанға өту салдарынан жүреді. Зақымданған эпитемиялар қорғанғыштық қабілетін жоғалтады, соның салдарынан екіншілік бактерия флюраларының енуіне (стафилококкл, стрептоки, микоплазмалар) жағдай тудырады. Ол асқынып, бронхит, пневмония, плеврит, энцефалит, тұмау менингитке айналады. Сонымен қатар тұмау созылмалы ауруларды қоздырып, көптеген инфекциялық ауруларға қарсы иммунитетті төмендетеді. Тұмаумен ауру адамда гемагглютинин және нейраминидазаға қарсы постинфекциялық иммунитет тез пайда болады. Ол тип және штамм- спецификалы сипатта болып, тұмау вирусының А-типін қабылдамаушылық қабілетін 1- 2 жылға, В- типі 3-5 жылға, С-типі өмір бойына дейін сақтап қалады. Организмнің тұмау вирусына қарсы қорғанғыштығы сонымен қатар организмнің бейспецификалық факторлар-лимфойдты макрофагты жүйе, интерферон, термостабильді және термолябильді ингибиторлар және қанның тағы басқа сары сулары арқылы қамтамасыз етіледі. Қазіргі уақытта А- типтегі вирустық типаралық өзгешелігі бар екендігі анықталды [3].

Тұмау- бұл өте жұқпалы вирустық инфекция. Тұмау вирусымен ауырғанда өлімге де әкеп соғуы мүмкін, көбінесе кішкентай балалар мен қарт адамдар арасында кездеседі. Тұмау эпидемиясы көбіне жылдың суық кезеңдерінде болады және жер шарының 15% тұмау вирусына шалдығады. Біз өмірімізде жедел респираторлық вирустық жұқпалар және тұмаумен бір жыл шамасында аурамыз. Адам тұмаумен ауырғанда басы ауырып, ағзасы улы вирустық белокпен уланады. Жедел респираторлық вирустық жұқпалар және тұмау жүрек қан тамырлар жүйесінің әлсіреуіне алып келеді, адамның өмір сүру ұзақтығын азайтады. Тұмауды қоздыратын вирустар тыныс жолының кілегей қабығында өсіп-өнеді. Тұмау тиген адам аурудың вирусын жөтелгенде, түшкіргенде және қақырығы арқылы ауаға таратады. Яғни тұмаумен қатты ауырғанда тыныс алу жүйесіне, орталық жүйке жүйесіне өте қатты кері

әсерін тигізеді және мынандай ауруларға әкеп соғады: пневмония, трахеобронхит, менингоэнцефалит. “Жедел респираторлық ауру” немесе “Жедел респираторлық вирустық жұқпалар” (ЖРВЖ) бір-біріне ұқсас көптеген ауруларды қамтиды. Олардың ұқсастығы аурулар вирустармен қоздырылады, ағзаға ауа арқылы таралады, яғни мұрын және ауыз қуысы арқылы. Тұмаумен ауырған адамда дене температурасы бірнеше күнге дейін түспейді, тамағы ауырып, жөтел және бас ауруы болады [4].

Ғылыми жұмыс Талдықорған қаласы Санитарлық эпидемиялық бақылау комитетінің вирусологиялық лаборатория қызметкерлерімен бірлесе атқарылды.

Алматы облысы бойынша жедел респираторлық вирустық жұқпалар (ЖРВЖ) мен тұмау вирусының эпидемиялық ахуалының көрсеткіші бойынша: 2009 жылы 87139 адам зерттелген, соның ішінде ЖРВЖ-87007, тұмау вирусы-132. 2010 жылдың бірінші жарты жылдығы бойынша зерттеуге алынған адам саны 24463, ЖРВЖ-24453, тұмау вирусы-10. 2009-2010 жылдардағы эпидемиялық мезгіл бойынша 71249 адам зерттелген, соның ішінде ЖРВЖ-71144, тұмау вирусы-105.

Вирусологиялық әдіс бойынша 2009 жылы 166 зерттеуге алынған материалдан біреуі оң дәреже көрсетті, серология варианты H3N2.

Серологиялық әдіс бойынша 2009-2010 жылдарда 86 зерттеуге алынған материалдан 65 оң дәреже көрсетті, соның ішінде A(H1N1)-24, A(H3N2)-19, B-22.

Иммунофлуоресценция әдісі бойынша 2009-2010 жылдарда 435 зерттеуге алынған материалдан 28 оң дәреже көрсетті, соның ішінде A(H1N1)-12, A(H3N2)-9, B-7.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Шыгаева М.Х., Микробиология және вирусология. – Алматы, 2008.
2. Жданов В. М., Гайдамович С. Я. Общая вирусология 2 т. –М.: “Медицина”, 1982
3. Общая вирусология: Пер. с англ. (Лурия С., Дарнелл Дж., Балтимор Д., Кэмпбелл Э.: Пер. Меклера Л. Б.) Под ред. Ю. З. Гендона.- М.: (1981) Парнес В.А. Онковирусы – М.: Наука, 1986
4. Иммунопрофилактика болезней животных. Пер. с нем. Н. Б. Черных. М.: Колос, 1981.

ЗНАМЕНАТЕЛЬНОЕ СОБЫТИЕ В ЖИЗНИ НАШЕГО УНИВЕРСИТЕТА

25-26 ноября 2011 года на базе Жетысуского государственного университета имени Ильяса Жансугурова проведен Международный обучающий семинар «Международная аккредитация: проблемы и перспективы», посвященный 20-летию Независимости Республики Казахстан.

Цель семинара: Реализация принципов Болонской Декларации в Казахстане и оказание консультативной, организационной помощи высшим учебным заведениям по дальнейшему развитию процесса специализированной аккредитации в международных агентствах.

В работе Международного семинара приняли участия: директор Национального центра аккредитации Министерства образования и науки Республики Казахстан Римма Сейдахметова, директор Европейского реестра обеспечения качества высшего образования (EQAR) Колин Тьюк, директор департамента социальной и культурной антропологии университета Цюрих Петер Финке (Швейцария), проректор Ярославского государственного педагогического университета имени К. Ушинского М.Ю. Соловьев, ректор Таджикского технического университета имени М. Осими А.А. Абдрасулов, представители других зарубежных вузов, а также специалисты по аккредитации.

Развитие международной аккредитации является сегодня одним из наиболее эффективных путей повышения качества подготовки новых трудовых ресурсов, способных занять достойное место на мировом рынке труда. В соответствии со стратегическими целями государственной образовательной политики Республики Казахстан дальнейшее развитие ЖГУ им. И. Жансугурова направлено на преобразование в инновационный

университетский комплекс, реализующий образовательные программы высшего и послевузовского уровней.

Университет успешно прошел специализированную аккредитацию в международном аккредитационном агентстве ACQUIN (Германия) 4 образовательных программ бакалавриата: Математика, Информатика, Информационные системы, Физика и 2 образовательных программ магистратуры: Математика и Информатика до 30 сентября 2016 года. ЖГУ им. И. Жансугурова также успешно прошел институциональную аккредитацию. Решением Национального Аккредитационного Совета МОН РК от 21 декабря 2010 года университет получил сертификат на пять лет.

Работа внешних экспертных групп показала, что в ЖГУ действует позитивная охватывающая деятельность всего университета система менеджмента качества, работает система установления качества и устранения возможных дефицитов, которая соответствует международным стандартам. И поэтому, местом проведения мероприятия международного значения выбран ЖГУ имени И. Жансугурова.

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

МАТЕМАТИКА, ФИЗИКА, ИНФОРМАТИКА И ИХ ПРИЛОЖЕНИЯ

Д.Н. Нургабыл, Д. Бектегенкызы ПРЕДЕЛЬНЫЙ ПЕРЕХОД В СИНГУЛЯРНО ВОЗМУЩЕННОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧЕ С ГРАНИЧНЫМИ СКАЧКАМИ.....	3
Д.Н. Нургабыл, Г. Молдакулова КРАЕВАЯ ЗАДАЧА ДЛЯ ЛИНЕЙНОЙ НЕОДНОРОДНОЙ СИСТЕМЫ С МАЛЫМ ПАРАМЕТРОМ ПРИ ПРОИЗВОДНЫХ.....	9
Ж.А. Омаров, Қ.Д. Тұрғанбаева АЛТЫ ЭЛЕМЕНТТІ ТОРЛАРДЫҢ ИДЕАЛДАР ТОРЛАРЫ.....	17
Ж.А. Омаров МАКЕНЗИ КЛАССИФИКАЦИЯСЫНДАҒЫ ТОРЛАРДЫҢ КЕЙБІР САНДЫҚ СИПАТТАМАСЫ.....	27

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

Ж.К. Абильгазиева, М. Нұрымова БАСТАУЫШ СЫҢЫПТА БАЛАНЫҢ ОЙЫ МЕН ТІЛІН ДАМУЫ	35
Р.К. Аралбаева, Н.Н. Рахметова АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	37
Ф. Бөрібекова, Ж. Болысбаев, М. Малбаева БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУДЫ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	42
Ж.А. Жунусова, А.А. Камалбекова АРНАЙЫ МЕКТЕПТІҢ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУЫ ЖОЛДАРЫ.....	45
Ж.А. Жунусова, Н.Д. Байтасова АРНАЙЫ МЕКТЕПТІҢ ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА СӨЙЛЕМДІ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ.....	47
Г.С. Майлыбаева, Б.З. Дуанбекова ВЕЛИКИЙ СЫН СВОЕГО НАРОДА. (УРОК – ЛЕКЦИЯ, ПОСВЯЩЕННЫЙ ФРОНТОВИКУ, ПИСАТЕЛЮ, ГЕРОЮ, ПАНФИЛОВЦУ БАУЫРЖАНУ МОМЫШУЛЫ).....	50
С.И. Мурыгина К ПРОБЛЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ АКТИВНОСТИ УЧАСТИЯ УЧИТЕЛЕЙ В ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	53
Ұ.Қ. Орынбаева, Л.Е. Нұрасылова ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ.....	58

С.А. Сочин ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ: СУЩНОСТЬ, СОДЕРЖАНИЕ, СИСТЕМА.....	61
--	----

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

М.А. Джетимов, Г.М. Джумадилова, С.Ш. Тоқпақов КӨКСУ ӨЗЕНІ АЛҚАБЫНА ӨСЕР ЕТЕТІН ҚАЛДЫҚ СУЛАРЫН КОАГУЛЯЦИЯ ТӘСІЛМЕН ТАЗАЛАУ НӘТИЖЕСІ.....	65
---	----

ЭКОНОМИКА

К.Б. Блеутаева НЕСИЕЛІК ТӘУЕКЕЛДІ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	68
--	----

А.А. Султанов МЕНШІККЕ САЛЫНАТЫН САЛЫҚТАРДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	72
---	----

Г.Б.Тулешова, Қ.С. Биготанов КЛАСТЕР - ЭКОНОМИКАНЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІ ЖҮЙЕСІ РЕТІНДЕ.....	75
---	----

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Е.Ш. Дүсіпов, С.А. Мухамадиева ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕР МОНИТОРИНГІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ....	79
---	----

М.Ә. Елікбай ҚОРШАҒАН ОРТАҒА КЕЛТІРГЕН ЗИЯНДЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САҚТАНДЫРУ АРҚЫЛЫ ӨТЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	82
--	----

ФИЛОЛОГИЯ

Ш. Ә. Қыяхметова, Н. Малаева СОДЫРЛЫ СЫНДАР СОЙҚАНЫ	86
---	----

С.А. Уалиева, К.М. Чинибаева ЕТІСТІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫ СЕМАНТИКАСЫ.....	90
--	----

ФИЛОСОФИЯ, СОЦИОЛОГИЯ

А.К. Берикова О ПСЕВДОРЕЛИГИОЗНОСТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	94
---	----

БИОЛОГИЯ, ХИМИЯ, ГЕОГРАФИЯ

С.С. Багашева, Ж.Ж. Жақыпова ТҰМАУ ВИРУСЫ.....	97
--	----

<p>ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!</p>	<p>ЖМУ ХАБАРШЫСЫ Ғылыми журнал 1997 жылы шыға бастады. Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім Министрлігінде жаңадан тіркеліп, 2003 ж. 12 қыркүйегінде № 4188-Ж куәлігі берілген.</p> <p>ВЕСТНИК ЖГУ Научный журнал Издается с 1997 г.</p> <p>Перерегистрирован Министерством информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство №4188-Ж от 12 сентября 2003 г. Международный центр ISSN в Париже зарегистрировал журнал «Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің хабаршысы» под номером ISSN 1813-1123</p>
<p>Статья, направляемая в журнал, представляется на дискетах 3,5 (с ОБЯЗАТЕЛЬНОЙ РАСПЕЧАТКОЙ текста шрифтом не менее 12-го в одном экземпляре). Текст статьи должен быть записан в форматах * Word для Windows 7.0. Рисунки должны быть представлены в форматах *.tif (желательно), *.bmp, *.psx, *.xf и *.plt (формат AutoCAD) с разрешением 300 или 600 dpi для фотографий. В тексте на рисунок должна быть ссылка.</p> <p>Все буквенные и цифровые обозначения, приведенные на рисунках, необходимо пояснить в основном или подрисовочном тексте. Все сокращения и условные величины должны быть расшифрованы в тексте. Размерности физических величин следует давать в системе СИ, названия иностранных фирм и организаций – в транскрипции первоисточников с указанием страны. Страницы рукописи должны быть пронумерованы, включая листы с рисунками.</p> <p>Статья может быть представлена на казахском, русском и английском языках.</p> <p>К статье обязательно прилагается резюме на трех языках: казахском, русском, английском.</p> <p>Статья должна быть подписана всеми авторами с указанием их имен, отчеств (полностью), ученой степени, места работы и жительства, служебного или домашнего телефона. Приложение разрешения на публикацию в открытой печати (акт/письмо) обязательно.</p> <p>Материалы, не соответствующие данным требованиям, к публикации не принимаются</p> <p>Рукописи рецензируются и не возвращаются авторам</p>	<p>Корректоры:</p> <p>М.К. Бисенкулов, Г. Сырлыбаева</p>
	<p>Компьютерная верстка, изготовление оригинал-макета</p> <p>С.Д. Шудабаевой</p>
	<p>Подписано в печать 23.11. 2011 г. Гарнитура Таймс. Формат 200x280. Бумага офсетная. Печать офсетная. Тираж 550 экз. Усл.п.л. Отпечатано в издательском центре ЖГУ им.И.Жансугурова Заказ № 00574</p>
	<p>І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті 040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а.</p> <p>Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова. 040009, г. Талдыкорган, ул. Жансугурова, 187а.</p>